

ให้เห็นปัญหาเสรีภาพทางด้านวิชาการแบบไทยได้ดี และนำไปสู่ความเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ของท้องถิ่นบริเวณนี้ได้ระดับหนึ่งเช่นกัน

อนึ่ง เรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของปัตตานีหรือบริเวณ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ของไทยนั้น นักวิชาการชาวตะวันตกได้ทำการศึกษากันมาอย่างต่อเนื่องยาวนานและเผยแพร่ไปทั่วโลก (เช่น ดู Terpstra, H., 1938 ; Teeuw, A and D.K. Wyatt 1970 ; Leonard Blusse, 1977 ; Bailey, Conner and John N. Miksic (trans.) 1985 ; Bougas, Wayne A., 1994 เป็นต้น) เกิดองค์ความรู้ซึ่งค่อนข้างละเอียดชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจการค้าทางทะเลและทางด้านการประวัติศาสตร์นิพนธ์ ภาพของปัตตานีที่ปรากฏในสมัยจารีตก็คือ “รัฐชายขอบ” ที่รุ่งเรืองทางการค้าแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีผู้ปกครองอย่างเป็นอิสระเช่นเดียวกับรัฐการค้าอื่น ๆ แถบบริเวณคาบสมุทรมลายูและหมู่เกาะ เมื่อปัตตานีเริ่มเสื่อมลงรัฐไทยก็เข้าไปแทรกแซงและมีอำนาจปกครองตั้งแต่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์เรื่อยมา จนกระทั่งได้ผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติสมัยรัชกาลที่ 5 และนี่เองที่เป็นรากเหง้าของปัญหาสำคัญ คือการต่อต้านรัฐไทยที่สืบเนื่องมาจวบจนปัจจุบัน

ปัญหาของ ‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์ หรือ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ที่ผ้ามมมาดังกล่าวเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจถ้าคำนึงถึง “วัย” ของการศึกษาซึ่งยังเป็นระยะเริ่มต้นมา เมื่อไม่นานนักซึ่งยังมีเวลาสำหรับการพัฒนาให้ “เติบโต” ต่อไปได้อีกมาก และมีแนวโน้มว่าปัญหาเหล่านี้จะได้รับความสนใจปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องไปตามความก้าวหน้าทางวิชาการและสอดคล้องกับสภาพสังคมที่พัฒนาไปมากขึ้นในปัจจุบัน สิ่งที่ควรคิดและอภิปรายกันต่อไปน่าจะเป็นเรื่องของการประยุกต์ใช้และเสนอแนะแนวทางการศึกษาในอนาคต เพื่อให้วิชานี้ได้ก้าวหน้าและมีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างเหมาะสม

บทสรุป : การประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาและข้อเสนอแนะในการวิจัย

‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์ในรอบ 40 ปีที่ผ่านมาได้มีความสืบเนื่องและพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ และจะเป็นพื้นฐานสำคัญให้กับการวิจัยต่อไปในอนาคต ‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในอดีตนั้นมีบทบาทอย่างสำคัญในฐานะที่ช่วยสร้างเอกภาพและความมั่นคงให้กับรัฐและศูนย์กลางของชาติไทยในการเผชิญกับจักรพรรดินิยม สถานะและบทบาทเช่นนี้ของท้องถิ่นนับว่าสอดคล้องกับสถานการณ์และเวลาในขณะนั้น แต่ในปัจจุบัน “การคุกคาม” จากภายนอกได้รุกรานเข้ามาในรูปแบบของทุนนิยม ซึ่งมีผลกระทบไปยัง “ชาติไทย” ในท้องถิ่นต่าง ๆ รุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับทั่วประเทศ

การที่ทุนนิยมเข้ามาคุกคามและส่งผลกระทบไปยังประชาชนตามท้องถิ่นรวดเร็วเช่นนี้เกิดจากนโยบายที่ผิดพลาดของแผนพัฒนานับตั้งแต่เริ่มต้นในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ความผิดพลาดหรือความเข้าใจผิดของนโยบายดังกล่าวก็คือ การเน้นเพิ่มรายได้ที่เป็นตัวเงินและการใช้ตัววัดเป็นตัววัดคุณภาพชีวิต ทั้งนี้โดยเอารัฐเป็นศูนย์กลางในการกำหนดนโยบายทั้งหมด “ท้องถิ่น” จึงอยู่ในฐานะดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต แต่ในยุคของการพัฒนานี้ผลร้ายที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ การสูญเสียทรัพยากรที่เคยอยู่ในอำนาจในการใช้สอยและที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือสูญเสียภูมิปัญญาที่มีอยู่ในวัฒนธรรมเดิมซึ่งล้ำสมัยในมาตรฐานของระบบทุนนิยม สภาพการณ์ดังกล่าวจึงทำให้ชุมชนล่มสลาย นับว่าเป็นภัยร้ายแรงต่อ “ความมั่นคง” ของชาติ ซึ่งเริ่มเป็นที่ตระหนักกันแล้วขณะนี้

‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์หรือ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” จึงไม่ค่อยมีบทบาทอะไรมากนักในยุคของการพัฒนาตามลักษณะดังกล่าว เพราะท้องถิ่นไม่ได้มีความสำคัญในตัวเอง การศึกษาจึงมิได้ไปไกลและมีประโยชน์อะไรไปมากกว่า เพื่อเป็นเครื่องมือของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเอื้อประโยชน์มหาศาลให้กับคนเพียงหยิบมือเดียว

อย่างไรก็ตาม สำหรับการพัฒนาในความหมายที่นิยามกันใหม่หรือเป็นที่ตระหนักกันมากขึ้นในปัจจุบัน คือการพัฒนาที่ยึดถือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยให้ท้องถิ่นเป็นผู้จัดการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชน รวมทั้งไม่เอาตัววัดมาเป็นมาตรฐานมาวัดคุณภาพชีวิต หากพิจารณาด้านอื่น ๆ ในการดำรงชีพที่ก่อให้เกิดความมั่นคง มีพลังในการแก้ไขปัญหาและเพิ่มขีดความสามารถจากความรู้หรือ “ทุน” ที่มีอยู่ในชุมชนตามศักยภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น ซึ่งมีความหลากหลายแตกต่างกันไป จากความหมายของการพัฒนาที่ควรจะเป็นจริงดังกล่าวนี้นี้ ‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์จะมีบทบาทและเป็นประโยชน์มหาศาลและมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนสำหรับแก้ไขปัญหาการล่มสลายของชุมชนที่กำลังวิกฤตอยู่ในปัจจุบัน (ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536)

การ “แย่งชิง” ให้สำนึกความหมายของการพัฒนาในลักษณะที่เอื้อประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชนดังกล่าวนี้จะมีพลังตลอดจนถึงบรรลุผลในทางปฏิบัติมากน้อยเพียงใดหรือไม่นั้น การศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นในมิติประวัติศาสตร์จะเป็นฐานที่มั่นคงทั้งการสร้างอำนาจในการต่อรองเพื่อผลักดันนโยบายสาธารณะ และเข้าใจวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นที่สืบเนื่องกันมาแต่อดีต ในประการหลังนี้จะช่วยให้ทิศทางในการพัฒนาสอดคล้องกับศักยภาพที่แตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นต่อไป ด้วยเหตุนี้การเข้าใจท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งรอบด้านซึ่งมีความจำเป็นไปพร้อม ๆ กับการวางแผนพัฒนาที่เน้นคนเป็นศูนย์กลางดังกล่าว

การศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นในมิติประวัติศาสตร์จะช่วยให้ชาวบ้านเชื่อมั่นในตัวเอง เพราะจะมองเห็นถึงภูมิปัญญาที่มีอยู่และรักษาไว้ชุมชนให้อยู่รอดสืบต่อกันมาได้ บรรพบุรุษของ

พวกเขามีใช้คนไร้ความสามารถ หากได้ผ่านการต่อสู้ด้วยสติปัญญาบนพื้นฐานของการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรที่เหมาะสมกลมกลืนกับธรรมชาติ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” จึงช่วยฟื้นฟูสำนึกในชุมชนที่ถูกกระแสการพัฒนาที่ผิดทำลายให้ขาดความมั่นใจมาเป็นเวลานาน ให้กลับมามีศักยภาพและนำเอาภูมิปัญญาดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันปัจจุบันได้มากขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความรู้เกี่ยวกับชาวบ้านที่มีพลังเข้มแข็งนี้จะช่วยให้พวกเขาสามารถเข้าร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างมีจิตสำนึก มีศักดิ์ศรีและมีทางเลือกอันเหมาะสมสำหรับตัวเองมากขึ้น ไม่ใช่ถูกกระทำให้ต้องกระเด็นกระดอนไปอย่างไร้ทิศทางเพราะขาดความสำนึกในรากเหง้าอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์จึงมีประโยชน์ในแง่หนึ่งและจะเป็นที่เข้าใจกันมากขึ้นตามนิยามใหม่ของการพัฒนาที่เริ่มมีการเรีกระองผลักดันให้เป็นจริงในทางปฏิบัติต่อไป อย่างไรก็ตาม การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านให้เป็นไปในทิศทางที่เหมาะสมและก้าวหน้าได้นั้นก็ต้องอยู่บนพื้นฐานของ “ทุน” หรือศักยภาพของชุมชนในแต่ละท้องถิ่นดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ความเข้าใจท้องถิ่นอย่างละเอียดลึกซึ้งรอบด้านจึงเป็นสิ่งจำเป็นเบื้องต้น การศึกษาวิจัยท้องถิ่นในอุดมคติของนักวิชาการที่มีลักษณะเป็นองค์รวมหรือแบบ “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” จึงเป็นสิ่งที่ควรส่งเสริมสนับสนุน เพราะจะเป็นเครื่องมือสำหรับแก้ไขปัญหาก็ำถ้างวิกฤติ เพื่อความสุขสงบของสังคมและ “ความมั่นคง” ของชาติเป็นสำคัญ ทั้งนี้หากยังไม่ลืมว่า “ชาติไทย” ในความหมายปัจจุบันก็คือความหลากหลายของท้องถิ่นต่าง ๆ นั้นเอง

ในส่วนของ ‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์ ประเด็นหลัก ๆ ที่ควรส่งเสริมให้มีการวิจัยในอนาคตจึงมีอยู่อย่างน้อย 3 ประเด็น ซึ่งสัมพันธ์สอดคล้องและต่อเนื่องกันดังนี้

1) ปรีวรรตและวิเคราะห์เอกสารต้นฉบับและข้อมูลพื้นบ้านต่าง ๆ ที่เก็บรวบรวมไว้

ในศูนย์วัฒนธรรมของสถาบันราชภัฏ ศูนย์วัฒนธรรมของจังหวัด รวมทั้งในสถาบันวิจัยของมหาวิทยาลัยตามส่วนภูมิภาค การปรีวรรตและวิเคราะห์ให้เห็นถึงโครงสร้าง ความหมาย บทบาทหน้าที่ และคุณค่าของเอกสารประเภทตำนานพื้นบ้าน กฎหมาย วรรณกรรม และข้อมูลทางคติชนวิทยาอื่น ๆ จะช่วยให้สามารถเข้าใจวิถีชีวิตของประชาชนตามท้องถิ่นในมิติที่ลึกซึ้งและหลากหลายขึ้น นอกจากจะเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์แล้ว ข้อมูลเหล่านี้ยังได้บอกรูมิปัญญาของท้องถิ่นที่ควรจะมีฟื้นฟู อนุรักษ์ ตลอดจนถึงนำมาปรับปรุงประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมสมัยใหม่ แม้ว่าการศึกษาวิจัยข้อมูลพื้นบ้านดังกล่าวจะมีอย่างต่อเนื่องแต่ก็ยังช้าเกินไป ไม่ทันกับการชำรุดสูญหายในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจจุบัน

2) ศึกษาวิจัยในลักษณะที่เป็น “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ให้มากขึ้น ทั้งนี้เพราะสังคมท้องถิ่นนั้นมีความหลากหลาย แตกต่างกันไปในแต่ละ “ท้องถิ่น” ดังจะมองเห็นได้จากผลกระทบและปฏิกริยาของ “ท้องถิ่น” ต่าง ๆ ต่ออิทธิพลของรัฐและทุนนิยมนั้นไม่เท่าและ/หรือไม่เหมือนกัน การแก้ไขปัญหหรือพัฒนาท้องถิ่นควรดำเนินไปบนพื้นฐานความเข้าใจลักษณะเฉพาะของสังคมท้องถิ่นดังกล่าว หน่วยของ “ท้องถิ่น” มีหลายระดับตั้งแต่หมู่บ้านขึ้นไป แต่ไม่อาจกำหนดขอบเขตเอาตามอำเภอใจ หากต้องพิจารณาจากรากฐานทางวัฒนธรรมและความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์ทั้งในด้านเนื้อหาและหลักฐาน “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ในแง่นี้จึงไม่ใช่เรื่องของ “มือสมัครเล่น” อีกต่อไป แต่จะต้องทุ่มเททำความเข้าใจอย่างละเอียดรอบด้านและลึกซึ้ง เป็นการศึกษาในลักษณะของสหวิทยาการ และมุ่งศึกษาเนื้อหาในทุก ๆ ด้าน และที่สำคัญเป็นประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องกับวิถีชีวิตของผู้คนในปัจจุบัน หรืออีกนัยหนึ่ง การที่จะเข้าใจสังคมในท้องถิ่นหนึ่งท้องถิ่นใดในปัจจุบันให้ลึกซึ้งนั้น ก็โดยมองผ่าน “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ของพวกเขาเหล่านั้นเอง

3) ศึกษาวิจัยเพื่อเขียนประวัติศาสตร์ที่เป็นภาพรวมในระดับภูมิภาค เป็นการศึกษาที่อาศัยพื้นฐานมาจาก “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ที่กล่าวแล้ว ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้มองเห็นโครงสร้างของเนื้อหาต่าง ๆ ว่ามีความแตกต่างหรือสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างไรในแต่ละภูมิภาค รวมทั้งมีการเชื่อมโยงไปยังศูนย์กลางของรัฐ การศึกษาในลักษณะนี้ทำให้ภูมิภาคต่าง ๆ มีประวัติศาสตร์เป็นของตนเองอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรมและมีน้ำหนัก อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในวิชา “ท้องถิ่นศึกษา” ทุกระดับ นอกจากนั้นประวัติศาสตร์ในระดับภูมิภาคนี้เองที่จะเป็นพื้นฐานให้กับการเขียน ประวัติศาสตร์ชาติ ที่สามารถมองเห็นถึงความหลากหลายโดยที่ทุกส่วนได้มีบทบาทในกระบวนการสร้างชาติและเป็นเจ้าของประวัติศาสตร์ร่วมกันอย่างแท้จริง

การศึกษาวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในลักษณะที่ได้กล่าวมา จะทำให้เกิดปัญญารุ่งขึ้นในท้องถิ่นและวงวิชาการ เป็นฐานอันมั่นคงสำหรับฟื้นฟูและพัฒนาชนบทไปอย่างเข้าใจและมีทางเลือกมากขึ้น ส่วนในวงวิชาการ การเข้าใจสังคมตัวเองอย่างถ่องแท้ลึกซึ้งเท่านั้นที่จะทำให้การศึกษาเปรียบเทียบกับต่างประเทศหรือ ภูมิภาคศึกษา ในอนาคตดำเนินไปอย่างมั่นคงมีประสิทธิภาพพออย่างแท้จริง

บันทึกท้ายบทความ

บทความนี้สรุปมาจากรายงานการวิจัยเรื่อง “การประมวลความรู้เรื่อง ‘ท้องถิ่นศึกษา’ ในมิติประวัติศาสตร์” ที่กำลังอยู่ในช่วงปรับปรุงแก้ไข ฉะนั้นในบางประเด็นจึงยังขาดความชัดเจนอยู่บ้าง ขอขอบคุณอาจารย์ทุกท่านในทีมวิจัย “โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย” ที่แสดงความคิดเห็นและแนะนำข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสตราจารย์ ดร.เกษมสุข นุ่มนนท์ ผู้ประสานงานโครงการ ที่ได้ให้กำลังใจและผลักดันให้ผู้เขียนทำงานสำเร็จลุล่วงไปได้ตามกำหนดเวลา นอกจากนี้ขอขอบคุณอาจารย์ ดร.อนันต์ กาญจนพันธุ์ และรองศาสตราจารย์สุวิทย์ ชีรสอวก์ ที่กรุณาวิจารณ์ให้คำแนะนำทั้งแนวคิดและข้อมูลอันมีค่าเมื่อคราวที่ผู้เขียนได้เสนอร่างรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ ณ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 28 กันยายน 2541 ข้อวิจารณ์และคำแนะนำของอาจารย์ทั้งสองท่านเป็นประโยชน์อย่างมากในการแก้ไขรายงานการวิจัยฉบับร่างดังกล่าว

การอ้างอิง

จิตร ภูมิศักดิ์

- 2526 **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไม้งาม.
2535 **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว ขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม.

ฉลอง สุนทรวาณิชย์

- 2529 ก. **“สถานะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” เศรษฐศาสตร์การเมือง.**
ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 - 4.
2529 ข. **“การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” จุลสารสมาคมสังคมศาสตร์** ปีที่ 2
ฉบับที่ 2
2536 **“สถานภาพของการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : กรณีอีสาน ระหว่าง พ.ศ.
2503 - 2535”** ใน แอมสุข นุ่มนนท์และคณะ, **สถานภาพงานวิจัยสาขา
ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503 - 2535.** รายงานการ
วิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

- 2527 **“การศึกษาเศรษฐกิจการเมืองท้องถิ่น : ความหมายและความสำคัญ”**
วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ 4 ฉบับที่ 1
2540 **ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและพูนศักดิ์ ธานีกรประดิษฐ์

- 2540 **เศรษฐกิจหมู่บ้านลาดใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ

- 2533 **“สยามในอดีต : การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง
และวัฒนธรรม ตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา” สมุดสังคมศาสตร์**
ปีที่ 12 ฉบับที่ 5

ไชยันต์ รัชชกุล

- 2527 “การศึกษาขบถผู้มีบุญ : คำถาม ความสงสัยและใคร่เสนอ” ใน พรเพ็ญ
อ้นตระกูล อังนราพร กุมทพิสมัย (บรรณาธิการ) “**ความเชื่อพระศรีอารีย์**”
และ “**กบฏผู้มีบุญในสังคมไทย**”. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

แถมสุข นุ่มนนท์

- 2528 **การทูตไทยสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

แถมสุข นุ่มนนท์และคณะ

- 2536 **สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่างพ.ศ. 2503-**
2535. รายงานการวิจัยสำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ

จิตา สาระยา

- 2525 **ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**.
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ.
- 2535 (ศรี)ทวารวดี : **ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ.
- 2537 **รัฐโบราณในลุ่มน้ำแควชีวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ**. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- 2529 **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2530 ก “**หลักฐานและการใช้หลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้**”
เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการทุกระดับมัธยมศึกษาเรื่อง
“**แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้**” ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา
จังหวัดสงขลา
- 2530 ข. “**วิจารณ์หนังสือ บ้านกับเมือง ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา**” **วารสาร**
เศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม ปีที่ 5 ฉบับที่ 2.

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- 2531 **“แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพัทลุง.** พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง.
- 2532 **“ปัญหาในการศึกษาและการประยุกต์ใช้ประวัติศาสตร์ไทย” ในมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช สาขาศิลปศาสตร์ เอกสารการสอนชุดวิชาประวัติศาสตร์ไทย.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช.
- 2536 **“ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับการพัฒนา” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการครั้งที่ 2 เรื่อง “พัทลุงศึกษา : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ณ ลำปำรีเตอร์ อําเภอเมืองจังหวัดพัทลุง.**
- 2538 **“200 ปีของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยและทางช้างเผือก” ในกรุงเทพ.** พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- 2539 **“ท่านอาจารย์ศรีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ในไทยคดีศึกษาและอัตลักษณ์ไทย”** เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “ทักษิณคดี : แนวคิดในการศึกษาและพัฒนา” ณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา จังหวัดสงขลา

ยุกติ มุกดาวิจิตร

- 2538 **“การก่อตัวของกระแส ‘วัฒนธรรมชุมชน’ ในสังคมไทย : พ.ศ. 2520-2537”** วิทยานิพนธ์มรรคบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ศรีศักร วัลลิโภดม

- 2531 **“แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นพัทลุง” รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์โบราณคดีพัทลุง.** พัทลุง : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดพัทลุง.
- 2533 **“ภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 11 ฉบับที่ 1**
- 2535 **แอ่งอารยธรรมอีสาน.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- 2538 **ล้นหลามของเมืองโบราณ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

สุเทพ สุนทรเภสัช

- 2511 สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พระนคร : แผนกวิชาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- 2513 สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย : รวมผลงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ในภาคเหนือของประเทศไทย. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- 2528 “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในล้านนา : ข้อวิจารณ์และเสนอแนะแนวทางการศึกษา” รวมบทความสัมมนาล้านนาคติ : ประวัติศาสตร์และโบราณคดี. เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ วิทยาลัยครูเชียงใหม่.

สุพัฒน์ ส่องแสงจันทร์

- 2512 “การศึกษาประเภทของหนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพที่คัดลอกเรื่องจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ และเรื่องที่ได้จากแหล่งอื่น ๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2501-2510” ปรินญาการศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยการศึกษา.

อานันท์ กาญจนพันธุ์

- 2537 “พิธีไหว้ผีเมืองและอำนาจรัฐในล้านนา” บทความเสนอในการสัมมนาเรื่องวัฒนธรรมห้าเชียง ณ วิทยาลัยครูเชียงราย.
- 2538 ก. “แนวความคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติทางวัฒนธรรม” เอกสารเสนอต่อที่ประชุมวิชาการประจำปีของสมาคมประวัติศาสตร์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 2538 ข. “สถานภาพและทิศทางในการศึกษาหมู่บ้านไทย” บทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ “องค์ความรู้เกี่ยวกับหมู่บ้าน” จัดโดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ณ โรงแรมเชียงใหม่ออคิด จังหวัดเชียงใหม่.
- 2539 สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. โครงการศึกษา “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

Bailey, C. and John M. Miksic (trans.)

- 1985 **History of the Malay Kingdom of Patani.** Athens, Ohio : Ohio Univesity
Center for International studies.

Blusse, Leonard.

- 1977 "Impo, Chinese Merchant in Pattani : A Study in Early Dutch-Chinese
Relation," Paper Presented at the Preceeding Seventh IAHA Couference,
Bangkok.

Bougas, Wayne A.

- 1994 **The Kingkom of Patani Between Thai and Malay Mandala,** Selangor.
Institut Alam dan Tamadun Melayu, University Kebangsaan Malaysia.

Johnston, David Bruce.

- 1975 **Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880-1930.**
Ph.D Dissertation, Yale University.

Koisumi, Junko.

- 1992 "The Commutation of Suai from Northeast Siam in the Middle of the
Nineteenth Century" **Journal of Southeast Asian Studies.** 23 (2)

Moerman, Michael

- 1975 "Chiangkham's Trade in the 'Old Days'" in G. William Skinner and A.
Thomas Kirsch (eds.) **Change and Persistence in Thai Society : Essays in
Honor of Lauriston Sharp.** Ithaca, NY : Cornell University Press.

Potter, J.M.

- 1976 **Thai Peasant Social Structure.** Chicago : University of Chicago Press.

Teeuw, A. and D.K. Wyatt.

- 1970 **Hikayat Patani : A Story of Patani.** The Hague. Martinus Nijhoff.

Terpstra, H.

- 1938 "De Factorij der Oostindische Compagnie te Patani" *Verhandelingen van Het Konin-Klijk Instituut Voor De Taal-, Land-en Volkenkunde van Kederlandsch-Indic, Deel, S¹-Gravenhage-M. Nijhoff, The Hagve*

Thongchai Winichakul

- 1993 "The Other Within : Ethnography and Travel Literature from Bangkok Metropolies to its Periphery in the Late Nineteenth Century Siam,"
A paper presented at the 5th International Conference on Thai Studies, SOAS, University of London.
- 1995 "The Changing Landscape of the Past : New Histories in Thailand Since 1973" *Journal of Southeast Asian Studies.* 26 : 1

Vandergeest, Peter.

- 1993 "National Identity and the Village in Rural Development," A Paper Presented at the 5th International Conference on Thai Studies, SOAS, University of London.

เอกสารประกอบการสัมมนา
ประวัติศาสตร์ไทยบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง :
การประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย
ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : บทสำรวจสถานะความรู้
พรรณี บัวเล็ก

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : บทสำรวจสถานะความรู้

พรวณี บัวเล็ก

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยสามารถแบ่งออกเป็น 2 วิธีการใหญ่ๆ คือ ไม่ใช้ทฤษฎี และใช้ทฤษฎี การศึกษาวิชานี้ในระยะแรกเริ่มต้นโดยนักประวัติศาสตร์ซึ่งไม่ใช้ทฤษฎี ต่อมาใน ทศวรรษ 2490 มีนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ให้ความสนใจในวิชานี้มากขึ้น ทฤษฎีจึงถูกนำมา ใช้ในการสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษา ในระยะเวลาประมาณ 50 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ คือ เริ่มต้นทศวรรษ 2490 ถึงสิ้นสุดปี พ.ศ. 2540 สามารถแบ่งกรอบแนวคิดและวิธีการ ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเป็น 8 แนวทางย่อยๆ คือ 1. การศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ของ นักประวัติศาสตร์ 2. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง 3. การศึกษาโดยใช้วิธีการผลิตแบบเอเชีย 4. การศึกษาเพื่อศึกษาภาพหรือพลังภายในสังคมไทย 5. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีนีโอคลาสสิก 6. การ ศึกษาโดยใช้ทฤษฎีพึ่งพิง 7. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบผสม และ 8. การ ศึกษาแนวสสารคดี

ในการจำแนกวิเคราะห์แนวทางการศึกษาทั้ง 8 แนวทางนี้ ผู้วิจัยใช้การศึกษาแบบเลือกสรรผล งานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่มีการอ้างอิง และกล่าวถึงกันมากในวงวิชาการ แต่อย่างไรก็ตามยังมีผล งานที่ดีและยอมรับในวงวิชาการอีกมากที่ผู้วิจัยไม่อาจหยิบยกมากล่าวในรายละเอียดได้ทั้งหมด การ เปรียบลำดับหัวข้อในการนำเสนอ ผู้วิจัยยึดหลักความเกี่ยวพันของเนื้อหาวิธีการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ อ่านเข้าใจความแตกต่างของแต่ละทฤษฎีและวิธีการศึกษาได้ดี นักวิจัยบางท่านอาจมีแนววิธีการ ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมากกว่าหนึ่งแนวทาง บางท่านมีการเปลี่ยนแปลงในแนวทางการศึกษา เมื่อระยะเวลาเปลี่ยนไป หรือนักวิชาการบางท่านอาจใช้หลายๆ แนวทางในการศึกษา ซึ่งเป็นการยาก ที่จะจัดกลุ่มได้อย่างลงตัว แต่อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้ใช้ลักษณะแนวทางการศึกษาที่เด่นที่สุดในงานแต่ละชิ้นในการจัดกลุ่ม รายละเอียดของการศึกษา 8 แนวทางมีดังนี้

1. การศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์ กลุ่มนี้ต้องการเสนอเรื่องราว ทางเศรษฐกิจในสังคมช่วงเวลาหนึ่ง ไม่ต้องการอธิบายเรื่องกฎเกณฑ์ในการดำรงอยู่หรือการเติบโต ของเศรษฐกิจ การนำเสนอเรื่องราวจึงเป็นลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ไม่ต้องการชี้ในเรื่องความ สัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเศรษฐกิจกับรัฐหรือทุนต่างประเทศ อาจกล่าวสรุปอย่างง่าย ๆ ก็คือ การศึกษา ของกลุ่มนี้ไม่มีทฤษฎีหรือต้องการชี้ประเด็นที่เป็นปัญหาในการวิเคราะห์หรือทฤษฎีต่อมา เป็นเพียง ต้องการเสนอปรากฏการณ์ในทางประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแนวนี้อาจกล่าวได้ ว่าเป็นแนวทางที่เก่าที่สุดและมีลักษณะคล้ายการเล่าเรื่องแต่การศึกษาในลักษณะนี้มีข้อดีคือ สามารถ

สร้างข้อสรุปต่างๆจากข้อมูลและหลักฐานที่เป็นจริง ทำให้ภาพประวัติศาสตร์ที่สะท้อนออกมาไม่บิดเบือนมาก ถึงแม้ภาพเหล่านั้นจะขาดความคมชัดก็ตาม

กลุ่มผู้นำไทยเป็นกลุ่มแรกที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแนวนี้ ผู้นำที่สนใจประวัติศาสตร์ ได้แก่ สมเด็จพระมหาธีราจารย์เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ฯ เขียนเรื่อง "ตำนานภาษีอากร" ขุนวิจิตรมาตราเขียนเรื่อง "ประวัติการค้าของไทย" ผู้ที่ถือว่าเป็นผู้ที่บุกเบิกการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยในลักษณะการศึกษาที่มีการวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจคือ หลวงวิจิตรวาทการ เขียนเรื่อง "ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย" เป็นคำสอนที่ใช้บรรยายให้กับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2493⁽¹⁾ หลวงวิจิตรกล่าวถึงวิชานี้ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ว่า "ในบรรดาวิชาสาขาใหญ่ที่เราศึกษาเล่าเรียนกันในเมืองไทยนั้น ดูเหมือนว่าเศรษฐศาสตร์จะเป็นสาขาที่เราถนัดหลังที่สุด หมายความว่าเราเพิ่งเริ่มเรียนกันจริงจึงเมื่อมีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้เอง" หลวงวิจิตรกล่าวว่า ในขณะที่วิชาอื่นๆก้าวหน้าไป แต่สังคมไทยยังไม่ทันถึงวิชาเศรษฐศาสตร์เลยเนื่องจากวิชานี้ถูกกีดกันออกจากการศึกษาของสังคมไทย ตำราเศรษฐศาสตร์เล่มแรกชื่อว่า "เศรษฐวิทยา" เขียนโดยข้าราชการผู้ใหญ่ชื่อ พระยาสุริยานุวัติ อดีตอธิบดีราชทูตไทยประจำกรุงปารีส เป็นตำราที่มีคนสนใจกันมากแต่รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชวิจารณ์ประณามหนังสือเล่มนี้จนไม่สามารถจะเผยแพร่ต่อไปได้ โดยทรงกล่าวว่าเศรษฐวิทยาไม่มีฐานะที่จะเป็นวิชาการเพราะพวกนักปราชญ์ทางวิชานี้ เช่น ชดัม สมิติก็ไม่เห็นมันมีเป็นเศรษฐกิจ เมื่อพวกเจ้าตำราเองก็ไม่ร่ำรวย จะเป็นวิชาสอนคนได้อย่างไร

หลวงวิจิตรวาทการบรรยาย การศึกษาเศรษฐศาสตร์เกือบจะกลายเป็นอาญาแผ่นดินทำให้ไม่มีใครกล้าเขียนตำราหรือทำการศึกษาอย่างเปิดเผย การที่รัชกาลที่ 6 ทรงประณามวิชานี้ไม่ได้มาจากการไม่เห็นคุณค่าในวิชานี้แต่มาจากวิชานี้มุ่งใจไปในทางปฏิบัติ ซึ่งมาจากเหตุการณ์บางเรื่องที่เกิดขึ้นในรัชกาลนั้น ทำให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องป้องกันการปฏิบัติเพื่อมิให้บังเกิดขึ้น จึงต้องทรงประณามวิชาเศรษฐศาสตร์ ทั้ง ๆ ที่ควรจะทรงทราบอยู่แล้วว่าเป็นวิชาที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 7 กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเป็นกระทรวงที่ตั้งขึ้นใหม่ ทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่สนับสนุนการศึกษาเศรษฐศาสตร์ และได้ผลักดันให้การใช้คำว่า "เศรษฐศาสตร์" หรือ "เศรษฐวิทยา" ซึ่งเป็นคำที่มีปัญหาในรัชกาลที่ 6 มาใช้เป็นคำว่า "คนกรรม" สำหรับแปลคำว่า Economics แต่คนทั้งหลายยังชอบใช้คำว่าเศรษฐกิจหรือเศรษฐวิทยาอยู่เสมอ ภายหลังได้มีการยอมให้สอนวิชานี้ได้บ้างโดยเริ่มสอนเป็นส่วนหนึ่งของวิชาครู เรียกว่า เศรษฐวิทยา ครั้นเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบบรัฐธรรมนูญคำว่า "เศรษฐกิจ" ก็ได้ใช้กันอย่างเต็มที่ ส่วนคำว่า "คนกรรม" ได้สูญสิ้นไป ในเรื่องคำกล่าวที่ว่าเศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องปฏิบัติ หลวงวิจิตรวาทการอธิบายว่าเพราะการที่จะปรับปรุงชีวิตเศรษฐกิจของประชาชนให้ดีขึ้นนั้นไม่สามารถจะทำได้ด้วยวิธีอื่นนอกจากปฏิบัติ การปฏิบัติไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องยุ่งยากจลาจลหรือเสียชีวิตเลือดเนื้อเสมอไป การ

ปฏิวัติบางเรื่องอาจทำได้ด้วยความสงบเรียบร้อยถ้าหากว่าการปฏิวัตินั้นมาจากเบื้องบน คือผู้ที่กำลังถืออำนาจนั้นทำการปฏิวัติเสียเอง

หลวงวิจิตรวาทการวิจารณ์สังคมไทยในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า เป็นสังคมศักดินาซึ่งเกิดจากการรับวัฒนธรรมขอม เป็นระยะที่สังคมไทยเพาะเชื้อแห่งความล้มเหลวในหลายเรื่องด้วยกัน เช่นในเรื่องที่เอาคนชาติเดียวกันลงเป็นทาส ซึ่งเป็นระบบอยุธยาและใช้ต่อมาจนถึงต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รวมเวลา 500 ปีนั้น ไม่ได้จะทำความทุกข์ยากให้แก่ประชาชนพลเมืองตลอดมาเท่านั้น ยังทำให้ลักษณะนิสัยของพลเมืองเสื่อม ระบบที่เอาคนลงเป็นทาสหรือทำงานเข้าเคียนให้ผลประโยชน์แก่นายนี้ได้สร้างนิสัยเกียจคร้านอ่อนแอให้แก่ชาวไทย เพราะทาสและไพร่เคียนต้องทำงานโดยถูกบังคับทำแล้วก็ได้ผลอะไรแก่ตัว ผลที่ได้จากแรงงานอันเหน็ดเหนื่อยของตัวเองเป็นของนายทั้งนั้น ไม่รู้ว่าจะอดสาเหท่าไปทำไม หลบได้เป็นหลบ เลี่ยงได้เป็นเลี่ยง การทำงานเป็นของนายอายุมาขายหน้า เพราะแสดงการเป็นไพร่เป็นทาสจึงต้องทำงาน การนอนกินหรือมีชีวิตรอยู่โดยไม่ต้องทำอะไร ถือว่ามีเกียรติ การอดได้ว่า "ไม่ทำอะไรฉันก็มีกิน" เป็นการแสดงเกียรติศักดิ์อย่างสูง คนที่จะเอาตัวรอดก็คือ คนประจบให้นายรัก ย่อมผ่อนหนักให้เป็นเบาและบางทีก็เลื่อนฐานะให้สูงขึ้นไป เป็นดัตริแสวงหาที่พึ่ง ซึ่งได้เกิดขึ้นและฝังแน่นในนิสัยของคนไทย ใครที่ผดุงฐานะของตัวเองขึ้นได้ก็เชื่อว่าเขาจะมีที่พึ่งดี ไม่ใช่เพราะการก่อร่างสร้างตัวเอง ลักษณะนี้เป็นลักษณะอ่อนแอของคนไทยที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบที่เอาคนชาติเดียวกันเป็นไพร่เป็นทาสมาตลอดเวลา 500 ปี การที่ชาติไทยไม่สำนึกในการค้าและอุตสาหกรรมก็เพราะคนไทยต้องเป็นทาส เป็นไพร่ทำงานให้นายมาตลอด 5 ศตวรรษ และงานที่ทำนั้นก็เป็นการขูดดิน พันหญ้า ทำไร่ ทำนา แล้วผลประโยชน์ทั้งหมดก็ตกอยู่แก่นาย ระบบการปกครองแบบอยุธยาที่ตกทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์เป็นระบบที่บาปกรรม ทำความเสื่อมโทรมให้แก่ชาติและนิสัยของพลเมืองไทยซึ่งจะต้องการเวลาอีกช้านานกว่าจะสร้างลักษณะอย่างพลเมืองในระบบสุโขทัยที่มีลักษณะพึ่งตัวเองให้กลับคืนมา⁽²⁾

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยของหลวงวิจิตรวาทการ มุ่งวิจารณ์ระบบเศรษฐกิจในสมัยอยุธยาจนถึงตอนต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญถึงความอ่อนแอในการพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงที่มาจากส่วนบนที่รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินการถือว่าเป็นการปฏิวัติที่ทำให้สังคมเจริญขึ้นและไม่เสียเลือดเสียเนื้อ

นักประวัติศาสตร์ที่สำคัญในกลุ่มนี้อีกท่านหนึ่งคือ ชัย เมืองศิลป์ ผลงานทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชัย เมืองศิลป์มี 2 ชิ้นด้วยกัน คือ **ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ (ตั้งแต่โบราณ - พ.ศ.2399)**⁽³⁾ และ **"ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ"**⁽⁴⁾ งานทั้ง 2 ชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานประวัติศาสตร์ที่ชัย เมืองศิลป์ค้นคว้าระหว่างพ.ศ.2506 ถึงพ.ศ.2518 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของชีวิต ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.2352-พ.ศ.2453 พิมพ์เมื่อปีพ.ศ.2522 ส่วนประวัติ

ศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ (ตั้งแต่โบราณ-พ.ศ.2399) พิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ.2533 หลังจากชัยเสียชีวิตไปแล้ว 15 ปี งานทั้ง 2 ชิ้นได้ทำให้สังคมตระหนักถึงคุณค่าของคนที่เคยถูกละทิ้งเพื่อการค้ากว่าสังคมไทยอย่างแท้จริง

ชัยเชื่อว่าเศรษฐกิจในสมัยโบราณไม่ว่าจะเป็นประเทศในทวีปยุโรปหรือเอเชีย ออฟริกา นั้นเหมือนกัน คือ มักจะเริ่มต้นเป็นเศรษฐกิจหมู่บ้านก่อน คือแต่ละหมู่บ้านทำมาหากินแต่พอกินพอใช้และพยายามทำทุกอย่างที่พอจะทำได้เพื่อจะได้ไม่ต้องพึ่งหมู่บ้านอื่น ชาวบ้านมักจะเกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องพวกพ้องกัน ชัย เมืองศิลป์ นับว่าเป็นนักวิชาการคนแรกที่จุดประเด็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเริ่มต้นที่หมู่บ้าน ภาพประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชัย เป็นภาพชีวิตการดำรงตั้งถิ่นฐานทำมาหากินของผู้คน นับตั้งแต่กลุ่มของคนไทยเคลื่อนตัวจากล้านนาลงมาสู่แม่น้ำเจ้าพระยา การตั้งบ้านการตั้งเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สังคมเริ่มต้นจากการตั้งบ้านก่อนเมื่อบ้านขยายตัวเป็นหลาย ๆ หลังจึงเขียนฐานะป็นเมือง เมืองและบ้านจึงเป็นหน่วยของการปกครองมาตั้งแต่โบราณ ชัยเสนอภาพการทำมาหากินของคนไทยต่างจากของคนอื่น คือ เสนอเรื่องการทำนา พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว เครื่องมือเครื่องใช้ ผลผลิตของการทำนา ซึ่งภาพเหล่านี้เป็นภาพชีวิตของผู้คนในสังคม ภาพของหญิงที่นึ่งทอดผ้า การแต่งกายสตรีสมัยโบราณฯ ภาพเหล่านี้ชัยเห็นว่าเป็นเรื่องราวการทำมาหากินของคนในสังคม ดังนั้นจึงเป็นเรื่องราวทางเศรษฐกิจ

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชัย เมืองศิลป์ สะท้อนแง่มุมบางอย่างที่คนอื่นมองไม่เห็น ทำให้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมีสีสัน มีการเคลื่อนไหวและเห็นการเปลี่ยนแปลงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชัย เมืองศิลป์กล่าวถึงการทำนาเพื่อขายนั้นมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชาวนาที่ทำนาเพื่อขายจะเปลี่ยนฐานะเป็นชาวนาที่ร่ำรวยสามารถซื้อทาสไว้ใช้งาน จ้างคนรับราชการแทนได้ ซื้อสินค้าจากตลาดมาบริโภค แต่ชาวนากลุ่มนี้ก็จำกัดอยู่เฉพาะลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งเป็นแหล่งทำนาใหญ่ที่สุด ส่วนภูมิภาคอื่นๆ ชาวนาสวนใหญ่ยังคงทำนาเพื่อเลี้ยงตัว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด มีการขยายพื้นที่ทำนาอย่างรวดเร็ว มีโรงสีมือและโรงสีเครื่องจักรเกิดขึ้นมากมาย เวื่อกำปั่นถูกนำมาใช้แทนที่มือในการบรทุกสินค้า และราคาข้าวที่แพงทำให้สินค้าอื่นๆ แพงตามขึ้นด้วย ซึ่งมีผลกระทบต่อระบบศักดินาที่เจ้านายนิยมเลี้ยงทาสไว้ใช้ไม่อาจจะเสียค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นได้ ระบบนี้จึงต้องเลิกไปในที่สุด

กล่าวโดยสรุปชัย เมืองศิลป์ เป็นนักประวัติศาสตร์ที่ต้องการสร้างภาพประวัติศาสตร์จากข้อมูลข้อเท็จจริงเป็นภาพประวัติศาสตร์ที่สะท้อนจากชีวิตของสามัญชนที่ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดนับตั้งแต่โบราณมาในสมัยที่รัฐศักดินาเข้มแข็งจนกระทั่งรัฐศักดินาได้เริ่มผ่นคลายความเข้มงวดลง ความสัมพันธ์กับการค้าต่างประเทศทำชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

นักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในแนวนอนที่มีชื่อเสียงอีกท่านคือ สวรสิน วีระผล เขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ณ มหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ด (Harvard University เรื่อง Tribute And Profit : Sino Siamese Trade 1652 - 1853)⁽⁵⁾ งานชิ้นนี้พิมพ์เผยแพร่ในนามของมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ดในปี พ.ศ. 2520 ผู้เขียนได้กล่าวถึงความเป็นมาของงานชิ้นนี้ว่าเกิดขึ้นภายใต้สภาวะการณ์ในขณะนั้นที่มีการเปิดความสัมพันธ์กับประเทศจีนอีกครั้งในปี พ.ศ. 2517 ผู้เขียนต้องการศึกษาความสัมพันธ์ของไทยและจีนในประวัติศาสตร์ และเห็นว่าในช่วงศตวรรษที่ 17 - 19 เป็นช่วงที่ไทยและจีนมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นที่สุดโดยเฉพาะในเรื่องของการค้า นอกจากนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นยุคก่อนสมัยใหม่ที่ตะวันตกจะแทรกตัวเข้ามามีบทบาทสำคัญในภูมิภาค ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นักประวัติศาสตร์มักจะให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษมากกว่าให้ความสำคัญในช่วงแรก และถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างน่าตื่นตาตื่นใจในภูมิภาคนี้จะมาจากทุนนิยมตะวันตกก็ตาม แต่การค้าสำเภาระหว่าง ไทย - จีนในช่วงแรกของคริสต์ศตวรรษก็มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจเช่นกัน ข้อสรุปที่ว่าการค้า ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นเพียงการค้าในระบบเศรษฐกิจแบบโบราณและไม่มีความสำคัญต่อยุคใหม่เลย อาจจะเป็นข้อสรุปที่รีบด่วนเกินไป จำเป็นที่ต้องมีการสำรวจอย่างแน่นหนาขึ้น แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่างานชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะคัดค้านข้อสรุปที่ผ่านมา

งานชิ้นนี้จึงนับว่าเป็นงานชิ้นแรกที่เปิดประเด็นการถกเถียง และตั้งคำถามกับข้อสรุปทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเดิมที่มองภาพเศรษฐกิจก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นภาพเศรษฐกิจที่หยุดนิ่งแบบเศรษฐกิจโบราณ สวรสินพบว่าภายใต้การค้าในระบบบรรณาการกับจีนรัฐสยามได้ผลประโยชน์มาก การที่รัฐสยามดำเนินการค้าในระบบนี้อย่างสม่ำเสมอมีส่วนช่วยให้การค้าภายในสยามที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐขยายตัวอย่างมาก การค้าในระบบบรรณาการกับจีนเป็นช่องทางการค้าต่างประเทศที่สำคัญของสยาม สินค้าราคาแพงจากสยามได้แก่ ชาสัตว์ งาช้าง ไม้ยาง พริกไทย และสินค้ายุทธปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ข้าว สามารถขายได้ราคาดีในตลาดการค้าของจีนเนื่องจากสินค้าเหล่านี้เป็นที่ต้องการของชาวจีนมาก ขณะเดียวกันก็มีการนำเข้าผ้าไหมเครื่องถ้วยชามจากจีนสำหรับราชสำนักและชนชั้นสูงของสยาม สินค้าที่สยามนำไปขายในระบบบรรณาการนี้ล้วนเป็นส่วนเกินที่รัฐเก็บจากประชากร และเป็นการค้าที่ผูกขาดดำเนินการโดยรัฐ ระบบการค้านี้จึงเอื้อมีพัฒนาการภายในตัวของมันเองจนกระทั่งสิ้นสุดในทศวรรษ 1850 แม้วาระบบการค้าบรรณาการอาจทำให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจไทยอย่างมาก ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่ก็ไม่ได้ทำให้สยามพัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

การศึกษาของ สวรสิน ทำให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวทางการค้านับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สวรสินไม่ได้โต้เถียงในประเด็นว่าสังคมไทยมีทุนนิยมเกิดขึ้นภายในหรือภายนอก

สังคม เป็นแต่เพียงต้องการชี้ให้เห็นว่าในภูมิภาคเอเชียมีการเคลื่อนไหวทางการค้า ซึ่งจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการค้าแถบบริเวณนี้ และสยามก็มีเมืองท่าที่สำคัญหลายแห่งที่ติดต่อกับจีน การนำเสนองานนี้ยืนอยู่บนหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถนำมาใช้อย่างหลากหลายมีทั้งเอกสารจากฝ่ายจีน ไทย และบันทึกการค้าของพ่อค้าตะวันตก

การศึกษาแนวนี้อาจเป็นแนวของนักประวัติศาสตร์ ผลงานที่สำคัญชิ้นอื่นๆ ได้แก่ "การพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม 2481 - 2487" ของผาณิต รวมศิลป์⁽⁶⁾ "ประวัติศาสตร์ของรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431 - 2475"⁽⁷⁾ และ "วิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1"⁽⁸⁾ ของสุนทร อัสสไวทย์ "พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจภายในไทย พ.ศ. 2433 - 2475"⁽⁹⁾ ของชลลดา วัฒนศิริ เป็นต้น การศึกษาแนวนี้อาจอยู่บนการให้หลักฐานเป็นสำคัญ ลักษณะเด่นของการศึกษาจึงอยู่ที่การเปิดเผยข้อมูลชั้นต้น เป็นการศึกษาที่ไม่มุ่งตอบคำถามเชิงทฤษฎี ดังนั้น ภาพที่ปรากฏออกมาในงานแนวนี้อาจมีความละเอียดอ่อน แม้จะถูกวิจารณ์ว่าเป็นภาพที่ขาดการเชื่อมโยงให้เข้าใจระบบเศรษฐกิจทั้งหมด และประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแนวนี้อาจเป็นเพียงการเล่าเรื่องเท่านั้น งานวิจัยแนวนี้อาจเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาแนวทฤษฎีต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำข้อมูลไปใช้วิเคราะห์ได้

2. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาคือ ลัทธิมาร์กซ์ (Marxism) และลัทธิเหมา (Maoism) ผู้นำการใช้ทฤษฎีนี้คือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและปัญญาชนฝ่ายซ้าย แนวทางการศึกษาของกลุ่มนี้มองว่าระบบเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดชนชั้นเป็นสังคมที่มีความขัดแย้ง ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่ปราศจากชนชั้น ทฤษฎีนี้เชื่อว่าสังคมมนุษย์มีการพัฒนาการมาเรื่อยๆ ภายใต้อิทธิพลของการพัฒนาของสังคมมนุษย์อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาการผลิตและการต่อสู้ดิ้นรนของมนุษย์เพื่อขจัดความขัดแย้งโดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

จิตร ภูมิศักดิ์ ศึกษาสังคมไทยโดยใช้หลักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ ผลงานชิ้นสำคัญคือ "โฉมหน้าศักดินาไทย" ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2500⁽¹⁰⁾ และได้รับการพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2517 พิมพ์ครั้งที่ 3 ภายหลังจากพิมพ์ครั้งที่ผ่านมามีเพียง 4 เดือน พิมพ์ครั้งที่ 4 ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2518 และพิมพ์ครั้งที่ 5 ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2519 รวมจำนวนพิมพ์ทั้งสิ้นกว่า 20,000 เล่ม นับว่าเป็นหนังสือเชิงวิชาการที่มียอดจำหน่ายสูงสุดเล่มหนึ่งของสังคมไทย หนังสือโฉมหน้าศักดินาไทยได้ทำหน้าที่สำคัญในประวัติศาสตร์ในการเสนอความตื่นตัวของผู้คน ในการแสวงหาคำอธิบายสภาพและปัญหาของสังคมไทยตามทัศนะของจิตร ภูมิศักดิ์เห็นว่าสังคมศักดินาเป็นที่มาแห่งความอ่อนแอของสังคมไทย ทัศนะดังกล่าวนี้ไม่ต่างจากหลวงวิจิตรวาทการ ความต่างอยู่ที่ว่าจิตรมองว่าสังคมศักดินาเป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นภายในสังคม ไม่ใช่การรับแบบอย่างมาจากภายนอก

นอกและไม่เชื่อเรื่องการปฏิวัติมาจากเบื้องบนดังความคิดของหลวงวิจิตรฯ แต่การปฏิวัติต้องมาจากเบื้องล่างเป็นการปฏิวัติของมวลชนตามหลักลัทธิมาร์กซ์

หนังสือเล่มนี้ได้ให้ความหมายของคำ "ศักดินา" ว่า คือ อำนาจในการครอบครองที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากินซึ่งมีความหมายด้านเศรษฐกิจ และยังหมายถึงอำนาจและอิทธิพลของมนุษย์ที่มีมากหรือน้อยตามขนาดหรือปริมาณของที่ดิน อันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน ซึ่งเป็นความหมายทางด้านการเมือง นอกจากนี้ยังมีความหมายคลุมไปถึงอำนาจที่กำหนดรูปแบบของชีวิตซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจในที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน ซึ่งเป็นความหมายในด้านวัฒนธรรมอีกด้วย ทั้งอำนาจทางเศรษฐกิจ อำนาจการเมือง และอำนาจทางวัฒนธรรม ที่ขึ้นอยู่กับและพัวพันกับที่ดินดังกล่าวนี้แหละ คือ ความหมายอันสมบูรณ์ที่แท้จริงของคำว่า "ศักดินา"

จิตรเชื้อในทฤษฎีการพัฒนาสังคม 5 ขั้นตอนของมาร์กซ์ตามกฎการวิสัยอย่างเข้มงวด ก่อนที่จะปรากฏรูปของสังคมศักดินาจิตรเชื้อว่าสังคมไทยได้ผ่านสังคมทาสมาแล้ว และเห็นว่าระบบศักดินามีไช้ระบบที่โหดผละจะออกมาได้เองโดยไม่มีปีมีชอยู่ ระบบศักดินามีไช้ระบบที่กษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งนึกสนุกตั้งขึ้นโดยเห็นว่าเป็นของดี หากเกิดขึ้นได้โดยผ่านการพัฒนาเป็นระดับขั้นของการผลิตในสังคม ถ้าปราศจากการพัฒนาเป็นระดับขั้นของการผลิตเสียแล้วระบบศักดินาจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย นี่เป็นกฎทางภาววิสัยอันตายตัวแน่นอน ถ้าไม่มีระบบทาสเป็นพื้นฐานเสียก่อนแล้วระบบศักดินาย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยเป็นอันขาด การรบพุ่งเพื่อแย่งชิงอาหาร ที่ดินทำกินทำให้ยุคมชนนูปหาล ที่มนุษย์อยู่อย่างเสรีชนช่วยกันทำมาหากิน เสื่อมสลายลง การทำศึกเพื่อแย่งชิงกันของมนุษย์ ทำให้เกิดทาส เมื่อมนุษย์ทำศึกกันมากขึ้นก็ทำให้เกิดรัฐทาสขนาดใหญ่ ซึ่งทาสทั้งหมดในรัฐทาสนี้แหละจะกลายมาเป็นแลกรของยุคศักดินาเมื่อรัฐทาสทลายลง ถ้าไม่มีทาสมาก่อนแล้ว "โลก" ของศักดินาจะมาจากไหน ? พระอินทร์ประทานลงมาจากสวรรค์หรือนั้นหรือ? จิตรเห็นว่าการวิเคราะห์สังคมจำเป็นที่จะต้องให้เรื่องของปัจจัยการผลิตและยึดหลักพัฒนาการทางการผลิตมาวิเคราะห์ มิฉะนั้นจะไม่เข้าใจว่าสังคมหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร⁽¹⁾ สังคมไทยได้ผ่านการพัฒนาในช่วงยุคทาสมากระยะหนึ่งไม่น้อยกว่า 400 ปี และสังคมไทยได้เริ่มคืบคลานไปสู่ระบบศักดินาในราวยุคสุโขทัยหรือแม้ก่อนหน้านั้นคงไม่ก็ปี⁽²⁾ "โฉมหน้าศักดินาไทย" เป็นหนังสือที่สะท้อนจุดยืนของผู้เขียนที่ต้องการวิจารณ์ทั้งระบบสังคมศักดินาและชนชั้นศักดินาว่า มีการเอารัดเอาเปรียบและเป็นต้นเหตุแห่งความล้มล้างของสังคมไทย จิตร ภูมิศักดิ์ได้ชี้เส้นทางการสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่า ที่ไม่มีการกดขี่ ขูดรีด คือสังคมนิยม นอกจากจุดยืนที่ชัดเจนเช่นนี้แล้วผู้เขียนยังใช้วิธีการเขียนที่มีสำนวนสยดสี่ยดประชันประชันแทรกอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเขียนวิธีนี้จะถูกใจผู้อ่านในช่วงที่กระแสสังคมนิยมตื่นตัว

แนวการวิเคราะห์สังคมที่ใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง โดยใช้หลักการวิเคราะห์ของเหมาเจ๋อตงในเรื่องกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา เป็นอีกแนววิเคราะห์หนึ่งที่ได้รับ ความสนใจอย่างยิ่งในกลุ่มนักวิชาการฝ่าย

ซ้าย ลัทธิเหมาเห็นว่าสังคมจีนต่างจากสังคมยุโรปคือไม่ได้เป็นสังคมทุนนิยมเต็มรูปแบบ แต่เป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา ดังนั้นความขัดแย้งในสังคมจีนจึงมีความต่างกับสังคมทุนนิยมในยุโรป

หลักฐานการวิเคราะห์สังคมไทยว่าเป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา ตามลัทธิเหมาเจ๋อตุงปรากฏขึ้นจากการค้นพบเอกสารภาษาจีนได้จากผู้ต้องหาคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ.2473 เนื้อหาในเอกสารประกอบด้วย 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์ลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประเทศไทย ส่วนที่สอง เป็นการจำแนกชนชั้นของประเทศไทย เอกสารฉบับนี้คงใช้กันอยู่เฉพาะในหมู่ผู้ปฏิบัติงานของพรรคคอมมิวนิสต์สยามรุ่นแรก ๆ ซึ่งเป็นคณะจีนยังไม่เผยแพร่ในหมู่คนทั่วไป ความคิดเรื่องสังคมไทยเป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาเพิ่งได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางก็ต่อเมื่อมีการตีพิมพ์หนังสือเรื่อง “ไท่กึ่งเมืองขึ้น” ในปี พ.ศ.2493 เขียนโดย อรัญญ์ พนมชมพู⁽¹³⁾

หนังสือเรื่องไท่กึ่งเมืองขึ้นของอรัญญ์ พนมชมพูได้รับการตีพิมพ์ใหม่ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ใช้ชื่อว่า “เส้นทางสังคมไทย” หนังสือเล่มนี้ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลต่อนักคิดไทย มีสาระสำคัญคือ สภาพสังคมกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินาของไทยเกิดขึ้นเมื่อจักรวรรดินิยมรุกรานเข้ามาทำให้ฐานะของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไป 2 ด้านคือ ด้านหนึ่งจักรวรรดินิยมรุกรานไม่เพียงแต่จะยึดเอาแผ่นดินไทยไปเป็นเมืองขึ้นของตนเท่านั้น หากยังคุกคามต่อส่วนที่เหลืออยู่คือผืนแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่ทุกวันนี้ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ทำให้ประเทศเราต้องตกอยู่ในฐานะกึ่งเมืองขึ้นของจักรวรรดินิยมโดยสิ้นเชิง อีกด้านหนึ่งจักรวรรดินิยมไม่เพียงแต่ทำให้รากฐานทางเศรษฐกิจของระบบศักดินาไทยเกิดการสลายตัวลงไปเท่านั้น หากว่ายังสร้างเงื่อนไขและโอกาสแก่การผลิตแบบลัทธิทุนนิยมในสังคมไทยอีกด้วย คือทางหนึ่งทำให้ตลาดจำหน่ายสินค้าของลัทธิทุนนิยมภายในประเทศกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยการพังทลายเศรษฐกิจธรรมชาติในชนบท อีกทางหนึ่งทำให้แรงงานของสังคมเพิ่มขึ้น โดยการล้มละลายของชาวนาและหัตถกร ด้วยเหตุนี้จึงผลักดันสังคมไทยก้าวออกจากระบบศักดินามาเป็นกึ่งศักดินา⁽¹⁴⁾

อรัญญ์ พนมชมพู กล่าวว่า ในสังคมกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา ประชาชนไทยจะถูกกดขี่ 3 ชั้น คือจากจักรวรรดินิยม จากชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่และจากชนชั้นนายทุนใหญ่ การต่อสู้ของประชาชนจะเป็นการต่อสู้เพื่อเอกราชประชาธิปไตย ดังนั้นเป้าหมายคือจะต้องโค่นล้มคือจักรวรรดินิยม ศักดินา นิยมและชนชั้นนายทุนใหญ่⁽¹⁵⁾ การวิเคราะห์สังคมไทยของอรัญญ์ พนมชมพู ได้รับทฤษฎีกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินาของเหมาเจ๋อตุงมาใช้โดยตรง ๆ ไม่มีการดัดแปลง ชนชั้นนายทุนที่จำแนกออกเป็นนายทุนใหญ่ นายทุนชาติ นายทุนน้อย ก็เป็นเช่นเดียวกับประเทศจีน ความต่างก็คือ อรัญญ์ พนมชมพูมองไม่เห็นประโยชน์ของนายทุนใหญ่เลย ขณะที่เหมาเจ๋อตุงยังมองเห็นประโยชน์ของกลุ่มนี้ในระยะที่จักรวรรดินิยมที่รุกรานประเทศจีนทั้งหลายมีความแตกต่างกัน

นักวิชาการ 2 คน ที่เขียนบทความสนับสนุนการใช้ทฤษฎีนี้ ได้แก่ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เขียนบทความเรื่อง "ระบบเศรษฐกิจสังคมไทยกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา" และไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ เรื่อง "ความขัดแย้งพัฒนาการเปลี่ยนแปลงในชนบท" 2 บทความนี้ลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึก 23 ตุลาคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2522 ทั้ง 2 บทความพูดถึงสังคมไทยในฐานะสังคมกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา แนวคิดนี้ได้รับการคัดค้านโดย ทรงชัย ณ. ยะลา ในปี พ.ศ.2524 โดยเห็นว่าวิวัฒนาการการเข้าสู่สังคมก่อนทุนนิยมเกิดขึ้นภายในสังคมไทยเอง การปรับตัวเข้ากับตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 และการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการปรับตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่รัฐและสังคมศักดินา ขณะเดียวกันผลของการปรับตัวและการปฏิรูปได้สร้างเชื้อมุดแห่งการทำลายสังคมและอำนาจรัฐศักดินาเอง สภาพสังคมเช่นนี้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และ 7 การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร พ.ศ.2475 มีความสำคัญในประวัติศาสตร์คือ ล้มอำนาจและซากความสัมพันธ์การผลิตศักดินาลง เป็นทางให้วิถีการผลิตทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนาก่อตัวขึ้น และนับแต่รัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์เป็นต้นมา วิถีการผลิตแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนาก็ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว⁽¹⁶⁾ ชัย เห็นว่าการวิเคราะห์สังคมไทยใช้ทฤษฎีกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา ตามแนวคิดของเหมาเจ๋อตงไม่สามารถอธิบายสังคมไทยได้ชัดเจน

โดยการหันกลับไปศึกษางานเก่าของปัญญาชนหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 มีลักษณะที่จะปิดงานเก่าเป็นคัมภีร์มากกว่าจะนำความรู้ดังกล่าวมาพัฒนา ทฤษฎีและข้อสรุปเกี่ยวกับสังคมไทยที่เขียนไว้ในระยะ 2490-2500 มิได้ถูกตั้งคำถามหรือท้าทายจากปัญญาชนฝ่ายซ้ายในยุค 3 ปีหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 การที่ปัญญาชนไม่ได้พัฒนาทฤษฎีการวิเคราะห์สังคมไทยในระยะนี้ นภาพง อติวานิชยพงศ์ ได้ให้ข้อสรุปว่าเหตุที่ทิศทางของขบวนการ 14 ตุลาคม 2516 ได้เบี่ยงเบนไปสู่แนวทางสังคมนิยมก็เนื่องจากการที่ผู้นำนักศึกษาฝ่ายที่นิยมอุดมการณ์สังคมนิยมยึดกุมการนำของขบวนการนี้ได้ภายหลังเกิดเหตุการณ์แล้ว ในขณะเดียวกันอิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ก็ได้แผ่ขยายเข้ามาในขบวนการเคลื่อนไหวหลัง 14 ตุลาคม 2516 และทั้งผู้นำของขบวนการนักศึกษาและผู้ปฏิบัติงานของ พคท. ในเวลานั้นเองมิได้มีภูมิปัญญาความรู้ในทฤษฎีมาร์กซ์หรือความเข้าใจระบบสังคมนิยมมากเพียงพอที่จะผลิตผลงานทางทฤษฎีหรือการวิเคราะห์สังคมไทยได้ด้วยตัวเอง ในขณะเดียวกันก็มีมวลชนจำนวนมากที่ตื่นตัวขึ้นจากการเคลื่อนไหว 14 ตุลาคม 2516 และกำลังอยู่ในภาวะของการแสวงหาคำตอบต่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่ การย้อนกลับไปหาผลงานในอดีตจึงเป็นไปเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวและเผยแผ่อุดมการณ์สังคมนิยมไปสู่มวลชน มิใช่เพื่อถกเถียงหรือพัฒนาทฤษฎีและข้อวิเคราะห์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในงานเหล่านั้น⁽¹⁷⁾

ทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น - กึ่งศักดินา เริ่มลดบทบาทในสังคมไทยประมาณปี พ.ศ. 2524 ทั้งจากการได้เปรียบในแง่ของความน่าเชื่อถือทางทฤษฎี และกระแสความเสื่อมศรัทธาในพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยของปัญญาชนที่เกิดขึ้นในระบอบนั้น ซึ่งนอกเหนือจากปัญหาภายในที่เกิดขึ้นในพรรคแล้ว ส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งมาจากการไม่เชื่อว่าการใช้ทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น กึ่งศักดินา สามารถวิเคราะห์สังคมไทยและนำสังคมไทยไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีได้

3. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic Mode of Production) ในปี พ.ศ. 2518 ชัยอนันต์ สมุทวณิช เสนอบทวิเคราะห์เรื่อง "ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย" โดยมีเป้าหมายที่จะวิจารณ์การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ ในหนังสือ "โฉมหน้าศักดินาของไทย" ชัยอนันต์ได้แย้งการวิเคราะห์สังคมโดยใช้ทฤษฎีการพัฒนา 5 ขั้นตอนของลัทธิมาร์กซ์ที่จิตร ภูมิศักดิ์นำมาใช้กับสังคมไทยนั้นไม่ถูกต้อง เพราะสังคมไทยไม่เคยผ่านสังคมทาสถึงแม้จะมีทาสในสังคมโบราณก็ตามแต่ก็ไม่ใช่สังคมทาส ชัยอนันต์ได้เสนอข้อเขียนของมาร์กซ์ในเรื่องการผลิตของสังคมเอเชียที่เห็นว่าสังคมเอเชียมีพัฒนาการที่ต่างจากสังคมยุโรป และงานของ Wittfogel เรื่อง "Oriental Despotism : A Comparative Study of Total Power" ที่เสนอเรื่องความต่างระหว่างสังคมเอเชียและยุโรป คือ สังคมเอเชียจะมีการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ ในปัจจัยการผลิตเนื่องจากลักษณะภูมิศาสตร์ของสังคมเอเชียต้องอาศัยการชลประทานขนาดใหญ่ อันเป็นลักษณะของสังคมพลังน้ำ ทฤษฎีนี้น่าจะเป็นทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายการพัฒนาอย่างล่าช้าของสังคมไทยได้ดีกว่าทฤษฎีวิถินิยมประวัติศาสตร์ที่จิตร ภูมิศักดิ์ ใช้ งานชิ้นนี้ของชัยอนันต์ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากขาดหลักฐานที่จะพิสูจน์ว่าสังคมไทยเป็นสังคมพลังน้ำที่ส่วนกลางได้เข้าไปมีบทบาทในการควบคุมระบบชลประทานขนาดใหญ่

ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์สังคมไทยอย่างจริงจังโดยการนำของ อัครทิพย์ นาดลสุภาและลูกศิษย์ ทฤษฎีวิถีทางการผลิตแบบเอเชียอธิบายว่าเหตุใดสังคมไทยจึงพัฒนาไปอย่างล่าช้า โครงสร้างเศรษฐกิจไทยเป็นอย่างไรเมื่อเริ่มมีการแทรกเข้ามาของระบบทุนนิยมและระบบทุนนิยมกระทบโครงสร้างเศรษฐกิจไทยอย่างไร อัครทิพย์ได้ให้คำตอบที่ได้จากการค้นคว้าพบว่าสังคมไทยขาดชนชั้นกรรมาชีพอิสระ (bourgeoisie) ชั้นนี้ต้องแบ่งส่วนเกินทางเศรษฐกิจกับเจ้านายและข้าราชการ ไม่มีอำนาจทางการเมืองและไม่นำทางวัฒนธรรม การขาดพัฒนาการของชนชั้นนี้ในประวัติศาสตร์ ทำให้ไม่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและระบบการเมืองไม่เป็นประชาธิปไตย

โครงสร้างของสังคมในทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ รัฐส่วนกลางและหมู่บ้าน รัฐส่วนกลางนั้นรวมศูนย์อำนาจมากเป็นผู้ควบคุมกรรมสิทธิ์ในที่ดินทั้งหมด กษัตริย์ถือตนเองว่าเป็นทั้งเจ้าชีวิตและเป็นเจ้าแผ่นดิน ในสภาพเช่นนี้ทุนอิสระเกิดขึ้นได้ยากและในระดับหมู่บ้าน

ก็มีแรงยึดเหนี่ยวกันภายในสูงทำให้ไม่มีชนชั้นอิสระแตกแยกออกมาจากหมู่บ้านเป็นชนชั้นกรรมที่สังคมไทยโบราณพัฒนามาจากหมู่บ้าน เมื่อเข้าสู่สังคมศักดินา รัฐได้อ้างสิทธิเหนือแผ่นดินทั้งหมดว่าเป็นของกษัตริย์ รัฐเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับหมู่บ้านก็เพียงแต่ดึงเอาส่วนเกินออกจากหมู่บ้านเท่านั้น หมู่บ้านยังคงเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเอง รัฐศักดินาที่เข้าไปควบคุมหมู่บ้านเป็นการครอบคุมแต่เพียงภายนอก คือรัฐศักดินาเกณฑ์แรงงานและเก็บภาษีเป็นระยะ ๆ รวมทั้งการแพะฮุดมการณ์พุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องบุญกรรมและพิธีกรรมศาสนาพุทธเข้าครอบหมู่บ้าน รัฐในสังคมศักดินาเป็นองค์กรนอกหมู่บ้านเข้าไปสัมผัสหมู่บ้านเพียงต้องการแรงงานส่วยสิ่งของหรือเงินเท่านั้นก็พอใจแล้ว รัฐไม่ได้เข้าไปพัฒนาหมู่บ้านคงปล่อยให้สภาพหมู่บ้านดำเนินเหมือนชุมชนบรรพกาล⁽¹⁸⁾

ฉัตรทิพย์ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในระดับหมู่บ้าน เห็นว่าลักษณะที่สำคัญมากของระบบศักดินาคือ ขณะที่ชุมชนหมู่บ้านคงรักษาความผูกพันภายในแน่นแฟ้นเอาไว้ ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนยังไม่เข้มแข็ง และกระบวนการแบ่งแยกชนชั้นยังไม่ดำเนินไปมาก รัฐได้ก่อกำเนิดขึ้นมีศูนย์กลางนอกหมู่บ้าน ความสัมพันธ์คู่สำคัญจึงเป็นระหว่างหมู่บ้านและรัฐ ระหว่างชนชั้นชาวนากับชนชั้นขุนนางกับรัฐ ไม่ใช่ระหว่างเจ้าของที่ดินกับชาวนาแต่ละคน ทั้งยังขาดกรรมสิทธิ์ชาวเมืองที่เข้มแข็งผู้นำการเปลี่ยนแปลงแบบในระบบฟิวดัลยุโรป ในความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างรัฐศักดินากับหมู่บ้าน รัฐอ้างว่าให้ความคุ้มครองหมู่บ้านจากการถูกโจมตีจากรัฐอื่น จัดบริหารสาธารณชน การคมนาคม ขุดคลอง และทำนุบำรุงศาสนาพุทธ แต่ทว่าความเป็นจริงคือรัฐขูดรีดหมู่บ้าน รัฐแปลกแยก (alienate) มากกว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหมู่บ้าน ชาวนานั้นหวาดกลัวการเกณฑ์แรงงานมากที่สุด บางครั้งพวกเขาต่อต้านด้วยการหนีเข้าป่าคงอพยพกันไปทั้งหมู่บ้าน รัฐและชนชั้นเจ้านายข้าราชการมีฐานที่มั่นคงสามารถครอบงำสังคมศักดินาไทยมาตลอดในขณะที่ชุมชนหมู่บ้านมีความผูกพันกันแน่นแฟ้น กำเนิดของชนชั้นกรรมที่พื้นเมืองจึงหยุดชะงัก นอกชนชั้นกรรมที่ไทยคือพ่อค้าและช่างพื้นเมืองไม่สามารถพัฒนาพ้นจากความเป็นชาวนาได้⁽¹⁹⁾

ในส่วนของ "เมือง" ซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการทำให้สังคมศักดินายุโรปพังทลายลงและเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ฉัตรทิพย์อธิบายเมืองว่า เศรษฐกิจศักดินาไทยเป็นเศรษฐกิจที่ปราศจากเมืองการค้าของชนชั้นพ่อค้าและปราศจากเมืองหัตถกรรมของหัตถกร แม้ว่ากรุงเทพฯเป็นศูนย์กลางการค้ากับต่างประเทศของไทย ตั้งขึ้นมาก็เพื่อเป็นศูนย์กลางการปกครองเป็นจุดหมายเบื้องต้นเมืองต่าง ๆ ของไทยสมัยศักดินามีลักษณะเป็นเมืองการปกครองและวัฒนธรรมทางศาสนา คือเป็นตัวแทนและเป็นฐานของอำนาจรัฐทั้งทางการเมืองและความเชื่อ เป็นที่ตั้งกองทหาร กรม กอง ระบบราชการและเป็นที่ตั้งวัดหลวงบรรจุมหาวิทยาลัย เกณฑ์ส่วย ควบคุมความสงบเรียบร้อยของชนบทและพยายามครอบงำความเชื่อของหมู่บ้าน ในตอนปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมาการค้ากับต่างประเทศเฟื่องฟู คือ คำกับดินแดนจีน มาลายาและสิงคโปร์ คนจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยมากขึ้น

และโดยเหตุที่ไม่ต้องมีพันธะผูกพันแรงงานจึงทำการค้าขายได้สะดวก โดยเฉพาะมาทำหน้าที่เดินเรือและเก็บภาษี หรือค้าขายผูกขาดในสินค้าบางชนิดเช่น ผืน เหล้า ให้ทางราชการ ปลุกพืชเศรษฐกิจส่งออกเช่น อ้อย พริกไทยที่เมืองกรุงเทพฯ และรอบ ๆ กรุงเทพฯ คือเมืองนครชัยศรี อยุธยา ปราณบุรี จันทบุรี และราชบุรี ในส่วนภาคใต้ก็มีเมืองที่เฟื่องฟูจากการค้าดีบุก และรังนก ได้แก่ ชุมพร นครศรีธรรมราช ภูเก็ต ราชบุรี⁽²⁰⁾

ในประเด็นเรื่อง "ทุนนิยม" ชัตรีพิชญ์สรุปว่ากำเนิดทุนนิยมไทยเป็นทุนนิยมที่ไม่อิสระจากรัฐ เป็นทุนนิยมที่พึ่งอำนาจผูกขาดจากรัฐ เห็นได้ชัดจากระบบเจ้าภาษีนายอากรวัดส่วนเกินนอกกฏไททางเศรษฐกิจจากชาวบ้าน เรียกดอกเบี้ยแบบทูดรีดและค่าเช่าที่ดินจากชาวนาเอาคือ ๆ ทั้งใช้วิธีการโกงและอำนาจอิทธิพลท้องถิ่น คือรับเอาจิตสำนึกของรัฐศักดินาทำตัวคล้ายรัฐในการติดต่อกับหมู่บ้าน ทูดรีดส่วนเกินจากชนบทด้วยวิธีการบีบบังคับด้วยวิธีการผลิตเดิมคือวิธีการผลิตศักดินาแทนที่จะสร้างส่วนเกินจากการปรับปรุงการเกษตรในชนบทให้ทันสมัย หรือตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ทุนนิยมชนิดกาฝากนี้เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ด้วย ระบบทุนนิยมเกิดขึ้นภายนอกประเทศไทยแล้วจึงขยายเข้ามาในประเทศ แล้วเข้าไปกระทบหมู่บ้านขณะที่หมู่บ้านยังเป็นลักษณะเดิมอยู่ ไม่ได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตและเทคโนโลยี ยังไม่พัฒนาระบบกรรมสิทธิ์ เอกชนในที่ดิน ยังไม่มีหน่อที่เข้มแข็งของกรรมสิทธิ์พื้นเมือง ทุนนิยมจึงเข้ากระทบกับชุมชนหมู่บ้าน ชาวบ้านก็ต้องต่อสู้เพื่อความปลอดภัย⁽²¹⁾

ชัตรีพิชญ์สรุปว่าทั้งรัฐและระบบทุนไม่ใช่สถาบันของชาวบ้าน เข้ามาเอาผลประโยชน์จากชาวบ้านไม่ได้พัฒนาหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงไม่ได้เข้าร่วมกับสถาบันทั้งสองอย่างเต็มที่ เป็นการถูกลากเข้าร่วม และในความจริงแล้วชาวบ้านต่อต้านรัฐและระบบทุนมาโดยตลอดทั้งโดยปริยายและโดยโจ่งแจ้ง ลักษณะการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้จึงคงสืบเนื่องมายาวนาน⁽²²⁾ ชัตรีพิชญ์มองเห็นข้อดีของชุมชนหมู่บ้านว่า ในหมู่บ้านมีวัฒนธรรมที่ผูกมัดยึดเหนี่ยวกัน มีน้ำใจมอบให้กัน มีความภูมิใจในวัฒนธรรมของเขา สิ่งนี้ไม่ใช่ด้านลบของหมู่บ้านแต่เป็นด้านบวกที่ทำให้หมู่บ้านไม่แตกสลาย เป็นศักยภาพที่ใช้ต่อสู้ทั้งกับรัฐและทุนตลอดมา

วิทยานิพนธ์ 3 ฉบับที่ใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตของสังคมแบบเอเชียในการอธิบายชนชั้น และรัฐนายทุน ได้แก่ "ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพระยุคต้น"⁽²³⁾ ของ ญาณดา ประภาพันธ์ "ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.2398-2453)"⁽²⁴⁾ ของสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร และ "ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ.2475-2503)"⁽²⁵⁾ ของสังศิต พิริยะรังสรรค์ วิทยานิพนธ์ทั้ง 3 ฉบับนี้อยู่ในการควบคุมของชัตรีพิชญ์ นาถสุภา เป็นความพยายามที่ต้องการหาคำตอบว่าเหตุใดชนชั้นนายทุนไทยจึงอ่อนแอ ไม่สามารถเป็นนายทุนอิสระได้ เนื้อหาของงานทั้ง 3 ชิ้นนี้มีความต่อเนื่องกัน งานในระยะหลังเป็นงานที่อธิบายเรื่องหมู่บ้าน เรื่อง "เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออก

ในอดีต”⁽²⁶⁾ เขียนโดย พูนศักดิ์ ชานิกประดิษฐ์และฉัตรทิพย์ นาถสุภา เรื่อง “แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย”⁽²⁷⁾ เขียนโดยภักพัฒน์ ทิพย์ประไพ

การใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียในการวิเคราะห์สังคมได้รับการวิจารณ์ว่าของระบบเศรษฐกิจในสังคมศักดินาที่หยุดนิ่งมากเกินไป ทำให้เห็นว่าสังคมไทยขาดพลังในการพัฒนาด้วยตัวเอง การโต้แย้งในวงวิชาการในทฤษฎีนี้จะเป็นการโต้แย้งทั้งในแง่ทฤษฎีและแง่ข้อมูลที่ใช้ แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาแนวนี้ได้เสนอวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบใหม่ คือ การใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลจากความทรงจำในอดีตของชาวบ้าน

4. **การศึกษาเพื่อหาศักยภาพภายในสังคมไทย** การศึกษาแนวนี้เป็นปฏิกิริยาตอบโต้การศึกษาสังคมไทยโดยใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย การศึกษาแนวนี้เห็นว่าภายในสังคมศักดินาไทยก่อนมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ.2398 สังคมศักดินาไทยมีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจไม่อยู่ในสภาพหยุดนิ่งเหมือนแนวที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นำเสนอ

Lysa Hong ชาวสิงคโปร์เขียนวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ชื่อเรื่อง “The Evolution of the Thai Economy in The Early Bangkok Period and Its Historiography” งานชิ้นนี้ทำเสร็จในปี พ.ศ.2524 ประเด็นสำคัญที่น่าเสนอคือ การเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นสมัยก่อนทุนนิยม⁽²⁸⁾ ต่อมานิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทความเรื่อง **วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์กับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์** พิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.2525 นิธิเริ่มต้นงานโดยการเสนอความคิดว่าในสังคมไทยมีวิวัฒนาการที่น่าตื่นเต้น ไม่หยุดนิ่งและไม่เห็นด้วยการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับตะวันตกโดยไม่เพียงแต่มองว่าตะวันตกเป็นผู้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยแต่ยังเป็นผู้กำหนดความเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างมากด้วย การไม่สนใจรากฐานภายในทำให้ไม่สามารถอธิบายได้ว่าสังคมไทยพัฒนามาสู่สภาพปัจจุบันนี้ ซึ่งไม่เหมือนตะวันตกแต่ก็ไม่เหมือน “สยามเก่า” ได้อย่างไร นิธิย้ำว่าแรงผลักดันภายนอกเพียงอย่างเดียวไม่เคยกำหนดแนวทางความเปลี่ยนแปลงสังคมได้อย่างแท้จริง การศึกษาเรื่องสยามเก่า ซึ่งเป็นยุคก่อนการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 ต้องพิจารณาสภาพที่มีใช้สภาพที่หยุดนิ่งตายตัวอย่างที่มีคนนิยมทำกัน และจะต้องศึกษาความสัมพันธ์ของยุค “สยามเก่า” กับ “สยามใหม่” ให้มากกว่าที่เคยทำไปแล้ว⁽²⁹⁾

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งผู้คนมักมองว่าไม่มีอะไรโดดเด่น เป็นเพียงยุคที่สืบเนื่องจากอยุธยาและมักมองว่าสังคมในยุคนี้หยุดนิ่งไม่เคลื่อนไหว แต่ในความเป็นจริงแล้วจากการศึกษาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในยุคนี้ พบว่าเป็นยุคที่มีการก่อรูปของความคิด ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้ง กลไกของรัฐเองก็ตื่นตัวขึ้นพร้อมที่จะรับกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น การศึกษาภาพของยุคนี้อย่างชัดเจนจะทำให้เข้าใจการปฏิรูปที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ชัดเจนขึ้น

เศรษฐกิจแบบตลาดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ขยายกว้างและลึกมากกว่าในสมัยอยุธยา การค้ากับต่างประเทศของรัฐบาลมีความสำคัญอย่างมากเพราะเป็นแหล่งรายได้สำคัญในการหล่อเลี้ยงรัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ ระบบไพร่ที่เป็นแหล่งผลประโยชน์และแรงงานของรัฐได้เสื่อมลง แรงงานรับจ้างมีมาก รัฐบาลก็ว่าจ้างแรงงานชาวจีนเข้ามาทำงานสาธารณะมาก ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ขยายตัวอย่างมากในรัชกาลที่ 3 รัฐบาลส่วยจากไพร่ในรูปของเงินเป็นจำนวนมาก รัฐมีรายได้จากการแต่งลำแพาค้าขายกับต่างประเทศ รายได้จากการค้ากับต่างประเทศนี้มากกว่าในสมัยปลายอยุธยา การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้มีทั้งเพิ่มขึ้นทางปริมาณ มีความหลากหลายในตัวสินค้าและสินค้าที่ส่งออกมีการใช้แรงงานเพิ่มขึ้น แรงงานเหล่านี้เป็นแรงงานว่าจ้าง⁽³⁰⁾ สินค้าที่รัฐนำไปค้ากับต่างประเทศก็เป็นสินค้าที่รัฐนำเงินไปซื้อเพิ่มเติมด้วย นอกจากสินค้าออกทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราแล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้สินค้าเข้าก็ถูกนำเข้ามามีจำหน่ายให้กับราษฎรบริโภคมากขึ้น ด้วยสภาพของการค้าเสรีเริ่มมีมากขึ้น สินค้าที่จำหน่ายในประเทศไม่ได้มาจากการจำหน่ายแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า⁽³¹⁾ การผลิตสินค้าเพื่อตลาดมีมากขึ้น การค้าของเอกชนก็เพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน รายได้จากการค้าเป็นพื้นฐานรายได้สำคัญของรัฐในสมัยนี้ ระบบเจ้าภาษีอากรที่เพิ่มมากขึ้นก็เนื่องมาจากการขยายตัวของการผลิตเพื่อส่งออก⁽³²⁾

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยนี้ส่วนสำคัญมาจากพ่อค้าที่เกิดขึ้นในระบบศักดินา พ่อค้าเหล่านี้เป็นชาวจีนที่ยังต้องอาศัยอภิสิทธิ์ของตนในโครงสร้างศักดินา เพื่อประโยชน์ในธุรกิจของตน พ่อค้าเหล่านี้เป็นชาวจีนแม้ได้มีกำเนิดในระบบศักดินาแต่ก็พยายามสร้างความสัมพันธ์กับชนชั้นนำในระบบศักดินา ในบางครั้งก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีอากรที่ได้ครองตำแหน่งและราชทินนาม ในบางครั้งก็สามารถผูกสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชนชั้นนำโดยการสมรส และดังที่ปรากฏหลักฐานอยู่เสมอว่า จะต้องติดสินบนหรือแบ่งผลประโยชน์ทางการค้าของตนกับชนชั้นนำในระบบศักดินา การค้าของเอกชนจึงมิใช่การค้าของพ่อค้าอิสระ แต่เป็นพ่อค้าที่พ้อ้มจะสมยอมต่อระบบศักดินา และพ้อ้มจะถูกดูดซึมเข้าไปในระบบนั้น เพื่อถือประโยชน์จากระบบให้แก่การค้าของตน การเพิ่มขึ้นของการค้าต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ไม่ได้ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ที่เป็นอิสระจากระบบศักดินา แต่มีผลไปทำให้ชนชั้นนำในระบบศักดินานั้นเองเปลี่ยนแปลงลักษณะตนเองไปเป็นกระฎุมพีขึ้น กล่าวคือมีฐานอำนาจที่สำคัญผูกพันอยู่กับการค้า มีโลกทรรศน์ ค่านิยม และระบือนิยมที่คล้ายคลึงกับกระฎุมพีในที่อื่น⁽³³⁾

ประเด็นเรื่องของการค้าข้าว การศึกษาที่ผ่านมาระบุว่าขยายตัวหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เรื่องการค้าข้าวนี้ป็นตัวทำให้สังคมไทยเปลี่ยนเข้าสู่ระบบทุนนิยม นิธิได้กล่าวว่าการค้าข้าวทำกันตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ชาวจีนได้นำสินค้าไปแลกเปลี่ยนกับข้าวที่เหลือจากการบริโภคของชาวบ้าน พ่อค้าพวกนี้จะเป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าที่ใหญ่กว่าพ่อค้าเร่ซึ่งมีทุนพอจะบรรทุกข้าวเข้ามาใน

กรุงเทพฯ และมีเมื่อมาถึงกรุงเทพฯแล้วก็ต้องผ่านพ่อค้าที่กรุงเทพฯ ก่อนจะถึงผู้บริโภคในกรุงเทพฯ ข่ายของการค้าข้าวซึ่งชาวจีนได้วางไว้ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้จะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่การค้าข้าว ซึ่งจะเป็นปริมาณขึ้นอย่างคณานับหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อข้าวกลายเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่งของประเทศไทย ทั้งทางการค้านี้ทำให้ชาวจีนประสบความสำเร็จในการแข่งขันการค้าข้าวและโรงสีต่อพวกฝรั่ง⁽³⁴⁾

‘เมือง’ เป็นสภาพแวดล้อมที่สำคัญของวัฒนธรรมกรรมพิธี นิธิมีความเห็นต่างจากฉัตรทิพย์ ในประเด็นนี้อย่างชัดเจน โดยเสนอว่าเมืองเป็นที่ตั้งของอำนาจและเป็นที่ตั้งของตลาด ในฐานะที่ตั้งของอำนาจ เมืองเป็นชุมชนไปด้วยเพราะผู้ดำรงอำนาจต้องการมีคนไว้ใช้สอยและเป็นที่พึ่งของตน ในส่วนฐานะของตลาดนั้นเมืองมักตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคม กล่าวคือสามารถใช้เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้าของราษฎรได้ในวงกว้างพอสมควร นิธิเห็นว่าเมืองของรัตนโกสินทร์ตอนต้นมี 2 สถานะคือเป็นศูนย์อำนาจและเป็นเมืองการค้าด้วย ตลาดที่อยู่ในเมืองนั้นเกิดจากการขยายตัวทั้งการค้าภายในและต่างประเทศ กรรมพิธีไม่ได้สร้างเมืองใหม่เหมือนในยุโรป เนื่องจากกรรมพิธีถือกำเนิดและพัฒนาขึ้นในชุมชนชั้นนำดังนั้นจึงอาศัยอยู่ในเมืองเก่าของศักดินา⁽³⁵⁾

ความเฟื่องฟูของเมืองกรรมพิธี ทำให้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีวัฒนธรรมของกรรมพิธีเกิดขึ้น โดยศึกษาได้จากงานวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกิดในสมัยนี้ วรรณกรรมแบบสัจนิยมและมนุษยนิยมจึงเกิดขึ้น ‘สัจนิยม’ (Realism) เกิดจากกรรมพิธีที่ไม่นิยมบริโภควรรณกรรมที่ไกลตัวขัดกับความเป็นจริง การธุรกิจและความสำเร็จจากการธุรกิจสอนในกรรมพิธีให้ความสำคัญแก่โลกนี้และมีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ซึ่งอาจเรียกว่าร่องรอยของสัจนิยมก็ได้ ดังเช่นวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน⁽³⁶⁾ สัจนิยมทำให้เริ่มรังเกียจไสยศาสตร์บางประเภท ในขณะเดียวกันพุทธศาสนาแนวที่ได้รับความนิยมทำให้เริ่มรังเกียจไสยศาสตร์บางประเภท ในขณะเดียวกันพุทธศาสนาแนวที่ได้รับความนิยมทำให้เริ่มรังเกียจไสยศาสตร์บางประเภท ในขณะเดียวกันพุทธศาสนาแนวที่ได้รับความนิยมทำให้เริ่มรังเกียจไสยศาสตร์บางประเภท

ความหมายของกรรมพิธีของนิธินั้นไม่ไ้แต่เพียงพ่อค้าเท่านั้น ชนชั้นนำระบบศักดินาก็ได้เปลี่ยนแปลงตัวเองเป็นกรรมพิธีคือ มีทรัพย์สินเป็นรากฐานของอำนาจไม่นับถือการคุมกำลังไพร่พันธุ์ในระบบศักดินาเริ่มผ่อนคลายซึ่งเกิดการจ่ายเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานเพิ่มขึ้น การลดการเข้าเวรของไพร่ เกิดแรงงานเสรีซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจนที่อพยพเข้ามาเป็นแรงงานในไร่อ้อย พืชไทยตลอดจนเป็นพ่อค้าแร่ พ่อค้าสำเภา พ่อค้านำเข้า-ออก การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ส่งผลทางสังคมทำให้ชนชั้นสูงเปลี่ยนแปลงด้วย คือได้เป็นกลุ่มที่สร้างวัฒนธรรมกรรมพิธีขึ้นมา

แนวคิดเริ่มการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยพลภายในของ นิธิ นี้ได้รับการยอมรับในวงการวิชาการอย่างมาก และได้เกิดงานที่เดินตามการอธิบายเช่นนี้ ที่สำคัญคืองานของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล มี 2 ชิ้น คือ บทความเรื่อง "บทบาทของชนชั้นนายทุนจีนในสังคมไทย" ในปีพ.ศ.2531⁽³⁶⁾ และวิทยานิพนธ์ในเรื่อง "The Transformation of The Thai State and Economic Change (1855-1945)" ในปีพ.ศ.2532⁽³⁹⁾ ประเด็นสำคัญที่เสกสรรค์เสนอในงานวิทยานิพนธ์นี้ คือ⁽⁴⁰⁾

1. สังคมไทยเป็นเช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ คือ มีพัฒนาการภายในที่ผ่านยุคก่อนทุนนิยม (pre-capitalism) ก่อนที่จะพัฒนาไปสู่ยุคทุนนิยม สภาพการผลิตของศักดินาไทยมีลักษณะกระจายศูนย์ บัณฑิตบุคคลสามารถเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและเกือบทุกที่สามารถผลิตปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เพื่อดำรงชีวิตได้ แรงงานจากไร่ก็ไม่ถูกควบคุมอย่างเข้มงวด ไร่สามารถถากถางพื้นที่ทำมาหากิน แม้ว่าในทางทฤษฎีจะบอกว่ารวมศูนย์ก็ตาม การค้าเพื่อหวังตั้งแต่สมัยศักดินาอยุธยาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ระบบเศรษฐกิจเงินตราที่ได้ขยายตัว การขยายตัวทางการค้าทำให้ชนบทมีรายได้จากการค้า ระบบศักดินาไม่ได้เข้มงวดอย่างที่คิดเพราะมีการเดินทางติดต่อเพื่อค้าขาย

2. ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระบบไร่ที่สร้างขึ้นใหม่ลดความเข้มงวดลงเป็นจากรัฐใหม่มีปัญหาที่ต้องเผชิญมาก ทำให้เกิดการประนีประนอมระหว่างรัฐกับผู้อยู่ภายใต้การปกครอง สภาพดังกล่าวทำให้ระบบไร่ไม่ใช้ที่มาของรายได้หรือทรัพย์สินต่าง ๆ ของรัฐอีกต่อไป ชนชั้นปกครองได้หันไปพึ่งพิงชาวจีนให้ช่วยในการจัดการค้าต่างประเทศ และต้องพึ่งพิงอยู่กับผลผลิตของชุมชนจีน ได้แก่ น้ำตาล และฝิ่นไทย ในฐานะที่เป็นสินค้าออกที่สำคัญ การค้าของเอกชนจีนที่มากขึ้นทำให้รัฐได้หันมาสนใจภาษีการค้าและเพิ่มจำนวนภาษีใหม่ ๆ ในรัชกาลที่ 3 การค้ากับต่างประเทศส่งผลให้การค้าภายในขยายตัวตามไปด้วย ไร่สามารถจ่ายเงินแทนแรงงานเกณฑ์ให้กับรัฐ รัฐนำเงินเหล่านี้ไปใช้ว่าจ้างแรงงานจีนมาทำงานสาธารณะแทนไร่ สภาพทั้งหมดนี้เป็นตัวกดดันของรัฐศักดินา

3. เมื่อเปิดประเทศภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เกิดระบบเศรษฐกิจการค้าเสรีระบบเงินตราขยายตัวก่อนหน้านี้อยู่แล้ว การขยายตัวของการผลิตข้าวทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าสำคัญ บรรดาเชื้อพระวงศ์และขุนนางได้ทำธุรกิจการค้าขายให้เช่าที่ดินจนก่อเป็นรูปนายทุนเจ้าที่ดิน (capitalist land ownership) เสกสรรค์มีความเห็นว่าความเป็นเจ้าของที่ดินนั้นเกิดขึ้นเมื่อองค์การศักดินาเริ่มสลายตัวไปแล้ว ปัญหาเช่าที่ดินได้กลายเป็นปัญหา เมื่อสังคมไทยพัฒนาไปสู่ทุนนิยมภาคกลางเป็นภาคที่เผชิญกับปัญหาเจ้าที่ดินมากที่สุด ซึ่งเป็นขั้วระบบเศรษฐกิจเงินตรา

4. ชนชั้นนายทุนไทยไม่ได้ซ่อนแอเนื่องจากถูกครอบงำโดยทุนต่างชาติ และต้นกำเนิดมาจากนายทุนเชื้อสายจีน ประเด็นนี้เสกสรรค์ต้องการโต้แย้งกับสำนักคิดของฉัตรทิพย์โดยตรงเห็นว่านายทุนเชื้อสายจีนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยศักดินาแล้ว นายทุนกลุ่มนี้จึงไม่ถือว่าเป็นนายทุน

ต่างชาติและยังเข้มแข็งจนดำเนินธุรกิจแข่งขันกับตะวันตกจนประสบความสำเร็จในกิจการหลายประเภท เขาไม่เห็นด้วยกับแนววิเคราะห์ว่านายทุนจีนต้องทำธุรกิจโดยการพึ่งพิงอยู่กับขุนนางและนายทุนตะวันตก ชนชั้นนี้เป็นอิสระจากรัฐจักรวรรดินิยม และนอกจากไม่ใช่ลูกน้องทั้ง 2 กลุ่มแล้ว ยังสร้างปัญหาให้ทั้ง 2 กลุ่มด้วย

5. ความสำเร็จของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชนั้น มาจากภาษีของชาวจีนและนายทุนจีน ประเด็นนี้เสกสรรค์ได้เน้นไว้ในหลายที่แล้ว ชนชั้นนายทุนนั้นไม่จำเป็นต้องขัดกับรัฐเพราะได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากรัฐแบบเก่า การสลายตัวของรัฐศักดินาและเกิดขึ้นของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเติบโตของระบบทุนนิยม

ทั้งงานนิธิ เขียวศรีวงศ์ และเสกสรรค์ ประเสริฐกุล มีความเห็นว่าสังคมศักดินาไทยไม่หยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจเงินตราขยายตัว มีชนชั้นกรรมกรขึ้นแล้ว นิธิยังเห็นว่าชนชั้นพ่อค้าไม่เข้มแข็งต้องอิงแอบอยู่กับผู้ปกครอง แต่วัฒนธรรมกรรมกรที่ก่อตัวขึ้นจากชนชั้นนำที่รับกระแสของการขยายตัวทางการค้าและโลกทัศน์ใหม่เข้าไป เสกสรรค์นั้นเสนอความเห็นที่ว่าชนชั้นกรรมกรของไทยเข้มแข็งจนเป็นผู้ที่เลี้ยงรัฐ ทั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช แม้ว่าแนวคิดนี้จะเกิดการตื่นตัวในการค้นคว้าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง แนวคิดอุดมการณ์ของสังคมเพื่อศึกษาหลังภายในของสังคม แต่ข้อวิจารณ์ที่มีสำหรับกลุ่มความคิดนี้ก็คือ การตีความไกลเกินหลักฐานในหลายเรื่องด้วยกัน

6. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีนิโคลาสสิก (Neo-classic Theory) โดยหลักการของทฤษฎีนี้เชื่อในกลไกของตลาดและระบบทุนเป็นตัวกำหนดการเติบโตของเศรษฐกิจ เป็นทฤษฎีที่เชื่อเรื่องของตลาดที่มีทุนเป็นตัวกำกับอยู่เบื้องหลัง ทฤษฎีนี้ไม่ปฏิเสธระบบทุน ในส่วนของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทฤษฎีนี้ให้อธิบายเรื่องของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ในบางครั้งก็เรียกว่าทฤษฎีความเจริญเติบโต (growth theories) เนื้อหาของประวัติศาสตร์แนวนี้จะอธิบายว่าอะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโต ในขบวนการเติบโตนั้น ผลผลิต ปัจจัยการผลิตและผลิตภาพเปลี่ยนแปลงอย่างไร องค์ประกอบของผลผลิตของอุตสาหกรรมและของภูมิภาคทางภูมิศาสตร์เปลี่ยนแปลงอย่างไร การเจริญเติบโตที่เกิดจากการเพิ่มขึ้นของทุนต่างกับการเจริญเติบโตที่เกิดจากการเพิ่มขึ้นของแรงงาน หรือที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนเทคนิคในการผลิตอย่างไร วิพากษ์รายได้ถูกกระทบอย่างไรจากการเจริญเติบโตเป็นต้น⁽⁴¹⁾ นักประวัติศาสตร์แนวนี้จะสร้างแบบจำลองของการเติบโตทำให้สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจในระยะยาวได้และใช้คณิตศาสตร์ระดับสูงสร้างสมมุติฐานตั้งแต่เริ่มแรก ชัตรทิพย์ นาถสุภาวิจารณ์ว่าความสนใจของงานจะรวมศูนย์อยู่เฉพาะกับข้อมูลเชิงปริมาณ และจงใจละเลยข้อมูลประเภทอื่นซึ่งอาจมีความสำคัญทัดเทียมหรือสูงกว่า⁽⁴²⁾

นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจคนสำคัญผู้บุกเบิกการค้นคว้างาน โดยใช้ทฤษฎีนิโคลาสสิกในเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจคือ Jame C.Ingram เขียนงานวิจัยเรื่อง 'Economic Change in Thailand 1850-1950'⁽⁴³⁾ Ingram เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกต่อ Cornell University ในปี พ.ศ.2495 ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ.2498 และพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 2 ในปีพ.ศ.2513 ในการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ Ingram ขยายเวลาการค้นคว้าจากเดิมเขียนถึงค.ศ.1950 มาถึง ค.ศ.1970 งานชิ้นนี้ นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอย่างจริงจังและมีบทบาทสำคัญในการใช้อธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยในระยะต่อมา งานวิจัยชิ้นนี้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของไทยที่เข้าสู่สมัยใหม่นั้นเริ่มต้นตั้งแต่ เซอร์จอห์น เบาว์ริง(Sir John Bowring) เข้ามาทำสนธิสัญญาระหว่างไทยและอังกฤษในปี พ.ศ.2398 (ค.ศ.1855) หลังจากทำสนธิสัญญาดังกล่าวแล้วการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ได้เกิดกับประเทศไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 การเปลี่ยนแปลงนี้อยู่ในช่วงระหว่าง ค.ศ.1850 ถึง ค.ศ.1910 เป็นสมัยที่ทั้งราชสำนักและชาติอยู่ภายใต้การนำของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ยอมรับและทำการเปลี่ยนแปลงเอง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาจากเบื้องบน

Ingram เป็นผู้วางรากฐานที่สำคัญในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย เศรษฐกิจของไทยก่อนมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงมีลักษณะเศรษฐกิจแบบพอเพียงเลี้ยงตัวเอง(self-sufficient economy) การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ สนธิสัญญาดังกล่าวทำให้ชาวอังกฤษได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำการค้าในไทยได้อย่างเสรี ภาษีสินค้าเข้าและสินค้าออกมีการตกลงกันอย่างชัดเจนโดยภาษีสินค้าเข้าเก็บร้อยละ 3 และ ภาษีสินค้าออกให้เก็บโดยศุลกากรไม่ขึ้นกับโดยความชอบใจของเจ้าหน้าที่รัฐ สนธิสัญญาดังกล่าวทำให้รัฐสิ้นสุดการทำการค้าแบบผูกขาด ยกเว้นภาษีฝิ่นและการพนันไม่ได้อยู่ข้อตกลงของสัญญา การทำสนธิสัญญาดังกล่าวเป็นที่ตระหนัก Sir John Bowring และรัชกาลที่ 4 เองว่าจะนำความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างยิ่งใหญ่มาสู่ประเทศไทยและหลังจากนั้นก็จะมีประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศเข้ามาขอทำสัญญาในลักษณะเดียวกันนี้

หลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว เศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนไปสู่เศรษฐกิจเงินตรา (money-economy) สินค้าออกที่สำคัญลดน้อยลงมีไม่กี่ชนิด ในจำนวนนี้ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุด กลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดการผลิตข้าวคือ พ่อค้าคนกลางชาวจีนที่เป็นผู้นำผลผลิตมาสู่ท่าเรือเพื่อส่งออกและซื้อสินค้าต่าง ๆ ไปขายต่อให้ชาวนา การค้าและการลงทุนต่าง ๆ จะขึ้นอยู่กับชาวต่างชาติเป็นส่วนใหญ่ กรรมกรที่เข้ามาทำงานในเมืองส่วนใหญ่เป็นชาวต่างประเทศ ชาวไทยจะทำงานในภาคเกษตรโดยการเป็นชาวนา การขยายตัวทางการผลิตข้าวของไทยขยายเพิ่มขึ้นภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าร่วมการผลิตข้าวเพื่อส่งออก หลังจากมีการตัดรถไฟไปถึง

ประมาณว่าทศวรรษ 1920 ข้าวจากภูมิภาคทั้งสองได้ถูกขนมาทางรถไฟเข้าสู่กรุงเทพฯ มากขึ้น พร้อมกับการเพิ่มขึ้นของการส่งออกสินค้านำเข้าโดยเฉพาะฝ้ายก็เพิ่มขึ้นด้วยซึ่งจะส่งผลให้อุตสาหกรรมพื้นบ้านล้มละลาย การเพิ่มขึ้นของการผลิต การค้าและการส่งออกข้าวเหล่านี้เป็นไปตามแรงผลักดันอย่างอิสระของปัจเจกชนไม่ได้เป็นไปตามนโยบายของรัฐ การเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวก็สืบเนื่องมาจากการใช้และพัฒนาเทคโนโลยี สรุปแล้วก็คือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยได้รับแรงกระตุ้นจากปัจจัยภายนอกคือเพื่อตอบสนองของความต้องการข้าวของตลาดโลก

นอกจากการวางพื้นฐานในการวิเคราะห์เศรษฐกิจไทยที่เริ่มต้นจากสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว ข้อเด่นสำคัญของงานชิ้นนี้คือ การนำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณ สถิติต่าง ๆ ได้แก่ การแสดงรายการและมูลค่าสินค้าออกในราว ค.ศ.1850 ตารางแสดงปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวจากค.ศ.1857 ถึง 1951 การเพิ่มขึ้นของประชากรจากค.ศ.1911 ถึง 1947 สถิติการเพิ่มพื้นที่การผลิตข้าว รายการสินค้าประเภทอื่น ๆ ที่ส่งออกเป็นต้น ตารางและข้อมูลเชิงสถิติเหล่านี้มีความน่าเชื่อถือและยังคงใช้ในการอ้างอิงในงานวิจัยต่าง ๆ จนถึงปัจจุบัน ประเด็นที่ Ingram เสนอไว้ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในกระบวนการผลิตข้าว ปัญหาหนี้สินของชาวนา พ่อค้าคนกลาง ประเด็นเหล่านี้มีความละเอียดอ่อนและยังคงเป็นสิ่งที่นักวิชาการสนใจค้นคว้าอยู่เช่นกัน

นักวิชาการที่ค้นคว้าเรื่องนี้ได้แก่ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม นักเศรษฐศาสตร์ที่สนใจการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในแง่ของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ค้นคว้าเรื่อง "การเปลี่ยนแปลงของธุรกิจไทยในรอบ 25 ปี"⁽⁴³⁾ ระหว่าง พ.ศ.2500 - 2525 ผลงานชิ้นหนึ่งของเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม ที่อธิบายเศรษฐกิจในแง่ของความเติบโตคือ เรื่อง "วิวัฒนาการของระบบธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย" พิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.2529⁽⁴⁴⁾ งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาระบบธนาคารพาณิชย์ของไทยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึง พ.ศ.2525 ในปี พ.ศ.2532 สมภพ มานะรังสรรค์ ได้เผยแพร่ผลงานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกชื่อ "Economic Development of Thailand 1850-1950"⁽⁴⁵⁾ ที่เขาศึกษาที่ University of Groningen ประเทศเนเธอร์แลนด์ งานชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์จะสำรวจอุปสรรคและแบบแผนในการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยเมื่อเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยให้ความสนใจกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาการผลิตสินค้าส่งออกที่สำคัญคือ ข้าว ฝ้าย ไม้สัก ยางพาราและน้ำตาล การเปลี่ยนแปลงตลาดผลผลิต การค้าระหว่างประเทศ การแบ่งงานกันทำและนโยบายการเงินและการคลังของรัฐบาลซึ่งมีผลต่อแนวโน้มของการพัฒนาเศรษฐกิจ ในการศึกษาผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณในการอธิบายเรื่องราวเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

งานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งของสมภพคือเรื่อง แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทย ในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁽⁴⁶⁾ พิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.2536 จุดประสงค์เพื่อให้ภาพของการพัฒนาของเศรษฐกิจไทยก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทำให้เห็นถึงพัฒนาการของเศรษฐกิจไทยในเชิงมหภาค (macro economics) เป็นการศึกษาเศรษฐศาสตร์เชิงปริมาณโดยการวัดผลิตภัณฑ์ประชาชาติเบื้องต้น (gross domestic product - GDP) ระยะยาว ๆ เพื่อดูถึงแนวโน้มของอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ของประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงก่อนปี พ.ศ.2493 ตัวเลขอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจระยะยาว ๆ จะทำให้การศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจเป็นระบบและมีรูปแบบที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังสามารถนำไปเปรียบเทียบกับของประเทศอื่นๆ ทำให้การศึกษาด้านพัฒนาการทางเศรษฐกิจเปรียบเทียบกับมีลักษณะสัมพันธ์และมีมิติที่หลากหลายยิ่งขึ้น

โครงสร้างความคิดทั้งงานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยของสมภาพมีลักษณะเหมือนกัน คือ ถู้อการให้ความสำคัญกับตลาดต่างประเทศเป็นจํานวนสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของไทย สมภาพเห็นว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงในพ.ศ.2398 ทำให้เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบพอเพียงเลี้ยงตัวเอง (self-sufficiency) ไปสู่เศรษฐกิจส่งออก (export economy) ที่ขึ้นอยู่กับสินค้าเฉพาะอย่างเพียงไม่กี่ชนิด ในจำนวนนี้ข้าวได้กลายเป็นสินค้าที่สำคัญที่สุด การส่งออกข้าวนั้นถูกระตุ้นมาจากความต้องการของตลาดโลก ดังนั้นการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่วนสำคัญมาจากการผลิตข้าว การผลิตข้าวเพื่อส่งออกของไทยยังขึ้นอยู่กับระบบขนส่งภายในประเทศด้วย ความแตกต่างทางด้านระบบขนส่งในแต่ละพื้นที่ของไทย ส่งผลให้การผลิตข้าวในพื้นที่เหล่านี้มีค่าที่แตกต่างกันด้วย ตัวอย่างเช่น ภาคกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีระบบการขนส่งเชื่อมต่อกับกรุงเทพฯ ได้ดี การผลิตข้าวเพื่อขายของชาวนาก็จะมีมากกว่าในพื้นที่อื่น ๆ จนกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อส่งออกที่สำคัญของไทยขณะนั้น

สมภาพให้ข้อสังเกตว่า การขยายตัวของการผลิตและการค้าข้าวของไทยที่เริ่มตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไม่ได้ดำรงอยู่นานนัก ในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 ราคาข้าวกระเตื้องขึ้นเฉพาะช่วงสั้น ๆ หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง หลังจากนั้นราคาข้าวมีแนวโน้มลดต่ำลงมีภาวะผันผวนสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษ 1930 ตลาดการค้าของไทยมีสภาพได้ดูเกือบตลอดแม้ว่าจะเปิดประเทศสู่ระบบการค้าเสรีนับตั้งแต่ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การนำเข้าของไทยก็ไม่ได้เพิ่มขึ้นมาก สินค้าเข้าประกอบด้วยสินค้าต่าง ๆ มากชนิดแต่ละชนิดมีปริมาณเพียงเล็กน้อย ยิ่งไปกว่านั้นสินค้าทุนยังมีระดับต่ำกว่าสินค้าเพื่อการบริโภค สินค้าทุนส่วนใหญ่นำมาใช้ในโครงการสาธารณูปโภคของรัฐบาลเช่น สร้างทางรถไฟ การที่มีสินค้านำเข้ามากชนิดนี้ทำให้เป็นการยากที่จะผลิตสินค้านี้ทดแทนภายในประเทศ อุปสรรคสำคัญของการเพิ่มการนำเข้าและการพัฒนา

อุตสาหกรรมภายในประเทศคือตลาดภายในประเทศมีขนาดเล็กเพราะประชาชนยังมีน้อย และประชากรดังกล่าวก็อาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายเนื่องจากขณะนั้นระบบคมนาคมขนส่งก็ยังไม่ดี

นอกจากการอธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในเรื่องของการเจริญเติบโตแล้ว อีกแนวหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของนิโคลาสสกคือทฤษฎีราคา ทฤษฎีนี้ระบุว่าอุปสงค์ (demand) และอุปทาน (supply) กำหนดราคาสินค้าในตลาดผูกขาดราคาสูงกว่าในตลาดแข่งขัน อุปสงค์และอุปทานเช่นเดียวกันนี้กำหนดค่าตอบแทนต่อปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็นที่ดินแรงงานหรือทุน ทฤษฎีนี้อาจใช้ได้ดีในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์เศรษฐกิจเฉพาะเรื่อง เช่นการศึกษาเฉพาะสินค้าหรือเฉพาะอุตสาหกรรม สภาพตลาดและสภาพการผลิตสินค้าชนิดหนึ่งชนิดใดในเวลาสั้น ๆ ข้อดีของทฤษฎีราคา คือ เป็นการศึกษาที่แยกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกจากสังคมและการเมือง เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ในภาวะสถิตี ไม่สามารถใช้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงระยะยาว⁽⁴⁷⁾

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่ศึกษาในเรื่องของราคา คือ อัมมาร์ สยามวาลา ในปีพ.ศ.2518 อัมมาร์ได้เขียนบทความเรื่อง "A History of Rice Price Policies in Thailand, from Finance, Trade And Economic Development in Thailand"⁽⁴⁸⁾ บทความนี้กล่าวถึงนโยบายการค้าข้าวเสรีนับตั้งแต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง และนโยบายการค้าข้าวหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นับตั้งแต่ พ.ศ.2488 ถึง พ.ศ.2497 เป็นช่วงที่ไทยต้องตกอยู่กับพันธสัญญาต้องส่งมอบข้าวให้กับฝ่ายสัมพันธมิตร ทำให้รัฐได้เข้ามาควบคุมธุรกิจข้าว การค้าข้าวได้กลายเป็นธุรกิจผูกขาดโดยรัฐซึ่งจัดตั้งสำนักงานข้าวขึ้นมาควบคุมจนถึงปี พ.ศ.2497 รัฐได้ใช้นโยบายการเก็บพรีเมียมข้าว (premium) ในการควบคุมธุรกิจการค้าข้าวของเอกชนในการส่งออกนับตั้งแต่ พ.ศ.2498 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ.2509 ได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของอัตราพรีเมียมข้าว บทความนี้สิ้นสุดถึงพ.ศ.2516

6. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีพึ่งพิง (Dependency Theory) การศึกษาแนวนี้เชื่อว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของไทยกำเนิด และพัฒนาขึ้นอยู่กับทุนจากตะวันตกการใช้ทฤษฎีนี้มี 2 ลักษณะ คือ ใช้ทฤษฎีแบบยึดในกรอบทฤษฎีอย่างเข้มงวดและใช้ทฤษฎีแบบประยุกต์ ผู้นำการศึกษาคือ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ซึ่งจะใช้ทฤษฎีแบบยึดในกรอบอย่างเข้มงวด ในปี พ.ศ. 2522 สุธีเผยแพร่ผลงานเรื่อง "วิวัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย" โดยเสนอว่าชนชั้นนายทุนไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้อย่างเป็นปึกแผ่นภายในสังคมไทย กล่าวคือ ไร้อาสาของไทยประสบอุปสรรคในการที่จะขยายการค้าและการสะสมทุน ขณะที่บรรดาเจ้านายขุนนางต่างก็ยึดมั่นในค่านิยมแบบดั้งเดิมที่ดูถูกเหยียดหยามการค้าขายว่าเป็นของต่ำต่ำด้อยไม่ควรค่าแก่ศักดิ์ศรีแห่งชนชั้นในสังคม⁽⁴⁹⁾ ทั้งระบบสังคมและวัฒนธรรมศักดินาไม่เอื้อที่จะเกิดชนชั้นนายทุน สุธีเห็นว่าระบบทุนนิยมของประเทศไทยเป็นแบบทุนนิยมพึ่งพา (dependency capitalism) เช่นเดียวกับประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ชนชั้นนายทุนที่เกิดขึ้นจึงเป็นเพียงนายทุนนายหน้า (compradore) ซึ่งเกิดหลังจากประเทศเปิดรับทุนนิยมโลก พ.ศ.2398 ทุนนิยมโลก

ที่สามนี้มีอำนาจต่อรองน้อยมูลค่าส่วนเกินหรือรายได้จากโลกที่สามส่วนใหญ่จะถูกถ่ายเทไปสู่ประเทศทุนนิยมตะวันตก⁽⁵⁰⁾

การที่นายทุนท้องถิ่นมีลักษณะเป็นเพียงนายหน้าทำให้ขาดพลัง นายทุนท้องถิ่นทำหน้าที่เพียงบริการทางการค้าให้กับนายทุนตะวันตก การประกอบธุรกิจขึ้นอยู่กับนายทุนตะวันตก นายทุนนายหน้านั้นนอกจากต้องพึ่งพาตะวันตกแล้วยังต้องพึ่งชนชั้นนำในสังคมไทยด้วย เพราะคนเหล่านี้เป็นคนจีนต่างดาวต่างแดน ทำให้ขาดฐานอำนาจทางการเมือง ดังนั้นอำนาจทางเศรษฐกิจที่สร้างขึ้นมาก็ยังอยู่ในสถานะที่ไม่แน่นอนนายทุนนายหน้าต้องแบ่งปันผลประโยชน์ให้ชนชั้นนำเพื่อขอการคุ้มครอง ลักษณะพึ่งพาของนายทุนนายหน้าต่อนายทุนตะวันตกและต่อชนชั้นนำในสังคมไทยทำให้นายทุนนายหน้าปราศจากวิญญูณนายทุนอิสระและมีความอนุรักษ์นิยมเต็มตัวไม่กล้าที่จะท้าทายต่อระบบ พัฒนาการของนายทุนในประเทศไทยจึงมีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงแค่การค้าขายเก็งกำไรจากที่ดิน จากการขายสินค้าและจากเงินตราต่างประเทศ ทุนที่พัฒนาขึ้นมาจึงไม่ก้าวขึ้นไปเป็นทุนอุตสาหกรรม และไม่มีข้อสงสัยเลยว่าอิทธิพลจากการขยายตัวของจักรวรรดินิยม ดังได้กล่าวแล้วย่อมเป็นการทำลายโอกาสที่ไทยจะพัฒนาอุตสาหกรรมขึ้นมาเอง⁽⁵¹⁾

บทความเรื่อง "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจในรอบ 200 ปี" ของสุธี ชีให้เห็นว่านับแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ไทยได้เข้าร่วมอยู่ในวงจรการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม โดยไทยเป็นผู้ผลิตสินค้าขั้นปฐมเพื่อส่งออกเป็นการแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูปที่ผลิตโดยประเทศทุนนิยมศูนย์กลางผลที่สำคัญของการพัฒนาในลักษณะนี้คือเกิดการเริ่มก่อรูปเป็นระบบทุนนิยมรอบนอกหรือทุนนิยมแบบพึ่งพา การที่ระบบเศรษฐกิจไทยเข้าผูกพันเป็นผู้ผลิตสินค้าขั้นปฐม เป็นการตัดโอกาสในการพัฒนาทางเทคโนโลยีของสังคม นายทุนพาณิชย์ที่พัฒนาควบคู่กับการขยายการผลิตข้าว และการค้ามีลักษณะเป็นนายทุนพึ่งพา มิได้เป็นนายทุนอิสระที่อาจพัฒนาความสัมพันธ์แบบทุนนิยมได้รวดเร็วขึ้น นายทุนพาณิชย์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยต้องพึ่งพาเจ้านายขุนนางเนื่องจากขาดฐานการเมืองและสังคมในแง่ที่เป็นคนต่างดาว อีกด้านหนึ่งต้องพึ่งพานายทุนตะวันตก⁽⁵²⁾

การเข้าสู่การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม ทำให้ไทยสูญเสียความสามารถควบคุมเป้าประสงค์ในการผลิต การผลิตเพื่อสนองต่อตลาดภายในอันจะเป็นรากฐานให้แก่การพัฒนากระบวนการสะสมทุนอย่างเป็นอิสระถูกทำลายลง หลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริงการผลิตพื้นบ้านและหัตถกรรมดั้งเดิมถูกทำลาย โดยสินค้าเข้าจากทุนนิยมศูนย์กลาง หน่ออ่อนแห่งทุนอุตสาหกรรมก็ถูกทำลาย แม้จะมีการฟื้นตัวมาบ้างในช่วงทศวรรษ 1930 ถึงทศวรรษ 1950 มีการดำเนินทุนนิยมโดยรัฐแต่มันก็ถูกสกัดกั้นไม่ให้เติบโตใหญ่เป็นอิสระระยะต่อมา สุธีสรุปว่าในช่วงก่อนทศวรรษ 1960 จึงเป็นการก่อรูประบบทุนนิยมรอบนอกหรือทุนนิยมแบบพึ่งพาขึ้นในประเทศไทย รูปแบบนี้ได้มีการพัฒนาขึ้นถึงจุดภาวะตั้งแต่ทศวรรษ 1960 จนถึงปัจจุบัน⁽⁵³⁾

ยุคเศรษฐกิจหลังปี 1960 เป็นยุคที่อยู่ภายใต้การนำของบรรษัทข้ามชาติ การพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นที่แท้จริงเป็นเพียงกระบวนการในการจัดระเบียบการผลิตขึ้นในระดับโลก โดยกลุ่มบรรษัทข้ามชาติ การผลิตสินค้าอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นจะอยู่ภายใต้การควบคุมของบรรษัทข้ามชาติ มีการย้ายการผลิตจากทุนนิยมศูนย์กลางมาสู่ทุนนิยมนอก ในสภาพเช่นนี้นายทุนไทยได้เข้าร่วมทุนกับนายทุนต่างชาติ หรือไม่ก็ดำเนินการผลิตเองโดยอาศัยเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลจากต่างประเทศ การปรับเปลี่ยนหรือสร้างองค์กรใหม่ๆ ในประเทศก็เพื่อรองรับการลงทุนของนายทุนต่างประเทศ นายทุนใหญ่ของไทยเข้าร่วมมือกับนายทุนต่างชาติ กลุ่มพวกนี้เติบโตขึ้น แต่เป็นการเติบโตที่นำประเทศไปสู่ความผูกพันและพึ่งพากันกับบรรษัทข้ามชาติมากขึ้นทุกที⁽⁵⁴⁾

ในปี พ.ศ. 2532 รังสรรค์ พิณแผยแพ่งงานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีพึ่งพาแบบประยุกต์ให้ความสำคัญกับปัจจัยภายในมากขึ้นชื่อเรื่อง **กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ.2475-2530**⁽⁵⁵⁾ รังสรรค์มีความเห็นว่ากระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจที่วิเคราะห์จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์กับอุปทานของนโยบาย ตามแบบสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองนีโอคลาสสิก (Neo-classic Political Economics) ไม่เพียงพอที่จะเข้าใจกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยได้อย่างถ่องแท้ จำเป็นต้องพิจารณาถึงโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจ (super structure) และความเป็นไปในระบบทุนนิยมโลกด้วย ทั้งนี้เพราะกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในระบบเศรษฐกิจไทยไม่เพียงแต่จะปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลง โดยโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของระบบทุนนิยมโลกด้วย งานวิจัยชิ้นนี้ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยอื่นที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ (non-economic factors) ดังเช่น โครงสร้างอำนาจทางการเมืองทั้งภายในประเทศและในระบบทุนนิยมโลก วัฒนธรรม จารีตประเพณี และความสัมพันธ์ทางสังคม งานชิ้นนี้เริ่มต้นด้วยสมมุติฐานว่านโยบายเศรษฐกิจเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย 4 กลุ่มด้วยกัน คือ ระบบทุนนิยมโลก โครงสร้างส่วนบนของเศรษฐกิจ อุปทานของนโยบาย และอุปสงค์ของนโยบายเศรษฐกิจ

งานศึกษาชิ้นนี้มีข้อสรุปว่ากระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ พ.ศ.2475 ถึง สิงหาคม พ.ศ.2531 (ก่อนการจัดตั้งรัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ) มีข้อสรุป 8 ประการคือ⁽⁵⁶⁾

1. แนวความคิดของสำนักนีโอคลาสสิกที่พิจารณา ในเรื่องอุปสงค์และอุปทานนโยบายเศรษฐกิจไม่เพียงพอที่จะทำความเข้าใจกระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของไทย การอธิบายเรื่องดังกล่าวจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสำคัญของโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมไทย) ในการกำหนด

นโยบายเศรษฐกิจและสำนักนิโคลาสสิกมิได้พิจารณาถึงบทบาทของระบบทุนนิยมโลกในการแทรกแซงตลาดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย

2. กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจและโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลก ในระหว่างปี พ.ศ.2475-2516 พลังอำนาจประชาธิปไตยประสบความสำเร็จในการผูกขาดอำนาจในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจเนื่องจากสามารถควบคุมรัฐได้ ระหว่างพ.ศ.2516-2531 พลังประชาธิปไตยมีบทบาทในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจมากขึ้น ได้แก่ พ่อค้ายาทุน กลุ่มเกษตรกรบางกลุ่มชาวไร่อ้อย ส่วนชาวนายังคงเป็นกลุ่มผู้เสียเปรียบในสังคมต่อไป ความขัดแย้งในผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้มีการรวมกลุ่มผลประโยชน์ และผลักดันให้กลุ่มผลประโยชน์เหล่านั้นสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับชนชั้นนำทางอำนาจ

3. ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (Patron-client relationship) นับว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่สำคัญ ในระหว่างพ.ศ.2475-2516 ยุคพลังอำนาจประชาธิปไตยกุมอำนาจทางการเมืองการปกครอง ผู้นำทางการเมืองต้องสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับผู้นำทหาร และยังต้องแผ่ขยายความสัมพันธ์กับชนชั้นนำทางอำนาจนอกราชการ ผู้นำท้องถิ่นและฐานมวลชนมากขึ้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทำให้เกิดความจำเป็นต้องแสวงหาค่าเช่าจากการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระหว่างพ.ศ.2516-2531 คือ สัดส่วนของการแบ่งปันผลประโยชน์จะตกอยู่กับบุคคลนอกระบบราชการมากกว่าพลังอำนาจประชาธิปไตยในระบบราชการ

4. ระบบทุนนิยมโลกมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของไทย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - 2480 ไทยยังต้องอยู่ภายใต้พันธะสัญญาที่ไม่เสมอภาคที่ทำไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ.2484-2488 ญี่ปุ่นได้มีบทบาทในการสร้างข้อจำกัดในการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจของไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ไทยได้กลับเข้าสู่และปฏิบัติตามระเบียบของทุนนิยมโลกอีกครั้งหนึ่งโดยดำเนินนโยบายเศรษฐกิจตามหลักปรัชญาเสรีนิยมและนับตั้งแต่มีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม พ.ศ.2504 ระบบทุนนิยมโลกก็คอยกำกับให้รัฐบาลไทยดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิดประเทศและส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ การแทรกแซงนโยบายเศรษฐกิจไทยมีมากขึ้นหลังจากที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันขึ้นครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2522 จนตลาดนโยบายเศรษฐกิจไทยเป็นตลาดที่ไร้พรมแดนภูมิศาสตร์

5. ตลาดนโยบายเศรษฐกิจ เป็นตลาดที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์กับอุปทานของนโยบายเศรษฐกิจปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนี้มีพื้นฐานมาจากโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและจารีตธรรมเนียมประเพณีในสังคม กระบวนการต่อรองระหว่างกลุ่มและสถาบันต่าง ๆ ในสังคมทำให้มีการ

เลือกเป้าหมายทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเป็นเป้าหมายสูงสุด (maximand) หรือเป้าหมายที่ต่ำสุด (minimand) ได้ เป้าหมายที่จะเป็นไปได้จึงเป็นเพียงเป้าหมายระดับที่นำพึงพอใจระดับหนึ่งเท่านั้น (Satisficing Theory)

6. ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่เปิดช่องให้กลุ่มประเทศมหาอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา ประเทศยุโรป และญี่ปุ่น สามารถกดราคาพืชผลเกษตรโดยการให้เงินอุดหนุนการผลิตทางเกษตร ทำให้การดำเนินนโยบายเพื่อแก้ปัญหาความยากจน และปัญหาการกระจายรายได้ เป็นเรื่องที่ยากจะเป็นไปได้ ขณะเดียวกันกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจและกลุ่มขุนนางนักวิชาการก็ให้ความสำคัญกับการจำแนกจัดโครงสร้างเศรษฐกิจและการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจมากกว่าการแก้ปัญหาดังกล่าว พหุคำจะสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับกลุ่มอำนาจทางการเมือง ผลักดันนโยบายที่เกื้อกูลกับผลประโยชน์ของกลุ่มตน นโยบายที่เกิดขึ้นจึงไม่สามารถเป็นประโยชน์กับสังคมโดยรวมได้ ประโยชน์ของนโยบายจะตกอยู่แก่กลุ่มที่เป็นฐานอำนาจของผู้ทรงอำนาจทางการเมือง

7. สังคมการเมืองไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นสังคมอำมาตยาธิปไตย (Bureaucratic Policy) จนถึงปีพ.ศ.2531 แม้ในยุคหลังที่ประชาธิปไตยเติบโตหลังอำมาตยาธิปไตยยังคงครอบงำกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ดี การผลักดันแผนการพัฒนากฎกระทรวงบริเวณชายฝั่งตะวันออก ซึ่งจะมีผลกระทบอย่างมหาศาลต่อชะตากรรมทางเศรษฐกิจของประชาชนชาวไทยในอนาคตที่ดี การดำเนินนโยบายแบบวัดเข็มขัดระหว่างปีพ.ศ.2425-2530 ซึ่งมีผลในการสร้างข้อจำกัดในการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอื่น ๆ ก็ดี ล้วนแล้วแต่เกิดจากการผลักดันของพลังอำมาตยาธิปไตย

8. ความไม่สมบูรณ์ของสารสนเทศ (imperfect information) นับเป็นลักษณะเด่นของตลาดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยซึ่งเกิดจากระบบการเมืองการปกครองที่มีลักษณะเผด็จการคณาธิปไตย ขณะเดียวกันพลังอำมาตยาธิปไตยก็พยายามยึดกุมและผูกขาดสารสนเทศไว้ในระบบราชการทำให้เป็นเสมือนทรัพย์สินส่วนบุคคลโดยอ้างว่าเป็นความลับของราชการเปิดเผยมิได้ การผูกขาดสารสนเทศมีผลในการบั่นทอนประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของสภาผู้แทนราษฎรในการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาล ตลอดจนปิดกั้นประชาชนมิให้มีสิทธิรับรู้ปัญหาของบ้านเมือง และกีดกันประชาชนในการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของบ้านเมือง ในอีกด้านหนึ่งการผูกขาดสารสนเทศยังช่วยเกื้อกูลในการแสวงหาผลประโยชน์จากการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจ แม้ในปัจจุบันจะมีการปกครองที่มีลักษณะประชาธิปไตยมากขึ้น แต่ปัญหาความไม่สมบูรณ์ของสารสนเทศยังคงมีอยู่ ทำให้ประชาชนไม่มีความสามารถในการวิเคราะห์ที่จะรับหรือไม่รับนโยบายทางเศรษฐกิจ

ของรัฐบาลได้ และทำให้นโยบายเศรษฐกิจที่ออกมาไม่สามารถยังประโยชน์สูงสุดกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศได้

การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยใช้ทฤษฎีพึ่งพิงนี้จะให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอกมาก มองว่าการเปลี่ยนแปลงมาจากปัจจัยภายนอกทั้งหมด ซึ่งทฤษฎีนี้มีข้ออ่อนอยู่มากตรงที่มองข้ามปัจจัยภายใน แนววิเคราะห์ของ รัสสวอร์ค ระบุว่าพันธู์เป็นการใช้ทฤษฎีพึ่งพิงแบบประยุกต์ คือ มองว่าการเปลี่ยนแปลงในโครงขอบใหญ่ๆ แล้วมาจากภายนอก ยังเป็นระบบทุนนิยมที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับทุนศูนย์กลาง แต่ปัจจัยภายใน คือ โครงสร้างส่วนบนก็เป็นตัวกำหนดให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นผลประโยชน์จะตกอยู่กับคนกลุ่มไหน

7. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบผสม เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยมองความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองแต่ไม่ได้ยึดในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งอย่างเข้มงวดเป็นการผสมความรู้ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองหลายๆ แนวเข้ามาและไม่มีอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเด่นชัด เป็นแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ต้องการหากฎเกณฑ์ของการสร้างกระบวนการการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หรือต้องการเสนอบางประเด็นที่เป็นปัญหาในการพัฒนาทุนนิยมไทย

ในปีพ.ศ.2519 ชัตรีทิพย์ นาถสุภา ได้เผยแพร่ผลงานที่ได้เขียนร่วมกับสุธี ประศาสน์เศรษฐ เมื่อ 2 ปีก่อน เรื่อง "The Political Economy of Siam 1851-1910"⁽⁵⁷⁾ ต่อมาในปีพ.ศ.2521 ก็มีการเผยแพร่ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจต่อเนื่องที่ทั้ง 2 คนเขียนร่วมกันอีกคือเรื่อง "The Political Economy of Siam 1910-1932"⁽⁵⁸⁾ งานชิ้นที่หนึ่งต้องการชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยดูเรื่องของการผลิตและสถาบันทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งในระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาและการเปลี่ยนแปลงเมื่อเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก งานชิ้นที่สองต้องการเสนอปัญหาวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ พ.ศ.2475 งานทั้ง 2 ชิ้นนี้ถือได้ว่าเป็นการจุดประกายการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยุคใหม่ของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่แยกการศึกษาออกจากอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งลักษณะการศึกษาเช่นนี้จะต่างกับแนวทางการศึกษาของกลุ่มที่ใช้ทฤษฎีความขัดแย้งที่การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจะมุ่งรับใช้อุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเห็นได้ชัดเจน เศรษฐศาสตร์การเมืองถูกใช้ในฐานะเป็นงานวิชาการมากกว่างานทางการเมือง

สาระที่น่าเสนอคือ ต้องการเสนอเศรษฐกิจไทยก่อนหน้าทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ การแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนา แต่ละครอบครัวผลิตของจำเป็นแทบทุกอย่างเอง การค้าภายในประเทศอยู่ในขอบเขตแคบและเป็นการแลกของกันเอง การใช้เงินไม่แพร่หลาย องค์ประกอบสถาบันและวิวัฒนาการของสังคมไทย ทำให้กระบวนการแบ่งงานกันทำไม่

อาจเกิดขึ้นจากภายในได้ การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศเท่านั้นที่ทำให้เศรษฐกิจผลยังชีพของไทยแตกสลาย หลังจากไทยเข้าร่วมในการค้าระหว่างประเทศใน พ.ศ.2398 ก็มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญในโครงสร้างสินค้าออกและสินค้านำเข้าเดิม เกิดมีการผลิตเฉพาะอย่าง สินค้าที่แต่เดิมประกอบด้วยสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำก็เปลี่ยนมาเป็นสินค้านานาชนิดเพื่อการบริโภคของคนทั่วไป ส่วนสินค้าออกซึ่งตลอดมาประกอบด้วยสินค้าจำนวนน้อยมากชนิด ก็เปลี่ยนลักษณะเป็นสินค้าสำคัญมากไม่กี่ชนิด

นอกจากกลุ่มทุนจากต่างประเทศแล้ว กลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์กับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น คือ ผู้ปกครองและนายทุนพ่อค้า (ชาวจีน) เจ้านายศักดินาช่วยโอกาสนี้พัฒนาที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ทำให้ได้กำไร ส่วนเกินมาจากการค้าที่ดิน เจ้านายยังให้นายทุนพ่อค้ากู้ยืมเงินเพื่อทำโรงสีและดำเนินธุรกิจต่าง ๆ ในแง่เงินทุนเงินกู้กับทุนการค้าพึ่งพากัน ต่างขึ้นอยู่กับความขยายตัวของการผลิตข้าว ในกิจการป่าไม้สักขึ้นอยู่กับทุนตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในกิจการเหมืองแร่มีทั้งทุนจีนและทุนตะวันตกที่เข้าไปมีบทบาท

การขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น ทำให้เกิดชนชั้นนายทุนการค้าทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างชาวบ้านในไร่นากับตลาดโลก นายทุนการค้าขนส่งผลผลิตจากชาวบ้านมาขายให้บริษัทการค้าในกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันก็นำสินค้าเข้าไปแลกเปลี่ยนกับชาวนาด้วยซึ่งเป็นทั้งการแลกเปลี่ยนของกับของและการใช้เงินเป็นสื่อกลาง การค้ากับต่างประเทศทำให้การค้าภายในและทุนการค้าขยายตัวเป็นลูกโซ่ เศรษฐกิจเงินตรา(money economy) ในเมืองไทยเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น เงินตราไม่ขยายไปทุกภูมิภาคจนกระทั่งมีการตัดทางรถไฟผ่านแล้วหลายปีการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้นไม่ได้ทำให้เกิดการพัฒนาในการผลิตข้าวของชาวบ้าน ชาวบ้านยังคงใช้เทคนิคการผลิตแบบเดิมเหมือนในระบบการผลิตพอยังชีพ

วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์มิได้ทำการปฏิรูปเศรษฐกิจการเมือง ทรงให้จ่ายเงินจำนวนมากในราชสำนัก ทั้งทรงผูกขาดอำนาจรัฐไว้ แม้แต่หลังกบฏ ร.ศ.130 รัชกาลที่ 6 ก็ยังไม่ทรงยอมประนีประนอมกับกลุ่มประชาธิปไตย ตรงกันข้ามพระองค์กลับเร่งฟื้นฟูวัฒนธรรมศักดินา พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือหลายเล่มเสนอชาตินิยมแบบศักดินาเป็นอุดมการณ์ของชาติ มีการตั้งกองเสือป่าถวายความจงรักภักดีเฉพาะต่อพระองค์ นโยบายแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเช่นนี้ขัดขวางพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจการเมืองโดยสันติ ตรงกันข้ามกลับนำไปสู่การปฏิวัติ ปี 1932 ซึ่งล้มเหลวระบบเศรษฐกิจศักดินาที่ดำรงมาช้านานลงได้บางส่วน

งานวิจัยทั้ง 2 ชิ้นนี้ได้รับการ วิจารณ์ว่ามองสังคมไทยในลักษณะหยุดนิ่งไปโดยเฉพาะเรื่องของระบบเศรษฐกิจสมัยศักดินาที่นักวิชาการหลายคนค้นคว้าว่ามีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจมากกว่าที่งานวิจัยชุดนี้เสนอ นอกจากนี้การนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยังมีลักษณะเป็นกรอบ

ความคิดทางทฤษฎีมากไปจนดูเหมือนจะเป็นการจัดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ใส่กรอบที่มีอยู่แล้ว ข้อมูลขาดความเป็นอิสระที่จะเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยตัวของมันเองแต่มุมมองทางเศรษฐกิจของงานชุดนี้ นักวิชาการยังคงนำมาใช้จนถึงปัจจุบัน

Suehiro Akira ชาวญี่ปุ่นเขียนประวัติศาสตร์ของทุนไทยนับตั้งแต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึงปี พ.ศ.2528 เรื่อง "Capital Accumulation in Thailand 1855-1985"⁽⁵⁹⁾ งานชิ้นนี้พิมพ์เผยแพร่และปรับปรุง 2 ครั้งด้วยกัน ครั้งแรกพิมพ์ในนามของสถาบันวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ.2528 ครั้งต่อมาได้มีการปรับปรุงทั้งกรอบความคิดและข้อมูลใหม่พิมพ์เผยแพร่ในนาม The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco งานชิ้นนี้เสนอประวัติพัฒนาการของทุนไทยนับตั้งแต่เป็นทุนการค้าจนเข้าสู่ทุนอุตสาหกรรม โดยดูว่าการพัฒนาของนายทุนไทยเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างทุนท้องถิ่นกับทุนต่างประเทศ Suehiro Akira เริ่มต้นการศึกษาปี พ.ศ.2398 เป็นปีที่ไทยทำสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษซึ่งเป็นผู้นำไทยไปผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ระยะพัฒนาของทุนนิยมในประเทศไทย ดูจากนโยบายทางเศรษฐกิจและโครงสร้างของกลุ่มทุนที่มีอิทธิพล

งานวิจัยชิ้นนี้ Suehiro ได้ตั้งสมมุติฐาน ดังนี้

1. กลุ่มทุนที่มีบทบาทนับตั้งแต่กำเนิดจนถึง พ.ศ. 2503 (1960) ประกอบด้วย 3 กลุ่ม คือ 1. ทุนของรัฐรวมทั้งทุนข้าราชการด้วย 2. กลุ่มทุนเอกชนท้องถิ่น 3. กลุ่ม บริษัทข้ามชาติ (MNEs) รวมทั้งบริษัทการค้าข้ามชาติและบริษัทธนาคารข้ามชาติด้วย สามกลุ่มเศรษฐกิจนี้มีบทบาทสำคัญในการค้าขายเศรษฐกิจไทย และองค์กรทางอุตสาหกรรมเหมือนกับม้า 3 ขา (tripod structure) ทฤษฎีโครงสร้างม้า 3 ขาของกลุ่มทุนนี้บทบาทต่อเศรษฐกิจเป็นทฤษฎีที่เขาให้ศึกษาประวัติศาสตร์การสะสมทุนของไทยในช่วงนี้
2. ทฤษฎีม้า 3 ขามีกำเนิดในช่วงต้นของการพัฒนาทุนตั้งแต่ พ.ศ. 2413-2463 (1870-1920) และดังนั้นจึงมีความต่อเนื่องในการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกิดขึ้นในโครงสร้างของกลุ่มทุน
3. พันธมิตรและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเศรษฐกิจ 3 กลุ่ม เป็นตัวกำหนดแบบแผนการสะสมทุนของทุนท้องถิ่นและเป็นตัวกำหนดอนาคตของการพัฒนาทุนในประเทศไทย ในอีกด้านหนึ่งการเติบโตของทุนท้องถิ่นก็ถูกกำหนดโดยการขยายตัวของ 2 กลุ่ม คือ การเข้ามาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของกลุ่มอำนาจทางการเมืองภายในและกลุ่มพลังภายนอกที่มีบทบาททางเศรษฐกิจมาก่อน

งานชิ้นนี้ได้กล่าวถึงข้อจำกัดในการเติบโตของทุนท้องถิ่น ข้อจำกัดนั้นเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การพัฒนาของกลุ่มด้วย มีดังนี้⁽⁶⁰⁾

1. กลุ่มทุนผูกขาดท้องถิ่นสร้างอำนาจการผูกขาดโดยอาศัยอำนาจทางการเมือง ดังนั้นอำนาจการผูกขาดทางเศรษฐกิจจึงอยู่ในระดับที่ต่ำเฉพาะตลาดภายในประเทศเท่านั้น และยังคงได้รับการสนับสนุนจากทั้งรัฐและทุนต่างประเทศ ซึ่งจะต้องช่วยเหลือในรูปของเทคโนโลยีและเงินทุนและนี่คือความอ่อนแอของกลุ่มทุนท้องถิ่น

2. ปัญหานี้เกี่ยวพันกับเรื่องของม้า 3 ขา ทุนท้องถิ่นมีฐานทางเศรษฐกิจที่จำกัดอยู่ในสาขาการเงินและการอุตสาหกรรมเกษตรเท่านั้น ดังนั้นในอนาคตของการพัฒนาทุนกลุ่มนี้ต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องของการตลาดภายในที่จำกัดและยังต้องแข่งขันกับทุนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความพร้อมในการพัฒนาอุตสาหกรรมมากขึ้น

3. ปัญหาการพัฒนาของกลุ่มทุนท้องถิ่นของไทยในประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายพัฒนาการของทุนภายในจะพัฒนาจากทุนการค้าเข้าสู่ทุนอุตสาหกรรมและทุนการเงิน แต่สำหรับประเทศไทยเป็นการยากในการกล่าวถึงทุนอุตสาหกรรมเนื่องจากกลุ่มทุนอุตสาหกรรมมีพื้นฐานอยู่บนอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าและอุตสาหกรรมส่งออกการเกษตร ทุนอุตสาหกรรมยังแสดงบทบาทในด้านการเป็นพ่อค้าและนักการตลาดมากกว่าจะเป็นนักอุตสาหกรรมที่แท้จริง

4. ปัญหาเรื่องโครงสร้างการรวมกลุ่มและความป็นเจ้าของของทุนท้องถิ่น กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ของไทยเกือบทั้งหมดพัฒนาธุรกิจจากธุรกิจครอบครัว การบริหารและการลงทุนจึงขึ้นอยู่กับสมาชิกของตระกูล ลักษณะนี้จะต่างจากประเทศอุตสาหกรรมเป็นระบบการดำเนินงานของบริษัทซึ่งระบบการร่วมทุนโดยการร่วมถือหุ้นและเงินทุนมาจากตลาดหลักทรัพย์เป็นสำคัญ การพัฒนาที่เชื้องข้าของตลาดหลักทรัพย์ในไทย ทำให้แบบแผนการดำเนินธุรกิจแบบตระกูลยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่

ผาสุก พงษ์ไพจิตร เป็นนักวิชาการอีกคนหนึ่งในกลุ่มของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่อธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในเรื่องการสะสมทุน ในปีพ.ศ.2539 เธอเขียนงานร่วมกับ คริส เบเคอร์ เรื่อง **"เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ"** เพื่อต้องการให้ภาพรวมเศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน งานชิ้นไม่มีกรอบหรือสมมุติฐานที่เด่นชัดมีเพียงการเน้นบางประเด็นที่น่าสนใจคือ การให้ความสำคัญกับ "ผู้บุกเบิก" โดยเสนอว่าประเทศไทยเข้าสู่ยุคสมัยใหม่เมื่อประมาณ 150 ปีมานี้ เป็นผลมาจากสองขบวนการบุกเบิกของคนกลุ่มใหม่ กลุ่มแรกคือ การขายพื้นที่เพาะปลูกโดยชาวนาชาวไร่ที่มีลักษณะเป็นอิสระจากการควบคุมของระบบศักดินาบนพื้นที่กว้างใหญ่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ ตามที่ราบลุ่มและเขตป่าเขา กลุ่มที่สองคือ การอพยพของผู้ใช้แรงงานและพ่อค้าจากเขตเมืองท่าทางตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศจีนเพื่อแสวงหารายได้ส่งกลับกลับบ้านเกิด ต่อมาแรงงาน

อพยพและนักผจญภัยเหล่านี้ได้บุกเบิกลงทุนในธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรม ลงหลักปักฐานอยู่ในประเทศไทย⁽⁶¹⁾

การนำเสนอภาพรวมประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองมีความแตกต่างจากงานชิ้นอื่น ๆ คือ แบ่งออกเป็น 3 ภาค ได้แก่ ภาคบ้าน ภาคเมือง และภาคเศรษฐกิจการเมือง โดยเริ่มจากบทนำเรื่อง "ชีวิตของขุนแผน"⁽⁶²⁾ การนำเสนอไม่ได้ตั้งประเด็นไว้แต่พอสรุปได้ว่าเป็นภาพชีวิตของชาวบ้านที่ต้องดิ้นรนภายใต้โครงสร้างอำนาจที่กษัตริย์เป็นเจ้าชีวิต ในที่สุดก็ต้องยอมรับว่าหนทางที่ดีที่สุดของชีวิตของชาวบ้านก็คือ การเป็นข้าราชการรับใช้กษัตริย์ ในบทส่งท้ายเรื่อง "มรดกกรรมขงหล่งท่งหวง ดวงจันทร์" ผู้เขียนเห็นว่าท่งหวงเป็นตัวแทนของสภาพปัญหาสังคมในปัจจุบันที่เมืองเขาเปรียบชนบทชีวิตของท่งหวงต้องดิ้นรนและเดินบนเส้นทางการเป็นนักวิ่ง ใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางการเอาเปรียบของคนเมืองหลวงแม้ว่าเสียชีวิตแล้วยังไม่วายถูกเป็นเครื่องมือของผู้แสวงหาผลประโยชน์จากสังคม นักการเมืองต่างแย่งกันเป็นเจ้าภาพงานศพ เพื่อจะอาศัยร่างที่ไว้วิญญาณเป็นเครื่องมือการหาเสียงในหมู่บ้าน เป็นการเอาโรคเอาเปรียบหมู่บ้านต่อไป จากบทนำและบทส่งท้ายจะเห็นได้ว่าในกลุ่มผู้บุกเบิกแล้ว งานชิ้นนี้ต้องการเน้นภาพของชาวบ้านในการเป็นผู้ผลักดันการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจแต่ต้องตกอยู่ในฐานะผู้เสียเปรียบตลอดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกรุงเทพฯ

งานชิ้นนี้เป็นวิจัยที่ศึกษาจากเอกสารชั้นรองเป็นส่วนใหญ่ ภาพประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ ที่นำเสนอก็เป็นระยะยาวเป็นเวลา 200 กว่าปี จึงไม่มีลักษณะวิเคราะห์เจาะลึก งานที่ออกมาจึงเป็นการต่อภาพจากงานวิจัยชิ้นต่างๆ การนำเสนอไม่มีประเด็นที่ตั้งคำถามไว้ว่าประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ มีปัญหาสำคัญอย่างไรและต้องการนำไปสู่คำตอบใดที่ชัดเจน การกล่าวถึงภาพของกรุงเทพฯ ที่เปลี่ยนแปลงก็ไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงปัจจัยแห่งการเปลี่ยนแปลงในแต่ละระยะอย่างชัดเจน ความเด่นของงานชิ้นนี้จึงอยู่ที่การพยายามนำเอาเรื่องราวของชนบทและการให้ความสำคัญกับชาวไร่ชาวนาต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ขณะเดียวกันงานชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับปัจจัยจากต่างประเทศน้อยมาก แม้จะมีการกล่าวถึงบ้างแต่การนำเสนอข้อมูลแทบไม่ปรากฏเลย

การศึกษาแนวบทบาทเด่นในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ แต่แกนหลักของการศึกษายังศึกษาเศรษฐกิจไทยดูความสัมพันธ์ระหว่างทุนรัฐและทุนจากต่างประเทศ เศรษฐกิจไทยสามารถเติบโตได้ก็ต้องอาศัยรัฐและทุนจากต่างประเทศเท่านั้น

8. การศึกษาแนวสารคดี

เป็นการศึกษาเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐาน การศึกษาแนวนี้จะเป็นเรื่องราวของบริษัทหรือประวัติศาสตร์ของกลุ่มทุนต่าง ๆ ไม่ได้เน้นการอธิบายปัจจัยการเติบโตหรือเชื่อมโยงกับกระบวนการต่าง ๆ ทางสังคม ผู้ศึกษาแนวนี้จะอยู่ในกลุ่มนักหนังสือพิมพ์ ความสนใจของการศึกษากลุ่มนี้จะอยู่ในช่วงต้น

ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นระยะที่กลุ่มทุนต่าง ๆ ได้ปรากฏตัวในรูปของทุนผูกขาดอย่างชัดเจน การเขียนจะมีสีสันอ่านสนุกแต่ก็มีการค้นคว้าข้อมูล บางเล่มทำได้ดีจนสามารถเทียบเคียงกับงานวิชาการที่มีมาตรฐาน จุดมุ่งหมายในการเขียนก็เพื่อให้ประชาชนทั่วไปอ่าน

งานของกลุ่มนี้ได้แก่ เรื่อง **"มาเที่ยวเศรษฐกิจ : แฉเจ็ดตระกูลอิทธิพลทางการเงิน คุมชะตาชีวิตคน 45 ล้านคน"**⁽⁶³⁾ ของฝ่ายเศรษฐกิจสยามนิกร ได้รับการตีพิมพ์ในช่วง 2523-2524 ถึง 3 ครั้ง เป็นงานที่ได้รับความสนใจในหมู่ผู้ที่สนใจปัญหาการเมืองและเศรษฐกิจเรื่อง **"รวบรวบขุนศึก"**⁽⁶⁴⁾ ของบุญชัย ใจเย็น เสนอเรื่องราวการมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มนักการเมือง ได้แก่ กลุ่มชอชราชครู กลุ่มถนอม-ประภาส-ณรงค์ เรื่อง **"ธนาธิบดี : ชิน โสภณพนิช คิงออฟเดอะแบงค์"**⁽⁶⁵⁾ ของกองบรรณาธิการมติชน เสนอเรื่องราวของนายธนาคารพาณิชย์คนสำคัญที่ก่อร่างสร้างตัวจากการเป็นกูสไปสู่นายธนาคารที่ร่ำรวยที่สุดของไทย เรื่องราวการสร้างตัวนอกจากความสามารถส่วนตัวแล้วยังพัวพันกับนักการเมืองเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ เรื่อง **"เกิดมารวย : แหวกสาแหรก 45 ตระกูลเศรษฐกิจ"**⁽⁶⁶⁾ เขียนโดย วีระ ชีร์ภักดิ์ เป็นเรื่องราวประวัติของ 45 ตระกูลที่มีบทบาทในเศรษฐกิจไทย เรื่อง **"ชีวิต 25 มหาเศรษฐี"**⁽⁶⁷⁾ ของเทพพงศ์ มณีน้อย เป็นชีวประวัติของ 25 เศรษฐีของประเทศไทย

นอกจากนี้ยังมีเรื่อง **"จอมยุทธ์ไคว้ตงหมง ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์"**⁽⁶⁸⁾ เขียนโดย อภิวัฒน์ วรรณกร เป็นชีวประวัติของนักธุรกิจที่ก้าวเข้ามามีบทบาททางการเมือง นายประสิทธิ์ผู้นี้ได้เล่นบทบาทในการเป็นกุนซือให้กับ นายชิน โสภณพนิช หนังสือเล่มนี้ได้เสนอเคล็ดลับในการประสบความสำเร็จของนักธุรกิจ-นักการเมืองผู้นี้ เรื่อง **"จอมยุทธ์น้ำเมา เจริญ สิริวัฒนภักดี ผู้หาญกระดุกหนวดสิงห์"**⁽⁶⁹⁾ เขียนโดยสรกมล อุดุลยานนท์ เป็นการเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตของนักธุรกิจและกลยุทธ์ในการประสบความสำเร็จจนเป็นเจ้าของธุรกิจเหล้าที่ใหญ่ที่สุดของไทยคือ แม่โขง เรื่อง **"ทักษิณ ชินวัตร อัศวินเคลื่อนลูกที่สาม"**⁽⁷⁰⁾ เขียนโดย สรกมล อุดุลยานนท์ งานชิ้นนี้เสนอการทำธุรกิจของทักษิณ ชินวัตร ผู้ซึ่งประสบความสำเร็จในธุรกิจการสื่อสาร เรื่อง **"ไกลเกินฝัน ชีวิตที่พลิกผัน ของทรงศักดิ์ เอพาร์"**⁽⁷¹⁾ เขียนโดยประสาร มฤคพิทักษ์ เป็นเรื่องราวทางเดินชีวิตของนักธุรกิจประติษฐ์ดอกไม้ส่งออกรายใหญ่

การเขียนแนวสารคดีที่ทำได้ดีจนเทียบระดับงานวิชาการคือ เรื่อง **"สหพัฒนาฯ โตแล้วแตก และแตกแล้วโต"**⁽⁷²⁾ เขียนโดย สมใจ วิริยะบัณฑิตกุล เป็นเรื่องราวของเทียม โชควัฒนาผู้นำในสหพัฒน์ปิบล ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผลิตสินค้าในครัวเรือนรายใหญ่ที่สุดของไทย นอกจากนี้ยังนำเสนอในลักษณะประวัติการดำเนินธุรกิจของกลุ่มสหพัฒน์รวมทั้งการบริหารธุรกิจด้วยการค้นคว้าเอกสารชั้นต้นชั้นรองและมีการสัมภาษณ์เช่นเดียวกับงานวิชาการ แต่การนำเสนอยังคงสร้างสีสันและเสนอประเด็นหรือหยา เช่น ในหัวข้อ "เมื่อสิงโตต้องเลียแผล"

จุดมุ่งหมายของการเขียนแนวนี้นี้คือให้ประชาชนทั่วไปอ่าน หนังสือที่ออกจำหน่ายจะเผยแพร่กว้างและขายดี ในระยะหลังเรื่องราวของสารคดีจะเป็นเรื่องกลยุทธ์ในการประสบความสำเร็จทางธุรกิจมากกว่าจะเป็นการเผยแพร่งานหลังธุรกิจที่ติดลบ เป็นการเปลี่ยนทัศนคติของนักลงทุนใหม่ในด้านดีขึ้น การที่หนังสือประเภทนี้ได้รับการตอบรับจากตลาดมาก เนื่องจากการถ่ายทอดประสบการณ์การดำเนินธุรกิจที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสังคมกำลังต้องการประสบการณ์และบทเรียนของนักธุรกิจชั้นนำ

สรุป การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยมี 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือไม่ใช้ทฤษฎีและใช้ทฤษฎีในการศึกษาซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 8 แนวทางดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในระยะแรกความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเกิดขึ้นในกลุ่มผู้นำก่อนเป็นการเล่าเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นเรื่องๆ เช่น "ตำนานภาษีอากร" เขียนโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส "ประวัติการค้าของไทย" เขียนโดยขุนวิจิตรมาตราเป็นต้น ผู้ที่นับได้ว่าเป็นผู้ให้กำเนิดการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอย่างแท้จริงคือหลวงวิจิตรวาทการที่ได้บรรยายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยให้นักศึกษาระดับมหาวิทยาลัยฟังเป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 243 เป็นการศึกษารูปแบบไม่ใช้ทฤษฎี หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจควรมีวิธีการศึกษาเช่นเดียวกับวิชาประวัติศาสตร์ คือศึกษาจากส่วนย่อยไปสู่ส่วนใหญ่นั่นเรียกว่า "Inductive" ประวัติเศรษฐกิจของหลวงวิจิตรยังคงมีลักษณะการเล่าเรื่องส่วนย่อยอย่างละเอียด

ความตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของสังคมเกิดขึ้นในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เมื่อความคิดทางการเมืองทั้งฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมต่างเข้ามาเคลื่อนไหวในสังคมไทย นักวิชาการฝ่ายเสรีนิยมที่ทำการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอย่างจริงจัง คือ Jame C. Ingram เขียนเรื่อง "Economic Change in Thailand 1850-1950" โดยใช้วิธีการศึกษารูปแบบนิโคลาสสิก ในระยะเดียวกันนี้ นักวิชาการฝ่ายสังคมนิยมก็นำทฤษฎีความขัดแย้งของลัทธิมาร์กซ์และลัทธิเหมา มาศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเช่นกัน ได้แก่ เรื่อง "โฉมหน้าศักดินาไทย" ของจิตร ภูมิศักดิ์ และเรื่อง "ไทยกึ่งเมืองขึ้น" ของอรุณ พนมขมพู การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจรวมทั้งการเผยแพร่ผลงานของฝ่ายสังคมนิยมหยุดลงเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติและปกครองประเทศใน พ.ศ. 2500 ซึ่งการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทั้งหมดก็ซบเซาไปด้วยถึงแม้ว่านักประวัติศาสตร์บางคน เช่น ชัย เวียงคิลปี จะทำการค้นคว้าประวัติศาสตร์ แต่เป็นการค้นคว้าอย่างเงียบๆ และผลงานก็ยังไม่ได้ทำการเผยแพร่สู่สาธารณะชน การค้นคว้าส่วนใหญ่ดำเนินการโดยนักวิชาการต่างชาติ

หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 สังคมมีเสรีภาพมากขึ้น ความตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และผลงานของฝ่ายสังคมนิยมที่ใช้แนวการศึกษาแบบทฤษฎีความขัดแย้งได้กลับมาเผยแพร่อีกครั้งหนึ่ง งานของจิตร ภูมิศักดิ์ และอรุณ พนมขมพูได้รับความสนใจในหมู่นักศึกษา ปัญญาชนอย่างมาก แต่ทางการศึกษามีลักษณะยึดงานเก่าเป็นคัมภีร์มากกว่า

การพัฒนาทั้งในแง่ทฤษฎีและเนื้อหาของงานประวัติศาสตร์ ในปี พ.ศ.2517 นักเศรษฐศาสตร์ 2 คน คือ ชัตรทิพย์ นาดสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ ได้ทำการค้นคว้างานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเพื่อตอบคำถามว่าเหตุใดสังคมไทยจึงอ่อนแอซึ่งเป็นคำถามหลักของสังคมที่เกิดขึ้นในตอนนั้น การศึกษาให้แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบผสม คือไม่ยึดกับทฤษฎีอย่างเข้มงวดและให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ไทยช่วงการเปลี่ยนไปสู่ทุนนิยมหลังการเปิดประเทศ พ.ศ.2398 จนถึง การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2475 ชัยอนันต์ สมุทวณิช เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่แสวงหาคำตอบว่าเหตุใดสังคมไทยจึงอ่อนแอ แต่ชัยอนันต์ไม่เห็นด้วยกับการใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์แบบตายตัวที่จิตร ภูมิศักดิ์นำมาใช้ ในปีพ.ศ.2518 ชัยอนันต์เสนอทฤษฎีสังคมพลังน้ำ ของ Wittfogel ซึ่งเป็นวิธีการผลิตแบบเอเชียมาใช้วิเคราะห์สังคมไทย ทฤษฎีสังคมพลังน้ำแม้ไม่ได้รับการยอมรับแต่ในเรื่องวิธีการผลิตแบบเอเชียที่มาร์กซ์เองก็เคยเสนอไว้ นี้ ได้รับการสานต่อโดยชัตรทิพย์ นาดสุภา ซึ่งให้ความสนใจในแนวทางการศึกษานี้หลังปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา ชัตรทิพย์ให้แนวทฤษฎีวิธีการผลิตแบบเอเชีย อธิบายความสัมพันธ์เชิงบูตริตที่รัฐและทุนมีต่อกันทำให้หมู่บ้านมีลักษณะล้าหลัง

ความหลากหลายในการใช้ทฤษฎี และการตั้งคำถามกับสังคมไทยมีมากขึ้นในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาโดยเฉพาะหลังจากพรรคคอมมิวนิสต์พบกับวิกฤตการณ์จนแตกสลายในปี พ.ศ. 2524 การวิเคราะห์สังคมที่ใช้ทฤษฎีความขัดแย้งตามลัทธิมาร์กซ์และลัทธิเหมาแบบเดิม ไม่เพียงพอในการอธิบายสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น คำถามเรื่องพลวัตรของสังคมไทยได้เข้ามาแทนที่ความอ่อนแอของสังคมไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอแนวการศึกษาเรื่องพัฒนาการภายในของสังคมศักดินาไทย โดยให้ภาพการค้าและวัฒนธรรมกระฎุมพีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สุธี ประศาสน์เศรษฐนำทฤษฎีฟิงพิงมาอธิบายเศรษฐกิจไทยที่ต้องผูกพันไปกับเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่นขึ้น ทฤษฎีนี้มีลักษณะตรงกันข้ามกับแนวการศึกษาที่นิธินำเสนอ ในส่วนเศรษฐศาสตร์การเมืองก็มีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในลักษณะพลวัตรมากขึ้น แนวการศึกษานี้ นับว่าเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่ให้ความสนใจกับการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ เช่นเดียวกับกลุ่มนีโอคลาสสิกที่หาปัจจัยตัวใหม่ๆ ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจไทยซึ่งใกล้เคียงไปกับการอธิบายของ Jame C. Ingram ที่มุ่งให้ภาพรวมทางเศรษฐกิจ งานเหล่านี้ได้แก่ งานของสมภาพ มานะรังสรรค์ ที่อธิบายเรื่องการเติบโตของประชากรกับระบบเศรษฐกิจ การคมนาคมกับระบบเศรษฐกิจ งานของเกริกเกียรติ พิพัฒน์สร้อยธรรม ในเรื่องระบบธนาคารพาณิชย์ นอกจากนี้จากนักวิชาการแล้วนักหนังสือพิมพ์ยังมีส่วนร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจด้วย งานเขียนของนักหนังสือพิมพ์เป็นแนวสารคดีซึ่งทำการเผยแพร่กับประชาชนในวงกว้าง

จากการศึกษาในเรื่องกรอบแนวคิดและวิธีการในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยพบว่า การถ่ายทอดกรอบทฤษฎีของนักคิดจากต่างประเทศเข้าสู่สังคมไทยที่ผ่านมายังมีไม่มากพอ เช่น ทฤษฎีฟิงพิงมีผลงานเพียงไม่กี่ชิ้น ในระยะ 10 ปีหลังนี้ เกือบไม่มีทฤษฎีใหม่ๆ ที่ถ่ายทอดเข้าสู่สังคมไทยเลย ปัญหาหลายเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่มีการถกเถียงกันทั้งทางทฤษฎีและเนื้อหา

ก็ไม่ได้มีการค้นคว้าพิสูจน์ให้เห็นจริง เช่น การผลิตในสังคมศักดินาไทยเป็นอย่างไร ข้อถกเถียงนี้อยู่ในงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และฉัตรทิพย์ นาถสุภา แต่ดูเหมือนข้อถกเถียงจะค้างคาอยู่ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเพราะไม่มีงานที่มีการค้นคว้าพิสูจน์ให้เห็นจริง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นสาขาวิชาสำคัญ ที่สามารถนำมาอธิบายวิถีชีวิตของคนปัจจุบันหรือปัญหาต่างๆ ที่เราเผชิญได้อย่างดี ในระยะหลังนี้มีนักวิชาการที่ยังคงค้นคว้างานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในลักษณะพัฒนาการ และมีพันธกิจกับสังคมปัจจุบันน้อยลง สิ่งนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้งานในสาขานี้ขาดการพัฒนาทั้งในด้านทฤษฎีและการตั้งคำถามใหม่ในการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

หากพิจารณาในด้านเนื้อหาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ จะพบว่าการศึกษาในเรื่องโครงสร้างเศรษฐกิจมีน้อยเช่นกัน งานที่ศึกษาในระยะแรกขึ้นสำคัญเป็นผลงานร่วมของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ เรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย มีการใช้ทฤษฎีและการค้นคว้าเอกสารอย่างดี ภาพพัฒนาการของโครงสร้างเศรษฐกิจไทยจะปรากฏชัดเจนหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 จนถึงพ.ศ. 2475 ผลงานระยะหลังเป็นของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร เรื่องเศรษฐกิจไทยสมัยกรุงเทพฯ งานชิ้นนี้มีข้ออ่อนในการใช้หลักฐาน และความเข้าใจสภาพเงื่อนไขต่างๆ ของสังคมในประวัติศาสตร์ แต่งานชิ้นนี้ได้รับการต้อนรับจากสังคมค่อนข้างดี เนื่องจากสามารถตอบสนองของความขาดแคลนในวงวิชาการ เรื่องการมองเศรษฐกิจแบบโครงสร้าง และมองภาพรวมทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่องถึงปัจจุบัน การที่ขาดงานที่ทำให้เห็นพัฒนาการทางเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงมาถึงปัจจุบัน ทำให้สังคมขาดความรู้ที่จะอธิบายเศรษฐกิจไทยในยุควิกฤตได้

ข้อเสนอแนะการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยต่อไป

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยที่ควรดำเนินการศึกษาต่อไปมีดังนี้

1. ศึกษากรอบแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้กับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเพิ่มขึ้นในสภาพเศรษฐกิจปัจจุบัน เราต้องการทั้งทฤษฎีที่สามารถอธิบายเศรษฐกิจและทฤษฎีที่จะนำพาสังคมไทยไปสู่การแก้ปัญหาได้ด้วย คำถามหลักของสังคมที่ควรนำไปค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ สังคมไทยมีพัฒนาการทางเศรษฐกิจอย่างไรที่นำไปสู่การพบวิกฤตการณ์เช่นปัจจุบัน

2. ศึกษาประวัติศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจในลักษณะโครงสร้าง โดยเฉพาะในระยะหลังมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นยุคที่สังคมไทยเดินหน้าสู่การพัฒนาเป็นประเทศอุตสาหกรรม มีการเชื่อมเศรษฐกิจไทยเข้ากับระบบทุนนิยมโลก หรือที่เรียกว่ายุคโลกาภิวัตน์ การศึกษาควรทำให้เห็นภาพของการลงทุนจากต่างประเทศ การลงทุนของทุนในประเทศ ตลอดจนสภาพชีวิตแรงงานและเกษตรกรที่ต้องเข้าร่วมในเศรษฐกิจแบบโลกาภิวัตน์

3. ศึกษาประวัติศาสตร์ของสถาบันการเงินและกลุ่มธุรกิจการเงินต่างๆ ทั้งที่มีการดำเนินการกิจการและประสบปัญหา ทั้งนี้เพื่อให้เป็นบทเรียนของสังคมและเข้าใจถึงการดำเนินของธุรกิจด้านนี้

สถาบันการเงินเป็นสถาบันที่สำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของไทย ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา สังคมเรามีสถาบันการเงินที่เป็นปัญหามาก แต่ไม่มีการศึกษาเพื่อเป็นบทเรียนทางประวัติศาสตร์

4. ศึกษาเรื่องราวของเกษตรกรในชนบท แรงงานในภาคอุตสาหกรรม และนายทุนทั้งในเมืองและชนบทให้มากขึ้น โดยเป็นการศึกษาในลักษณะที่เจาะลึก ให้เข้าใจพัฒนาการและปัญหาของกลุ่มเหล่านี้ รวมทั้งให้เข้าใจวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจด้วย การเข้าใจพวกเขาอย่างดีทั้งจากภายนอกและภายใน จะทำให้เข้าใจกลุ่มคนสำคัญในระบบเศรษฐกิจของไทย

5. ควรมีการศึกษาเรื่องระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองของไทยในยุคศักดินา สภาพการผลิตของชุมชนหมู่บ้านในอดีตในแต่ละท้องถิ่นให้มากขึ้น ภาพเหล่านี้เป็นชีวิตของคนไทยในอดีต และศึกษาระบบการที่ระบบทุนนิยมเข้าไปเปลี่ยนวิถีชีวิตของพวกเขา ควรมีการส่งเสริมให้ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยใช้ข้อมูลของชุมชนให้มากขึ้นด้วย

6. ศึกษาประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของ แรงงาน และเกษตรกร เพื่อต่อต้านรัฐและทุนให้มากขึ้น ทั้งที่ไม่มีการจัดตั้งเป็นรูปองค์กรและมีการเคลื่อนไหวที่มีการจัดตั้งเป็นรูปขององค์กร

7. ศึกษาวิธีกาบบระบบเศรษฐกิจ นโยบายของรัฐในการดำเนินเศรษฐกิจ ความคิดและที่มาของนโยบายทางเศรษฐกิจต่างๆ และควรประเมินให้เห็นผลดีและผลเสียจากการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจต่างๆ เหล่านี้ เพื่อให้เห็นปัญหาและเป็นบทเรียนที่รัฐจะนำมาใช้แก้ปัญหาต่อไป

บรรณานุกรมอ้างอิง

1. วิจิตรวาทการ. หลวง "คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย" วิจิตรวาทการอนุสรณ์ หนังสืออนุสรณ์งานศพหลวงวิจิตรวาทการ, 2505, หน้า 33-36.
2. เล่มเดิม, หน้า 72.
3. คูชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ(แต่โบราณ - พ.ศ.2399). สำนักพิมพ์ต้นซ้อ : กรุงเทพฯ, 2533 หน้า 20.
4. คูชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ. มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2522.
5. ศู Sarasin Viraphol. Tribute and Profit : Sino - Siamese Trade 1652 - 1853. Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977.
6. ผาณิต รวมศิลป์. "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487". วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์วิทยาลัย, 2521 .
7. สุนทรี อาสะโวทย์. ประวัติศาสตร์ของรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ.2431-2457. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530 .
8. สุนทรี อาสะโวทย์. วิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.
9. ชลลดา วัฒนศิริ. "พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศ พ.ศ. 2433-2475". วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
10. สมสมัย ศรีสุทธพวรรณ (นามแฝง). โฉมหน้าศักดินาไทย. ชมรมหนังสือแสงตะวัน, มิถุนายน พ.ศ. 2519, หน้า 13.
11. เล่มเดิม, หน้า 91 - 92.
12. เล่มเดิม, หน้า 118.
13. นภาพศ อติวานิชยพงศ์. พัฒนาการความคิดเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน. กลุ่มเศรษฐกิจศาสตร์การเมือง สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และสำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2513 หน้า 26.
14. อรัญญ์ พหุมขมภู. เส้นทางสังคมไทย. สำนักพิมพ์อักษร, กรุงเทพฯ, 2522, หน้า 269 - 270.
15. เล่มเดิม, หน้า 282.

16. ทรงชัย ณ. ยะลา. วิาทะว่าด้วยสังคมกึ่งเมืองขึ้น - กึ่งศักดินาไทย. กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง, กรุงเทพฯ : 2524, หน้า 136 - 137.
17. นภาพร อติวานิชยพงศ์. เล่มเดิม, หน้า 43 - 47. ✓
18. ชัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2527, หน้า 11 - 18.
19. เล่มเดิม, หน้า 37 - 42.
20. เล่มเดิม, หน้า 43 - 45.
21. เล่มเดิม, หน้า 94 - 95.
22. เล่มเดิม, หน้า 92 - 93.
23. ญาดา ประภาพันธ์. ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเทพยุคต้น. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2524.
24. ดุสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในไทย. (พ.ศ. 2398 - 2453) สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2524.
25. ดุสิต วิทยะรังสรรค์. ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. 2475-2503). สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2526.
26. ชัตรทิพย์ นาถสุภา และ พูนศักดิ์ ชานิกประดิษฐ์ เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2540.
27. ฤกษ์พัฒน์ ทิพย์ประไพ. แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย สำนักพิมพ์กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2540.
28. ญ Hong Lysa, The Evolution of Thai Economy in The Early Bangkok Period And Its Historiography. A thesis sumitted for the degree of Doctor of Philosophy University of Syney, 1981.
29. นิธิ เชี่ยวศรีวงศ์. "บทนำ" ปากไก่อและใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์. สำนักพิมพ์อมรินทร์, กรุงเทพฯ : 2527 หน้า 3-4.
30. เล่มเดิม, หน้า 75.
31. เล่มเดิม, หน้า 93.
32. เล่มเดิม, หน้า 100.
33. เล่มเดิม, หน้า 101-106.
34. เล่มเดิม, หน้า 138-139.
35. เล่มเดิม, หน้า 152-153.
36. เล่มเดิม, หน้า 196-197.

37. เล่มเดิม, หน้า 205.
38. เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. บทบาทของชนชั้นนายทุนจีนในสังคมไทย. จัดหมายข่าวมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ปีที่ 2 มิถุนายน 2531, หน้า 7.
39. Seksan Prasertkul, "The Transformation of The Thai State and Economic Change (1855-1945)". A dissertation presented to The Faculty of The Graduate School for the degree of Doctor of Philosophy of Cornell University, 1989, p.i - ii.
40. Ibid, (สรุปจากการอ่านทั้งหมดจากหน้า 1-514).
41. อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. กรณาริบายสรุปให้แก่ผู้วิจัย และ "การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ" เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 70.
42. ดู Ingram, James C. Economic Change in Thailand 1850-1970. Stanford University Press, Stanford California, 1971.
43. ดู เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. การเปลี่ยนแปลงธุรกิจไทยในรอบ 25 ปี. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.
44. ดู เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. วิวัฒนาการของระบบธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
45. Sompop Manarungsan. Economic Development of Thailand 1850 - 1950 : Reponse to The Challenge of The World Economy. Institute of Asian Studies Chulalongkorn University, 1989, p.3-4.
46. ดู สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
47. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เล่มเดิม, หน้า 70.
48. Ammar siamwalla. A History of Rice Price Policies in Thailand from Finance, trade and Economic Development in Thailand. Bank of Thailand, Department of Economic Research, Sompong Press, 1995 p.141-165.
49. สุธี ประศาสน์เศรษฐกิจ. "วิวัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย". วิวัฒนาการทุนนิยมไทย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา บรรณาธิการ, ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและกลุ่มเศรษฐศึกษา, 2523 หน้า. 115
50. เล่มเดิม, หน้า 121.
51. เล่มเดิม, หน้า 123-125.

52. สุธี ประศาสน์เศรษฐ. วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี ปาจารย์สาร ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2525), หน้า 16.
53. เล่มเดิม.
54. เล่มเดิม.
55. รังสรรค์ ธนะพาพันธ์. กระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจในประเทศไทยบทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ.2475-2530. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532, หน้า 5-7.
56. เล่มเดิม, หน้า 149 - 152.
57. ชัตตทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ. "ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ.2394-2453" ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ.2484. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยและธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527 หน้า 169-201.
58. ชัตตทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์เศรษฐ. ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ.2453-2475 เล่มเดิม, หน้า 445-461.
59. Suehiro Akira. Capital Accumulation in Thailand 1855-1985. Silkworm Books, Chiang Mai, Thailand, 1996, p. 1-6.
60. Ibid, pp. 273-286.
61. ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. ถ้อยแถลงเศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์ซิลเวอร์มบุ๊คส์, 2539 หน้า 9ถ้อยแถลง.
62. เล่มเดิม, หน้า 1-3.
63. ดู ฝ่ายเศรษฐกิจสยามนิกร, "มาเฟียเศรษฐกิจ : แฉเจ็ดตระกูลอิทธิพลทางการเงินคุมชะตาชีวิตคน 45 ล้านคน. สำนักพิมพ์อาทิตย์ปิตัย, กรุงเทพฯ : 2524
64. ดู บุญชัย ใจเย็น. รวบรวบขุนศึก. สำนักพิมพ์บุญชัยเพชร จำกัด, กรุงเทพฯ : พ.ศ.2524.
65. ดู กองบรรณาธิการมติชน. ธนาชาตินัย ชิน ไสภานพธิ์ คิงคอฟเดอะแบงก์. บริษัทมติชนจำกัด. กรุงเทพฯ: 2533.66.
66. ดู วีระ ธีรภัทร. เกิดมารวย : แหวกसानแหวก 45 ตระกูลเศรษฐี. สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ : 2532.
67. ดู พงศ์ มณีน้อย. ชีวิต 25 มหาเศรษฐี. สำนักพิมพ์การเงินการธนาคาร, กรุงเทพฯ : 2527.
68. ดู อภิวัฒน์ วรรณกร. จอมยุทธ์ "ไคว่ตงหมง" ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ : 2539.
69. ดู สรกล อุดยานนท์. จอมยุทธ์ น้ำเมา : เจริญ สิริวัฒนภักดี ผู้หาญตระกูลหนวดสิงห์. สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ : 2539.

70. ดู ทรกถ อุดยยานนท์. ทักษิณ ชินวัตร อัครวินศสิ้นสุกที่สาม. สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ : 2540.
71. ดู ประสาร มฤคพิทักษ์. ไกลเกินฝัน ชีวิตที่ผิดก้นของทรงศักดิ์ เชาฟาร. สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ : 2539.
72. ดู สมใจ วิริยะบัณฑิตกุล. สหพัฒนา โดแล้วแตก และแตกแล้วโด. สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, กรุงเทพฯ : 2534.

เอกสารประกอบการสัมมนา
ประวัติศาสตร์ไทยบนเส้นทางการเปลี่ยนแปลง :
การประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย
ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องรัฐและรัฐบาลไทย
นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

โดยการสนับสนุนของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สถานภาพของความรู้ทางประวัติศาสตร์เรื่องรัฐและรัฐบาลไทย

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์**

คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รัฐและรัฐบาล (state and government) ในฐานะที่เป็นหัวข้อการศึกษาวิจัยหัวข้อหนึ่งในทางประวัติศาสตร์การเมือง โดยทั่วไปแล้ว คงจะพอสถาปนาได้ว่า เป็นหัวเรื่องที่มีการเปลี่ยนแปลง ทั้งที่เป็นวิวัฒนาการสืบเนื่อง กล่าวคือ มีความรุ่งเรืองในบางช่วงเวลา และมีความเสื่อมคลายถดถอย รวมทั้ง ได้หวนกลับมารุ่งเรืองขึ้นได้ใหม่ในบางช่วงเวลา

ข้อที่พึงสังเกตเป็นเบื้องต้น คือ ในตลอดระยะเวลาของพัฒนาการดังกล่าว ได้มีการประดิษฐ์แนวความคิด มีการสร้างความรู้ความเข้าใจ มีการตีความ มีการสร้างเครื่องมือการวิจัย และมโนทัศน์ใหม่ขึ้นเป็นระยะๆ ตามกระแสของพลัง และตามความเคลื่อนไหวในความรู้อันของสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง และโดยผลของการศึกษาวิจัยในหัวเรื่องเฉพาะที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งหากจะกล่าวถึงส่วนที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากแล้ว เราสามารถจัดแบ่งปัจจัยที่อยู่แวดล้อมและมีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเรื่องดังกล่าว ออกได้เป็นสองประการด้วยกัน

ในประการแรก เป็นกระแสพลังความรู้ของการศึกษา "วิชารัฐศาสตร์" และการศึกษาวិชาทางการเมือง (ในความหมายกว้าง ซึ่งมีผู้คนจากหลายสาขาวิชาเข้ามาเกี่ยวข้อง) ในประเทศไทยโดยรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิชารัฐศาสตร์ที่มีการเรียนการสอน และมีการวิจัยอย่างแท้จริงในสถาบันการศึกษาของไทย (มิใช่เป็นวิชา "รัฐศาสตร์" ที่มีการเรียนการสอนในต่างประเทศ หรือมีปรากฏอยู่แต่เฉพาะในหนังสือตำราภาษาต่างประเทศโดยไม่มีการเรียนการสอนอย่างแท้จริงในประเทศไทย) กับในอีกประการหนึ่ง เป็นการสะสมพอกพูนของผลงานการศึกษาวิจัยในหัวข้อเฉพาะที่เป็นเรื่องปลุกๆ หรือเป็นหัวเรื่องย่อยๆ ที่มีว่าส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นการผลิตซ้ำในความรู้เดิมๆ กล่าวอธิบายเรื่องเดิมๆ (เช่น พัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยไทย การล้มลุกคลุกคลานของระบอบรัฐธรรมนูญ การเมืองระบอบอำมาตยาธิปไตย เป็นต้น) แต่ในบางครั้งคราว ปรากฏว่า ได้มีการสร้างสรรค์แนวมองปัญหา มีการใช้ภาษา แนวคิด มีการต่อยอดประเด็น มีการขยายความของข้อมูล รวมทั้ง ได้มีการสร้างข้อสรุปใหม่ๆ ขึ้นทีละเล็กละน้อย และบ้างมีพลังอยู่ "เหนือ" บทสรุปของการศึกษาวิจัยหัวข้อเฉพาะเจาะจงของเรื่องเดิมๆ

ดังนั้น การศึกษาเพื่อการประเมินสถานภาพของการศึกษาเรื่องรัฐ และรัฐบาลไทยในที่นี้ ผู้เขียนจึงมีแนวของการพิจารณาประเด็นปัญหา โดยแบ่งเนื้อหาเพื่อการประเมินการศึกษาวิจัยเรื่องดังกล่าวออกเป็น 3 ระดับ หนึ่ง คือการประเมินสถานภาพความรู้ของ "วิชารัฐศาสตร์"

รวมทั้งการศึกษาวិชาการเมืองของไทยในภาพรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในส่วนที่มีผลกระทบ และมีปฏิสัมพันธ์ต่อการวางหลักคิด และได้วางแนวทางให้ผู้ศึกษาสามารถนำไปประยุกต์ใช้ทำการวิจัย หัวข้อหนึ่งในทางประวัติศาสตร์การเมืองของไทย กับสอง ได้แก่ การประเมินสถานภาพของ ผลงานการศึกษาริชย์ที่มีรูปธรรมอย่างเฉพาะเจาะจงเป็นเรื่องราวๆ หรือเป็นกลุ่มๆ ไปว่า ได้มีวิวัฒนาการและความเป็นมาอย่างไร และสาม คือการพิจารณาเพื่อการชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาในเชิงคุณค่าว่าส่วนที่หนึ่งกับสอง มีปฏิสัมพันธ์กันหรือไม่ อย่างไร มีหลักความรู้เรื่องอะไรที่ส่งผลกระทบต่อเรื่องมาเป็นระยะๆ คือก่อให้เกิดการทำงานวิจัยอย่างเป็นจริงเป็นจัง เรื่องใดมีผลกระทบไม่มากนัก และเรื่องใดที่ยังไม่ก่อผลกระทบ คือ ยังไม่ได้มีการสร้างงานวิจัยที่ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical research) ในสังคมไทยขึ้นตามแนวคิดนั้นๆ เลย

ในขณะที่เดียวกัน เราก็ควรจะพิจารณาไปพร้อมๆ กันด้วยว่า หัวเรื่องของการศึกษาใด ที่มันน่าจะมีการศึกษาวิจัยกันในระยะยาวและเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังขาดมิติของชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาที่ควรจะอภิปรายอย่างจริงจังและลุ่มลึกต่อไปในทางวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในทางปรัชญาความคิด รวมทั้ง หลักความคิดทางการเมือง ประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของพัฒนาการทางการเมือง การสร้างสถาบันการเมือง วัฒนธรรมการเมือง ฯลฯ ซึ่งควรส่งเสริมสนับสนุนให้มีการยกระดับของคำอธิบายนั้นๆ ขึ้นไป กล่าวคือ ควรให้มีความสลับซับซ้อนขึ้น มีการใช้แนวคิดทฤษฎีมากขึ้น สนใจแบบแผนทั่วไปมากขึ้น ฯลฯ ตามระดับความก้าวหน้าของภูมิปัญญาความรู้ ในทางวิชาการ รวมทั้ง ตามระดับของการพัฒนาประเทศชาติโดยรวม (ดูแนวคิดเรื่องดังกล่าวจาก Winch, 1990 และ Zuckerman, 1991)

เป็นการแน่นอนว่า ในการศึกษาค้นคว้า และพิจารณาประเด็นปัญหาทั้งสามระดับลงไป ในรายละเอียด ก็คงจะมีความคิดความอ่าน ประสบการณ์ อารมณ์ความรู้สึก รวมทั้ง ความมีอคติของผู้วิจัยปะปนและประกอบไปด้วยจำนวนหนึ่ง แต่ที่ ก็จะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก อันเนื่องมาจากสภาพธรรมชาติของการศึกษาริชย์ในหัวข้อเรื่องนี้เอง ที่มุ่งให้ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประเมินองค์ความรู้อย่างหนึ่ง กับรวบรวมประเด็นปัญหาของการวิจัย ทั้งที่ได้ทำกันแล้ว และที่ยังค้างค้างอยู่อีกโสดหนึ่ง เหตุเพราะในการประเมินความรู้ และการตัดสินใจเรื่องต่างๆข้างต้น ก็ยังคงมีความจำเป็น และหลีกเลี่ยงได้ยากต่อการใช้คุณค่าและประสบการณ์ "ส่วนตัว" หากเราคิดคำนึง และต้องการไตร่ตรองถึง "ความก้าวหน้าของวิทยาการ" ที่จะพึงเกิดขึ้นอย่างพอกพูนสะสมต่อไปในวันข้างหน้า อย่างไรก็ดี การเก็บข้อมูลในจำนวนที่มากพอ ความระมัดระวังระไวต่อเป้าหมายของการศึกษา และต่อ "การเมือง" ของการศึกษา การวิพากษ์หลักฐานข้อมูลอย่างรอบคอบ ทั้งที่ปรากฏอย่างเปิดเผย และปรากฏอย่างแอบแฝงอยู่ในการใช้ข้อมูล และอยู่เบื้องหลังการประยุกต์ใช้ทฤษฎีต่างๆ ดังกล่าวทั้งหมด ประมวลรวมเข้าด้วยกัน ก็คงจะมีส่วนช่วยลดทอนอคติ และขจัดความไม่เป็น "กลาง" ของงานวิจัยนี้ลงไปได้บ้าง อย่างน้อย ก็ในระดับหนึ่งเลยทีเดียว

ภาคที่หนึ่ง: พัฒนาการของวิชารัฐศาสตร์ไทย และการศึกษาวิชาการเมืองในประเทศไทย

ณ จุดเริ่มนี้ กล่าวได้ว่า การศึกษาวิจัยเรื่องพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" และการศึกษาวิชาการเมืองในประเทศไทย ในอันที่จริงได้มีผู้ศึกษา แสดงความคิดเห็น และประเมินกันไปบ้างแล้วเป็นระยะๆ ในช่วงเวลา 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา และเท่าที่มีความสำคัญอย่างโดดเด่น ผู้เขียนพิจารณาว่า ได้แก่ งานการศึกษาวิจัย รวบรวม ประเมิน และแสดงความคิดเห็น ของ Amara Rakasataya (1966) ของ Woodworth G. Thrombley, William J. Siffin and Pensri Vayavanda (eds., 1967 ซึ่งต่อไปผู้เขียนจะเรียกว่า Thrombley และคณะ) ของ Kasem Udyanin (1968) ของ ปรีชา เวสารัชช์ (2521) ของสมบัติ จันทรวงศ์ (2521) สิทธิ ชีระเวคิน (2521) Benedict Anderson (1978) สมเกียรติ วันทะนะ (2524) ทินพันธุ์ นาคะตะ (2525) พรศักดิ์ ฝ่องแผ้ว (บรรณาธิการ, 2526 และ พรศักดิ์ ฝ่องแผ้ว-บรรณาธิการ, 2528) Sombat Chantornwong and Chulacheeb Chinwanno (1984) ปฐม มณีโรจน์ และคณะ (2528) ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ (2530) เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2534) ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2526) Somkiat Wanthana (1996) ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2540) และของ อนุสรณ์ ลีมนาน (2541) เป็นต้น

จากลำดับงานการศึกษาค้นคว้า ทั้งที่เป็นบทความ งานวิจัย และการแสดงความคิดเห็น มุ่งประเมินสถานภาพของ "วิชารัฐศาสตร์" และการศึกษาวิชาการเมืองของไทยข้างต้น เป็นที่น่าสังเกตว่า ในประการเบื้องต้น เกือบทุกคนต่างมีความเห็นร่วมกันเป็นส่วนมากในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับจุดกำเนิดและความเป็นมาของ "วิชารัฐศาสตร์" รวมทั้งวิชาการเมืองในประเทศไทย ว่าสามารถสืบย้อนกลับไปได้ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 กระนั้นก็ตาม ในรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับลักษณะสำคัญของการพัฒนา แนวโน้ม และความเป็นไปของวิชาการสาขาดังกล่าว ก็คงเป็นธรรมดาที่จะมีจุดเน้นที่แตกต่างกันออกไป อันเนื่องมาจากภูมิหลังทางการศึกษาของผู้ประเมินอย่างหนึ่ง แนวความคิด ประสบการณ์การศึกษาในต่างประเทศ ลักษณะสาขาวิชาที่ผู้เน้นได้เรียนและทำการสอน รวมทั้ง อาจรวมไปถึงเป้าหมายสูงสุดในทางการเมืองของแต่ละบุคคล ฯลฯ ซึ่งในที่นี้ ผู้เขียนพอจะกล่าวได้ว่า การศึกษาวิชาการเมืองของไทยสมัยใหม่ ซึ่งได้เริ่มต้นนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และมีพัฒนาการมาเป็นลำดับจนถึงช่วงสิ้นสุดสมัยสงครามโลกครั้งที่สองนั้น มีลักษณะสำคัญๆ คือการเน้นการศึกษาพระราชกรณียกิจอย่างหนึ่ง การเน้นเรื่องชาติและประวัติบุคคลสำคัญอย่างหนึ่ง และการศึกษาวิชาการเมืองที่เน้นการแบ่งอำนาจของผู้นำ เน้นการใช้เล่ห์เหลี่ยมทางการเมือง และเบื้องหลังต่างๆ ของนักการเมือง ในอีกแบบหนึ่ง การศึกษาในงานเขียนทั้งสามประเภทของยุคสมัยนี้ รวมทั้งที่คำรังสืบนื่องในสมัยต่อมา เห็นได้ชัดว่ามีจุดเน้นของเรื่องที่แตกต่างกัน แต่ก็มีลักษณะร่วมกันอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ เป็นการศึกษาวิชาการเมืองในเชิงประวัติศาสตร์ ในแบบที่เน้นการบรรยาย หรือการพรรณนาความ เน้นประสบการณ์ส่วนตัวของผู้เขียน ทั้งที่ผู้เขียนมีประสบการณ์โดยตรง หรือได้รับฟังบอกเล่าต่อๆ

กินมา อาจกล่าวได้ว่า ในยุคสมัยนี้ ยังไม่มีงานเขียน หรืองานวิจัยวิชาการทางการเมืองที่มุ่งสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ การใช้แนวคิดและทฤษฎีเป็นกรอบในการเสนอผลงานยังไม่ได้เริ่มต้นขึ้น นอกจากนี้ ยังไม่มีการศึกษาวิจัยที่มุ่งใช้ข้อมูล และตรวจสอบข้อมูลอย่างจริงจัง ไม่มีการใช้เอกสารขั้นต้น ไม่ว่าจะเป็นเอกสารขั้นต้นของไทย หรือของต่างประเทศเพื่อการศึกษาวิจัย

อย่างไรก็ดี เมื่อผู้ประเมินการศึกษาวិชาการการเมือง และวิชารัฐศาสตร์ไทยที่ผ่านมา ดังกล่าวรายชื่อข้างต้น มีความเห็นพ้องต้องกันว่า "วิชารัฐศาสตร์" และการศึกษาวิชาการการเมืองสมัยใหม่ ได้เริ่มต้นขึ้นในดินของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เรากำลังหมายถึงสภาพการณ์อะไร? ในเรื่องนี้ผู้เขียนเห็นว่ามีความสำคัญที่เราควรพิจารณา แบ่งออกได้เป็นอย่างน้อยใน 2 ระดับ ระดับหนึ่งเป็นการพิจารณาเชิงมหภาค ซึ่งเกี่ยวข้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับในอีกระดับหนึ่ง เป็นระดับจุลภาคที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบการจัดการเรียนการสอน การผลิตตำรา การทำเอกสาร คำสอน ฯลฯ

ในระดับแรกนั้น เราคงพอเห็นจากข้อสรุปที่ผ่านมาว่า ได้มีการประเมินที่แตกต่างกันอย่างมากในระหว่างความคิดเห็นของ ปรีชา พงษ์ไกรเลิศ (2530: 2-3) ที่กล่าวว่า "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินพระราชโบายที่จะสถาปนาการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในประเทศไทยให้จงได้.. ทรงปฏิรูประบบการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่ล่าหลังและเป็นอุปสรรคต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยเสียใหม่ เพื่อให้เป็นฐานรองรับการปกครองระบอบประชาธิปไตยในอนาคต" กับความคิดเห็นของ สมเกียรติ วินทะนะ (2524) ที่พิจารณาว่า วิชารัฐศาสตร์ในแบบเก่ากำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่แบบชนิดใหม่ ที่เรียกได้ว่าเป็น "วิชารัฐศาสตร์แบบพุทธเจ้าหลวง" (สมเกียรติ, 2524: 485) ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ (Absolutist State) ซึ่งยึดหลักแนวทางการบริหารและการจัดการเมืองการปกครองไว้ที่ความสำนึกในพันธกิจของชนชั้นสูง (noblesse oblige)

นี่ควรนับเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาพัฒนาการทางการเมือง และพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" (ยุคใหม่) ของไทยที่มีความแตกต่างกันเป็นอย่างยิ่ง เพราะหากเราเชื่อในแบบแรก เราก็ควรพิจารณาเนื้อหาของพระราชกรณียกิจ นโยบายของรัฐบาล รวมทั้งเนื้อหาของวิชาที่มีการเรียนการสอนโดยสถาบันการศึกษาของยุคสมัยนั้น ว่าอยู่ในแบบแผนของการ "วางรากฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตย" ในขณะที่หากเริ่มต้นในแบบที่สอง เราก็คงพิจารณาพัฒนาการของรัฐไทย ควบคู่ไปกับพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทยว่า ดำเนินไปในกรอบของการสถาปนารัฐราชวงศ์ (Dynastic State) ที่มุ่งรวบอำนาจรัฐเข้าสู่ส่วนกลาง

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบขึ้นในปี พ.ศ. 2425 โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือ เพื่ออบรมบุตรหลานของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ โดยเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ก็ให้ถวายตัวเป็นข้าราชการรับใช้เบื้องพระยุคลบาทในการงานด้านต่างๆ ต่อมาในช่วงสมัยของการปฏิรูปทางการเมืองการปกครองครั้งใหญ่ ปี พ.ศ. 2435 ได้มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะของระ

บบราชการและการปกครองไปสู่ระบบใหม่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปร่าง ความต้องการ "กำลังคน" แบบใหม่ที่มีความรู้สูงกว่าระดับโรงเรียนมัธยม จึงมีความจำเป็น และเพื่อการนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบก (ตั้งปี พ.ศ. 2430)

โรงเรียนกฎหมาย (ตั้งปี พ.ศ. 2440) และโรงเรียนฝึกวิชาข้าราชการพลเรือน (ตั้งปี พ.ศ. 2442) สถาบันการศึกษาของไทยทั้งสามแห่ง นับเป็นสถาบันการศึกษาขั้นสูง "รุ่นแรก" ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาการศึกษาสมัยใหม่ในระดับที่สูงกว่าระดับมัธยม

การเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในทางสถาบันการศึกษาขั้นสูง และในทางวิทยาการสมัยใหม่ (อันเนื่องด้วยเป็นสิ่งที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อน) ของไทยครั้งนี้ มีข้อที่พึงตั้งข้อสังเกต อย่างน้อยในสามประการ หนึ่ง ได้แก่ ลักษณะของการจัดตั้งสถาบัน ล้วนเป็นไปเพื่อการ "ฝึกฝน" ข้าราชการ เพื่อเป็นบุคลากรของรัฐทั้งสิ้น นี่นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อ "วิทยาการ" เพราะล้วนเป็นวิทยาการที่มี "จิตวิญญาณ" หรือในอีกนัยหนึ่ง คือมีเป้าประสงค์เพื่อการสนับสนุน และเพิ่มประสิทธิภาพให้กับรัฐสมัยใหม่ของไทย

ข้อสังเกตประการที่สองคือ แม้แต่สถาบันการศึกษาขั้นสูงทั้งสามแห่ง จะมีเป้าประสงค์เพื่อการฝึกฝนบุคลากรให้กับรัฐไทยสมัยใหม่ แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ชนชั้นนำของไทย มีความคิดและพิจารณาว่าสถาบันการศึกษาทั้งสาม มีลักษณะเป็นเพียงสถาบันการศึกษา "ชั้นสอง" หากจะเปรียบกับการศึกษาในต่างประเทศ และในประการที่สาม ได้แก่ขนาดของจำนวนคนที่มี "โอกาส" ได้เข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาขั้นสูงทั้งสาม ปรากฏว่า มีปริมาณน้อยมาก อันเนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายจำกัดการศึกษาสำหรับชนชั้นนำ และได้ขยายสู่เฉพาะสามัญชนที่มีชนชั้นนำให้คำรับรอง

ที่กล่าวมาเป็นสภาพการณ์และความเป็นไปของสถาบันการศึกษาขั้นสูงของประเทศไทยในระยะแรก (พ.ศ. 2430-2475) ที่แม้ว่า โดยตัวของหลักสูตร สาขาวิชา และชื่อของวิชาที่ปรากฏ อาจจะส่อนัยยะว่าได้มีพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ขึ้นในระดับหนึ่ง แต่ในสภาพความจริงแล้ว กล่าวได้ว่า หลักสูตรใดที่มีเนื้อหากระทบกระเทือนกับการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ได้มีจัดการเรียนการสอนวิชาดังกล่าว ครบจนถึงช่วงสมัยของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ที่กล่าวมาข้างต้น หมายความว่า หลักสูตร ชื่อวิชา ชื่อแผนกวิชา สาขาวิชา ฯลฯ เป็นเพียงแต่รูปร่างภายนอก มิได้เป็นเครื่องบ่งบอก "เนื้อหา" ของวิชาความรู้ว่าจะต้องมีภาคปฏิบัติ การที่เป็นไปตามชื่อวิชา หรือตามชื่อของแผนกวิชาเหล่านั้น ในเรื่องนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า พระราชวินิจฉัยในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง "หลักสูตรการศึกษา" (พ.ศ. 2457 และพิมพ์เผยแพร่ต่อมาในจำนวนครั้งที่นับไม่ถ้วน) น่าจะเป็นหลักสำคัญที่บ่งบอก "กระแสมโนทัศน์" ของบรรดาเหล่าข้าราชการในสมัยนี้ได้เป็นอย่างดีที่สุด นั่นคือ วิชาความรู้ หรือ "หลักวิชา" ที่เป็นหลักการส่วนๆ ไม่ได้คุณค่า และมีความสำคัญอะไร และมีอาจเทียบได้กับหลักสูตรการศึกษา ได้แก่ ความสามารถ ความเพียร ความจงรักภักดี ฯลฯ ซึ่งข้าราชการทั้งหลายพึงยึดถือและปฏิบัติตาม อันจะก่อให้เกิดความก้าวหน้าในหน้าที่การงานได้มากกว่าการยึด "หลักวิชา" เพียงประการเดียว

จากเอกสารบันทึกความจำ และจากคำบอกเล่าของเหล่านักเรียนและนิสิตของแผนก วิชารัฐประศาสนศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวแสดงความสำคัญของการเรียนวิชา การในสมัยนี้ว่า ความสำคัญจริงๆ อยู่ที่การมีประสบการณ์ได้ใช้ชีวิตร่วมกัน ความมีระเบียบวินัย การเชื่อฟังนักเรียนอาวุโส การปลูกฝังจิตใจให้รักบ้านเกิดเมืองนอน และรักหมู่คณะ เปรียบรวมกัน ได้ว่า "เอสปริต เดอ คอรัปส์ (esprit de corps) ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวสรุปว่าเป็นการเรียนหลักวิชาจาก "การปฏิบัติ" คือได้แลเห็นว่าอำนาจการปกครองสูงสุด เขาปฏิบัติกันอย่างไร และพึงปฏิบัติต่อไปกันอย่างไร (คึกฤทธิ์, 2528: 16)

พิจารณาจากสภาพการณ์ดังกล่าว ผู้เขียนมีความเห็นว่า สิ่งนี้อาจได้เปรียบกว่าการก่อตัวและ พัฒนาการของหลัก "วิชารัฐศาสตร์" สมัยใหม่ในช่วงแรกของไทย (พ.ศ. 2430-2475) มีลักษณะ สำคัญคล้ายกับเป็น กระแสภูมิปัญญา และเป็นระบบความคิดของชนชั้นนำที่อาศัยพันธกรณีกิจ ของตนทั้งที่มีอยู่แล้ว และกำลังขยายตัวออกไป พึ่งมีต่อประเทศชาติ และบ้านเกิดเมืองนอน ซึ่ง ต้องทำความเข้าใจไปทีละขั้นตอนผ่านการเรียนรู้ในเชิงปฏิบัติ มากกว่าจะเป็นข้อสรุป หรือเป็น หลักการที่ปรากฏอยู่ใน "หนังสือตำรา" ที่มีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาแห่งใดแห่งหนึ่ง

กล่าวในอีกแง่มุมหนึ่งก็คือ หลักวิชา "รัฐศาสตร์" สมัยใหม่ ยังไม่ได้เริ่มต้นขึ้นอย่างแท้จริงในสังคมไทย เนื่องด้วย การกล่าวถึง "หลักวิชาการ" ล้วนๆ ไม่ว่าจะเป็นหลักการปกครอง การแบ่งแยกอำนาจ หลักสิทธิมนุษยชน วิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ วิชาเศรษฐวิทยา ฯลฯ ซึ่งใน เจเนอรัลพัฒนาการทางวิชาการของต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้ว หลักการต่างๆ ล้วนมุ่ง สร้างความเข้มแข็งให้บังเกิดขึ้นแก่รัฐชาติ และการปกครองในระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา การมีตัวแทน และการต่อสู้เพื่อการขยายระบบการเลือกตั้ง ซึ่งการกระทำเช่นนั้น มีผลเป็นการ ป้อนทำลายการปกครอง และหลักสิทธิธรรมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยโดยตรง

พัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย ได้ย่างก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ในปี พ. ศ. 2475 เนื่องด้วยในปีนั้นได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นการปกครองระบอบราชาธิปไตยแบบจำกัดอำนาจโดยรัฐธรรมนูญ (นครินทร์, 2540)

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนั้น มีสาเหตุความเป็นไปที่ซับซ้อนและไม่เหมาะสมที่จะ กล่าวในที่นี้ อย่างไรก็ดี ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น กล่าวได้ว่า ได้ก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองในระดับหนึ่ง รวมทั้ง ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสถาบันการศึกษา ขึ้นสูง และสภาพของหลัก "วิชารัฐศาสตร์" ที่ดำรงอยู่ภายในประเทศไทยด้วย กล่าวคือ ในปี พ. ศ. 2477 ได้มีการตราพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้น

"เมื่อได้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการสมควรที่จะรีบจัดบำรุงการศีก ษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้ได้ระดับมหาวิทยาลัยในอารยะประเทศ และแพร่ หลายยิ่งขึ้นโดยเร็ว จึงเป็นการสมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการ เมืองขึ้นเป็นพิเศษ.." (หน้าคำปรารภของพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง พ.ศ. 2476)

นี่เป็นจุดเริ่มต้นของสถาบันการศึกษาชั้นสูงแห่งใหม่ของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะสำคัญ บางประการที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้คือ ประการแรก สถาบันการศึกษาแห่งใหม่นี้ จัดการเรียน การสอนในแบบตลาดวิชา (จนถึง พ.ศ. 2503) อันเป็นสภาพการณ์ที่ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนหากพิจารณาเปรียบเทียบกับ การจำกัดจำนวนนักศึกษาสมัยระบอบเก่าแล้ว อาจกล่าวได้ว่า มหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นมหาวิทยาลัยของ "คนส่วนใหญ่" อย่างแท้จริง ซึ่งผู้สมัครเข้า เรียนในมหาวิทยาลัยมีจำนวนมาก และมากกว่าการศึกษาในระบอบเก่าหลายสิบเท่าทวีคูณ

ประการที่สอง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์การ เมือง จัดการศึกษาในทางสังคมศาสตร์ ที่เป็นหลักสูตรเดียว ในระดับปริญญาตรี เรียกว่าหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" และจัดการศึกษาในระดับปริญญาโท และปริญญาเอกแยกออกเป็น 4 สาขาวิชา ได้แก่ วิชารัฐศาสตร์ วิชา การทูต วิชานิติศาสตร์ และวิชาเศรษฐศาสตร์

เรื่องนี้ ควรนับว่ามีความสำคัญ เนื่องด้วยผู้ที่ศึกษาในระดับปริญญาตรี จะต้องศึกษา "หลักวิชา" ในทุกๆ สรรพศาสตร์ของวิชาสังคมศาสตร์ นับตั้งแต่ประวัติศาสตร์ ปรัชญา การเมือง การปกครอง ระเบียบบริหารราชการ วิชาสถิติ วิชากฎหมาย วิชาเศรษฐศาสตร์ วิชาการคลัง วิชาการการทูต ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งหากพิจารณาเปรียบเทียบกับ การศึกษาในสมัยระบอบเก่าแล้ว เห็นได้ชัดว่าเป็นไปทิศทางตรงกันข้าม เนื่องด้วย ระบบการศึกษาเดิมมุ่ง "ฝึกฝน" ข้าราชการที่ มีความชำนาญเฉพาะด้าน ต่างจากการศึกษาในหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเน้นการศึกษา แบบองค์รวม ส่งผลให้บัณฑิตของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สามารถประกอบ อาชีพ และแทรกตัวเข้าไปได้ในทุกวงอาชีพ โดยมีเป้าหมายสำคัญร่วมกันคือ เพื่อช่วยสนับสนุน การสถาปนาการปกครองระบอบใหม่ (บุญเย็น, 2507; ชาญวิทย์ และคณะ, 2535)

สมบัติ จันทรวงศ์ (2531) ได้ศึกษาเนื้อหาของหนังสือสารคดีการเมืองที่อธิบายเรื่อง รวบรวมของสิ่งที่เรียกกันว่า "การเมืองการปกครอง" ของไทยในช่วงเวลานี้ พบว่า ลักษณะเด่นอย่างมากที่สุด คือการเขียนอธิบายการเมืองการปกครองในแบบ "ตำรา" ที่เป็นหลักการ ส่วนๆ ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นสอดคล้อง เนื่องด้วยเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับการผลิต "ตำรา" ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในช่วงแรกนี้ด้วย เป็นอย่างมาก

กระนั้นก็ตาม มิได้หมายความว่า เอกสารคำสอน และตำราของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง จะเป็นเรื่องของ "หลักการ" ลอยๆ ไปเสียทั้งหมด เนื่องด้วยเอกสารคำสอนในระดับชั้นปริญญาโทของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในบางกระบวนวิชา มีเนื้อหา ของเอกสารที่เป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์ โดยผ่านการค้นคว้า และการคิดวิจารณ์ไตร่ตรองถึง เรื่องราวที่เป็นไปในสังคมการเมืองของไทย ตัวอย่างของงานเหล่านี้ เช่น งานเขียนของ ร. แลงการ์ด ในกระบวนวิชา "ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย" คำบรรยายของพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา เรื่อง "ประวัติศาสตร์การปฏิวัติของประเทศฝรั่งเศส" คำบรรยายของหลวงวิจิตรวาทการ เรื่อง "ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง" คำบรรยายของดิเรก ชัยนาม เรื่อง "ประวัติศาสตร์การทูต" คำบรรยายของเตือน บุณนาค และไพโรจน์ ชัยนาม เรื่อง "กฎหมายรัฐ

ธรรมบุญ" เป็นต้น และนี่ก็ควรนับเป็นหนังสือ และ เป็นเอกสารประกอบคำบรรยายจำนวนน้อยเล่มของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ที่ช่วย "ส่งเสริม" ให้มีการก่อตัวและพัฒนาการของหลัก "วิชารัฐศาสตร์" ในฐานะที่เป็นศาสตร์ (political science as a discipline) อย่างเป็นรูปเป็นร่างขึ้น (ในระดับหนึ่ง) (Sombat, 2528: 191)

ในตรงจุดนี้ ซึ่งผู้เขียนแลเห็นว่า ได้มีพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์" ขึ้น ก็เพราะผู้เขียนได้ตระหนักถึงความหมายของ "วิชารัฐศาสตร์" ซึ่งเสนอที่ จามริก ที่ได้อธิบายว่า

"...รัฐศาสตร์ในฐานะที่เป็นศาสตร์นั้นเป็นของใหม่ ไม่ใช่มีมาแต่เดิมอย่างที่เราเข้าใจ รัฐศาสตร์ในฐานะที่มีความหมายที่เป็นศาสตร์นั้น หมายถึงศาสตร์ในแง่ที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ ในการคิดค้น และเสนอแนะ ศาสตร์ในแง่นี้ทำให้รัฐศาสตร์ก้าวเข้ามาหรือพัฒนาการเข้ามาสู่ลักษณะที่ไม่ใช่เป็นเครื่องมือการในการผลิตกำลังคน แต่เป็นการวิเคราะห์ คิดค้น หาความหมายในระบบการเมืองต่าง ๆ.. ศาสตร์ในความหมายนี้ ผมอยากจะเรียกว่า เป็นลักษณะที่แย้งกับวัฒนธรรมค่านิยมของไทย แฉ่งกับรัฐศาสตร์ในความหมายในเชิงที่ผลิตกำลังคนออกไปเป็นนักปกครองโดยสิ้นเชิง.." (คำอภิปรายของ เสน่ห์ จามริก ใน พรศักดิ์, บรรณาธิการ, 2528: 22)

กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือ การเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในระยะแรก แม้จะเข้าหมายของการจัดตั้งสถาบัน จะเน้นการเข้ารับราชการภายใต้การกำกับดูแลของ "ระบอบใหม่" เป็นสำคัญ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นการรักษาประเพณีที่สืบเนื่องมาจากระบอบเก่า แต่ในทางปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวข้องกับประกอบอาชีพการงานอันเป็นอิสระของนักศึกษา ประกอบกับการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยเป็นแบบตลาดวิชา ซึ่งก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้สำเร็จการศึกษาทุกคนคงไม่สามารถพุ่งเป้าเข้ารับราชการได้ทั้งหมด จึงปรากฏว่า ได้มีพัฒนาการของ "ศาสตร์ในแง่ที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์" เกิดขึ้นในสมัยนี้ด้วย

อย่างไรก็ดี การรับรู้ และโดยการประเมินของนักวิชาการในภายหลัง มีความเห็นว่าการศึกษาของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย ในสมัยนี้ (พ.ศ. 2477 จนถึงทศวรรษที่ 2490) ส่วนเป็นการศึกษาในแนวสถาบันการเมือง และกฎหมายทั้งสิ้น ซึ่งเป็นการประเมินสถานภาพ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าดูจะไม่ถูกต้องนัก เนื่องด้วยการศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เน้นการศึกษาวิชาสังคมศาสตร์โดยรวม มากกว่าจะเน้นกฎหมายเพียงประการเดียว

กระนั้นก็ตาม มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พร้อมด้วยหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ก็ได้มีพัฒนาการโดยตัวของตัวเองในเพียงช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น (ประมาณเกือบสองทศวรรษ) ซึ่งในเรื่องนี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวเป็นเชิงข้อสังเกตไว้อย่างน่ารับฟังเป็นที่สุด นั่นคือ "ทิศทางของรัฐศาสตร์นั้น มันขึ้นอยู่กับระบอบการปกครอง.." ของประเทศเป็นสำคัญ (ดูคำอภิปรายของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง "ทรรศนะเกี่ยวกับทิศทางของรัฐศาสตร์ไทย" ใน พรศักดิ์, บรรณาธิการ, 2528: 9) และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก็ได้นำมาซึ่งความผัน

พวงไม่เพียงต่อการดำเนินของคณะรัฐบาลในระดับโครงสร้างส่วนบน หากแต่ยังมีผลกระทบต่อกิจทางของระบบเศรษฐกิจ รวมทั้งระบบการจัดการศึกษาของไทยด้วย

โดยการประเมินของนักวิชาการรุ่นหลังหลายท่าน มีความเห็นพ้องต้องกันว่า ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (ประมาณว่าภายหลังปี พ.ศ.2488-2490) เป็นต้นมา ระบบการเมืองและระบบการศึกษาของไทยได้เปลี่ยนแปลงไปโดยตกอยู่ภายใต้กระแสกดดัน ชိုးเรียดหรือ ตกอยู่ภายใต้ "อิทธิพล" ของประเทศมหาอำนาจใหม่ คือประเทศสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "วิชารัฐศาสตร์ไทย" ซึ่งได้รับการกระทบกระเทือนให้ "หลุดจากมือของศักดินา" ก็เข้าสู่ "มือจักรพรรดินิยม" (สมเกียรติ, 2524: 505; ชัยวัฒน์, 2526: 6-7 และ อาณันท์, 2537)

สำหรับการประเมินของผู้เขียนในที่นี้ ซึ่งแม้ว่าจะเห็นด้วยกับกรอบโครงและทิศทางพัฒนาการของระบบการศึกษาของไทย รวมทั้งพัฒนาการของวิชา "รัฐศาสตร์" (และวิชาสังคมศาสตร์อื่นๆ) ว่าได้ตกอยู่ภายใต้กระแสของวัฒนธรรมและการจัดการศึกษาแบบอเมริกัน แต่ในรายละเอียดอันเป็นจุดเริ่มต้นของความผกผัน ผู้เขียนกลับเห็นว่า เป็นประเด็นที่เกิดจากแรงผลักดันภายในของการเมืองไทยเสียยิ่งกว่า จะเกิดขึ้นเพราะปัจจัยจากภายนอก (หมายถึงประเทศสหรัฐอเมริกา) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงแรก เพราะได้ปรากฏว่ามีชื่อเรียดของชนชั้นนำและจากระบบราชการของไทย ในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความไม่เหมาะสมของหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" ซึ่งสอนแบบทลาควิชา และได้ผลิตบัณฑิตเป็นการทั่วไปมากกว่าจะเน้นคนให้ตรงกับหน่วยงาน หรือตรงกับวิชาชีพใดวิชาหนึ่ง หลักฐานสำคัญ ซึ่งแสดงความคิดความรู้สึกของชนชั้นนำ และของระบบราชการไทยได้ในตัวอย่างแรก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงบทบาทครั้งสำคัญของ "เนติบัณฑิตสภา" ในปี พ.ศ.2491 โดยที่กลุ่มผู้บริหารของเนติบัณฑิตสภา มีความเห็นว่า "ควรให้มีการอบรมในภาคปฏิบัติอย่างเพียงพอแก่ผู้ที่จะออกไปประกอบอาชีพทางกฎหมาย" ดังนั้นทางเนติบัณฑิตสภาจึงได้ออกกฎระเบียบใหม่ ที่จะไม่รับการจัดทะเบียนบัณฑิตของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จนกว่าบัณฑิตเหล่านั้นจะผ่านการอบรมของเนติบัณฑิตสภา ในขณะที่เดียวกัน ทางกระทรวงมหาดไทย ก็ได้ผลักดันจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ ขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2491 ด้วยเหตุผลว่า

"... วัตถุประสงค์ที่จะจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้น ก็เพื่อเป็นแม่พิมพ์ปั้นนักปกครอง... ส่วนรัฐศาสตร์ของธรรมศาสตร์นั้น มุ่งปลูกปั้นนักการเมือง เพื่อเป็นผู้แทน หรือรัฐมนตรี..." (อังคนานุรักษ์, 2511: 10)

คำอธิบายนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความคิดความรู้สึกของชนชั้นนำ และของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้นได้ระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต่อเป้าหมายอนาคตและบทบาทของผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งส่วนใหญ่มีจิตใจมุ่งเป็น "นักการเมือง" มากกว่าจะเป็นข้าราชการ (ที่ดี) ในกรณีนี้ ควรกล่าวด้วยว่าการจัดตั้งคณะรัฐศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยขึ้นในปี พ.ศ.2491 มีลักษณะเป็นการเร่งรีบดำเนินการโดยปราศจากการเตรียมพร้อมด้วยประการทั้งปวง เช่น "หลักสูตรยังหาความ

แน่นอนไม่ได้.." (เกษม, 2519: เกษม สุวรรณกุล นิสิตรุ่นแรก) กระนั้นก็ตาม ทางกระทรวงมหาดไทย ก็ได้เร่งเสนอให้มีการปรับใช้ "กฎ ก.พ.ที่ 110" ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดเงินเดือนข้าราชการ เพื่อให้ผู้ที่เรียนหนังสือเต็มเวลา 4 ปี และมีการฝึกฝนระเบียบวินัยจะได้รับการพิจารณาให้ "มีเงินเดือนพิเศษขึ้นอีกได้ไม่เกินเดือนละ 30 บาท" (ชาญวิทย์ และคณะ, 2532: 80-81) นี่ต้องนับเป็นความคิดความรู้สึกโดยรวมของชนชั้นนำ รวมทั้งของหน่วยงานราชการ ซึ่งพิจารณาการผลิตบัณฑิตตามหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" แบบตลาดวิชาไปในทางที่ต่ำกว่า "มาตรฐาน" และเรื่องนี้ ก็น่าจะเป็นแรงบีบคั้นจากภายในระบบราชการทำให้ผู้บริหารของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์คิดทำการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาเสียใหม่

กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2491 ได้มีการอภิปรายและกล่าวถึงกันพอสมควรในหมู่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ว่าควรจะมีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาใหม่ ถัดมา ต้นปี พ.ศ.2492 ก็ได้มีการตรา "ข้อบังคับเพิ่มเติมว่าด้วยการแบ่งแยกการศึกษาเป็นสี่คณะ และกำหนดสมัยศึกษาและการสอบไล่ 2492" ขึ้น ลงนามโดยพลเอกมังกร พรหมโยธี นายกณะกรรมกรมหาวิทยาลัย รวมทั้ง ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อที่จะได้ยกร่างหลักสูตรของคณะต่างๆ (ได้แก่ คณะนิติศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี) และกล่าวเฉพาะในส่วน of คณะรัฐศาสตร์แล้ว คณะกรรมการจัดวางหลักสูตรของคณะรัฐศาสตร์ประกอบไปด้วย ดิเรก ชัยนาม ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นคณบดีคณะรัฐศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นคนแรก (ในปี พ.ศ.2492 ก่อนที่ทางคณะรัฐศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจะมีคณบดีอย่างแท้จริงในปี พ.ศ.2494 เสียอีก) คนต่อมา ได้แก่ เสริม วิจิตรกุล, ทวี แร่งขำ, และ หม่อมเจ้าลักษณะเลิศ ชยางกูร เป็นต้น

สรุปความในที่นี้ คงพอเห็นได้ว่า การก่อตั้งคณะรัฐศาสตร์ขึ้นทั้งที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2491 และที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ในปี พ.ศ.2492 ในตรงจุดเริ่มต้น คงต้องนับเป็นการเคลื่อนไหวจาก "ภายใน" สังคมการเมืองไทย และเป็นเรื่องของภูมิปัญญาความคิดของไทยเองเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแลเห็นว่าหลักสูตร "ธรรมศาสตร์บัณฑิต" นั้นไม่เหมาะสมต่อการผลิต "นักปกครอง" และ "นักกฎหมาย" ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนในทางโครงสร้างและสถาบันการศึกษาของไทย ได้ถือกำเนิดและพัฒนาขึ้นภายใต้ "สภาพแวดล้อมใหม่" ทางการเมืองระหว่างประเทศ นั่นคือ การมีบทบาทอย่างสำคัญของประเทศสหรัฐอเมริกา การเข้ามามี "อิทธิพล" ต่อระบบเศรษฐกิจสังคม และการเมืองไทย ซึ่งเรียกกันโดยรวมว่าการปฏิบัติการ "สงครามเย็น" ต่อต้านฝ่ายคอมมิวนิสต์ ได้มีการลงนามในข้อตกลงความร่วมมือระหว่างไทย-สหรัฐอเมริกาหลายฉบับ รวมทั้งฝ่ายไทยได้ตอบสนองกับข้อเรียกร้องของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาด้วยความแข็งขัน กล่าวเฉพาะทางด้านการศึกษาและวิชาการ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2493 เป็นต้นมา ปรากฏว่าได้มีผู้เชี่ยวชาญอเมริกันเดินทางมาประเทศไทย เพื่อให้คำแนะนำ ร่วมทำงาน และลงนามข้อตกลงฉบับย่อยเพื่อที่จะให้ความช่วยเหลือเป็นการเฉพาะ หรือเป็นรายๆไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางมูลนิธิฟูลไบรท์ (Fulbright

Foundation) ซึ่งได้จัดส่ง Rufus Smith จากมหาวิทยาลัยนิวยอร์กเดินทางเข้ามาประเทศไทยในปี พ.ศ.2494 โดยมีส่วนร่วมเป็นกรรมการจัดวางหลักสูตรให้ทั้งกับคณะรัฐศาสตร์ของทั้งสองมหาวิทยาลัย และเป็นผู้สอนภาษา สอนวิชาการเมืองเปรียบเทียบ และเป็นผู้จัดวางระบบห้องสมุดให้กับคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในช่วงแรกของการก่อตั้ง

เข้าใจว่า คงจะเป็นเพราะ Rufus Smith ได้อุทิศตนทำงานประจำอยู่กับทางคณะรัฐศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทางฝ่ายคณะรัฐศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงได้มีโอกาสรับความช่วยเหลือจากทางมหาวิทยาลัยอินเดียนา (Indiana University) ในปี พ.ศ.2498 โดยมีการลงนามรับความช่วยเหลือของอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คือ จอมพล ป.พิบูลสงคราม กับผู้แทนของมหาวิทยาลัยอินเดียนา ซึ่งตามข้อตกลงระบุว่า ทางมหาวิทยาลัยอินเดียนาจะให้ความช่วยเหลือแก่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในการจัดตั้งคณะใหม่ ชื่อคณะรัฐประศาสนศาสตร์ ในระยะแรก 3 ปีแรกด้วยจำนวนเงินความช่วยเหลือปีละ 880,000 เหรียญสหรัฐ และฝ่ายรัฐบาลไทยจะจัดสรรงบประมาณอุดหนุนสมทบให้ด้วยอีกปีละ 1.5 ถึง 2.4 ล้านบาท (ชาญวิทย์ และคณะ, 2532:2-38 และ 2-39)

ควรกล่าวด้วยว่า ในช่วงของยุคอเมริกัน (American Era) ในประเทศไทย กลุ่มองค์กร และคณะนักวิชาการอเมริกัน มิได้มีบทบาทเฉพาะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือเฉพาะที่คณะรัฐประศาสนศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หากยังมีบทบาทในวงกว้าง อย่างเช่น มีบทบาทผลักดันให้มีการจัดตั้งสภามหาวิทยาลัยแห่งชาติขึ้นในปี พ.ศ.2497 ซึ่งที่สภามหาวิทยาลัยแห่งชาตินี้ ได้ปรากฏชื่อของผู้เชี่ยวชาญจากองค์การศึกษาระดับนานาชาติ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ คือ Charles Darwin ซึ่งได้เข้ามาสำรวจสภาพของมหาวิทยาลัยในประเทศไทย และพบว่า มีเกณฑ์ค่อนข้างต่ำ เป็นการศึกษาเฉพาะทางมากกว่าจะเป็นมหาวิทยาลัย สถานศึกษาขาดแคลนหนังสือ ไม่มีสถิติการศึกษา เขาได้เสนอให้รัฐบาลไทยจัดระบบการศึกษาและระบบมหาวิทยาลัยใหม่ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับปรุง "มหาวิทยาลัย" ให้มีความทันสมัย มีการจัดตั้งสภาการศึกษาแห่งชาติ วางแผนพัฒนาอาจารย์ และจำกัดจำนวนนักศึกษาเพื่อให้มี "มาตรฐาน" และสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งวางแผนทางการจัดตั้ง "มหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค"

ที่กล่าวมาเป็น "อิทธิพล" ของต่างประเทศต่อการปรับทิศทางการจัดการศึกษาของภาครัฐไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน่วยราชการโดยตรง อย่างไรก็ตาม อิทธิพลที่สำคัญอีกส่วนหนึ่ง ยังได้เกิดขึ้นกับ "ภาคสังคม" โดยรวม ตัวอย่างที่สำคัญได้แก่ การเข้ามาศึกษาวิจัยทั้งที่เป็นส่วนบุคคล และเป็นโครงการขนาดใหญ่ ดังปรากฏเป็นผลงานการค้นคว้าของ William G. Skinner (1954) David Wilson (1962) David K. Wyatt (1966) และมีผลงานการศึกษาเปรียบเทียบสังคมชาวนาในเขตภาคกลาง (Lauriston Sharp 1950) ชาวนาในเขตภาคเหนือ (Konrad Kingshill (1957) และชาวนาในเขตภาคอีสาน (Charles F. Keyes 1967) เป็นต้น ในสมัยนี้ มหาวิทยาลัยของประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งมี "อิสระ" และมีเสรีภาพทางการศึกษาอย่างมาก ได้ริเริ่มโครงการศึกษาประเทศไทย รวมทั้งประเทศในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ตัวอย่างเช่น ได้มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาขึ้นที่มหาวิทยาลัยคอร์แนลล์ ที่มหาวิทยาลัยเบล (ซึ่งมีผลงานการศึกษาที่แตกต่างจากมหาวิทยาลัยคอร์แนลล์อยู่บ้าง อาทิเช่นผลงานของ Micheal Moerman 1966) และมหาวิทยาลัยคาลิฟอร์เนีย ที่เมืองเบอร์เคลีย์ (ซึ่งเป็นผลงานของ John E. de Young ร่วมกับ Walter F.Vella และ Mary R.Haas) (ดู อานันท์, 2537: 264-265) รวมทั้ง สหรัฐอเมริกา (โดยผ่านมูลนิธิฟอร์ด) ยังได้ผลักดันให้มีการจัดตั้งศูนย์ศึกษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นที่มหาวิทยาลัยเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น ขึ้นในอีกทางหนึ่ง

การเข้ามาของนักวิชาการอเมริกันในแวดวงไทยศึกษา นับตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์พอสมควรแล้วว่า มี "คติ" และ "อคติ" ทางการศึกษาหรือไม่อย่างไร (ขอให้พิจารณา บทวิพากษ์ที่ตีพิมพ์ของ อานันท์, 2537; บุญรักษ์, 2538; Ayal, ed., 1978; Bell, 1980) ซึ่งต้องนับเป็นกระแสวัฒนธรรมที่กระทบต่อทัศนคติของเขาวชนและผู้คนรุ่นใหม่ในสมัยนั้นพอสมควร กล่าวคือ พวกเขาพิจารณาว่า สหรัฐอเมริกาเป็น "แหล่งของทุนปัญญา" รวมทั้งเป็นแหล่ง "ซบถวิทย์" (1) และในช่วงเวลาของ "ยุคอเมริกัน" นับจากปี พ.ศ.2493 จนถึงปี พ.ศ.2517 ประมาณกันว่า ได้มีนักเรียนไทยเดินทางไปศึกษาที่ประเทศสหรัฐอเมริกา รวม 8,000 คน และประมาณ 1,500 คน ที่สำเร็จการศึกษาขึ้นปริญญา ได้เดินทางกลับเข้ารับราชการในหน่วยงานต่างๆ ของรัฐบาลไทย (Bell, 1980: 9-11)

อย่างไรก็ตาม สัดส่วนของผู้สำเร็จการศึกษาชั้นสูง ที่ขึ้นได้รับปริญญาเอกจากประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงสมัยแรก (นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง จนถึงปี พ.ศ.2505) เป็นที่น่าสังเกตว่า จะสำเร็จการศึกษาทางด้านการศึกษาก่อนเป็นจำนวนมาก (จำนวน 22 จาก 50 คน) ถัดไปคือ ผู้สำเร็จการศึกษาทางด้านเศรษฐศาสตร์ ประมาณ 11 คน ที่เหลืออีกประมาณ 17 คนกระจ่ายไปในสาขาวิชาต่างๆ (Thrombley et.al., 1967: vi)

ที่กล่าวมาเป็นสภาพความเป็นไปของ "วิชารัฐศาสตร์" ในประเทศไทย ซึ่งผู้วิจัยมีแนวโน้มที่แยกแยะระหว่างพัฒนาการของวิชาการรัฐศาสตร์ อันเป็นหลักการทั่วไปอย่างหนึ่ง กับ การขยายความ การตีความ การดัดแปลง การเลือกรับ และการปรับนำมาใช้เพื่อการค้นคว้าวิจัย "ข้อมูลเชิงประจักษ์" ของไทยอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งในประการหลังนี้คงต้องมีเวลาของการปรับตัว ทั้งในแง่ของการจัดเตรียมบุคคลากร ทั้งอาจารย์ นิสิตนักศึกษา นักวิจัย และการปรับตัวขององค์ประกอบระยะหนึ่ง อันเป็นเรื่องราวของกระบวนการปรับเปลี่ยน "สิ่งภายนอก" ให้เป็น "สิ่งภายใน" (อุงคิตของเรื่องดังกล่าวได้จาก ศักดิ์สิทธิ์, 2528 และ เสน่ห์, 2528 เพื่อการพิจารณาวิชารัฐศาสตร์ในบริบทของสังคมการเมืองไทยเป็นการเฉพาะ)

ความสำคัญของเรื่องต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมานี้ คือ การอธิบายว่า วิชารัฐศาสตร์ไทย แม้ว่าจะได้เริ่มวางรากฐานไว้บ้างแล้วในสมัยแรกของการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่ก็ยังเป็นวิชารัฐศาสตร์ที่เน้น "หลักการ" คือเน้นเรื่องราวที่ควรจะเป็นไป รวมทั้งในช่วงภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง นับต่อเนื่องมาอีกประมาณสองทศวรรษ ซึ่งการเมืองและการศึกษาของไทยได้รับ "อิทธิพล" จากประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นอย่างมาก แต่ก็ยังเป็นไปเชิง

ของการเรียนการสอนที่เกี่ยวข้องกับ "หลักการ" อีกเช่นกัน ดังที่ Woodworth G.Thrombley ร่วมกับ William Siffin Pensri Vayavananda ได้ร่วมกันประเมินไว้เมื่อปี พ.ศ.2510 ว่ามีการศึกษาค้นคว้าวิจัยในทาง "รัฐศาสตร์" อย่างเป็นจริงเป็นจัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยคนไทยนั้นมีน้อยมาก (Thrombley et.al., 1967: บทนำ)

กระนั้นก็ตาม การเคลื่อนย้าย "หลักวิชารัฐศาสตร์" สมัยใหม่จากภายนอกเข้ามาสู่สังคมไทย กล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการที่ดำรงต่อเนื่องมา และคงจะมีต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยไปเสียแล้ว ในขณะที่อีกส่วนหนึ่ง เห็นได้ชัดเจนนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2511 เป็นต้นมา ปรากฏว่าได้มีความพยายามที่จะ "ประยุกต์" ใช้หลักวิชาการทางรัฐศาสตร์ต่างๆ อย่างเช่น แนวคิดเรื่องพัฒนาการทางการเมือง แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมทางการเมือง เป็นต้น เพื่อการศึกษาวิจัย หรือเพื่ออธิบาย "ข้อมูลเชิงประจักษ์" ของสังคมการเมือง และของประวัติศาสตร์ไทย เรื่องนี้ นับว่ามีความสำคัญ เพราะได้ทำให้วิชารัฐศาสตร์ไทย มีชีวิตและพัฒนาการขึ้นในอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดระบบความรู้ที่ด้วยประวัติศาสตร์ พัฒนาการทางการเมือง และชีวิตทางการเมืองของไทยโดยตรง

ด้วยความตระหนัก และด้วยการพิจารณาพัฒนาการของ "วิชารัฐศาสตร์ไทย" สมัยใหม่ควบคู่กันไปทั้งสองระดับดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า คงจะมีประโยชน์ และน่าจะก่อให้เกิดการอภิปรายโต้เถียงเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก หากจะจัดแบ่งระยะช่วงเวลาตามลักษณะของพัฒนาการของวิชารัฐศาสตร์ไทยยุคใหม่ อย่างกว้างๆ ออกเป็น 3 สมัย ดังนี้

- ก. ระยะของการก่อตัวครั้งใหม่ นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490 จนถึงประมาณปี พ.ศ.2510
- ข. ระยะของการขยายตัว และการประยุกต์ทฤษฎีเข้ากับงานวิจัยการเมืองไทยในระหว่างปี พ.ศ.2511 จนถึง พ.ศ.2520 (ซึ่งตรงกับช่วงทศวรรษที่ 2510)
- ค. ระยะเวลาของการทบทวน วิพากษ์ตนเอง และการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างความคิดกระแสต่างๆ (นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2521 トラาจนปัจจุบัน)

ก. ระยะของการก่อตัว (ครั้งใหม่)

ในการทำความเข้าใจกับบรรยากาศของ "วิชารัฐศาสตร์ไทย" ในสมัยแรกนี้ ผู้เขียนเห็นว่า มีประโยชน์อย่างยิ่ง หากจะเริ่มต้นด้วยพิจารณาทบทวนการจัดกลุ่มประเภทของสาขาวิชา พร้อมด้วยการยกตัวอย่างงานต่างๆ ประกอบ ซึ่งปรากฏอยู่ในงานประมวลองค์ความรู้เรื่อง Thai Government and Its Setting ของ Woodworth G.Thrombley กับ William J. Siffin และ Pensri Vayavananda ในปี พ.ศ.2510 เพราะนี่ คืองานประเมินสถานการณ์ของวิชารัฐศาสตร์ รวมทั้งประวัติศาสตร์การเมืองไทย ที่ทำกันอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก

กล่าวคือ คณะผู้วิจัยทั้งสาม ได้แบ่งหัวข้อการศึกษาวิจัยเรื่องการเมืองการปกครองของไทยออกเป็น 6 หัวข้อย่อยดังนี้ คือ (1) governmental and political leadership

(2) law and justice (3) subnational government (4) interests and associations (5) Communism in Thailand (6) political change and development และ (7) diplomacy and international relations ซึ่งเป็นการจัดประเภทของกลุ่มความรู้ทางด้านการเมืองการปกครองที่แตกต่างจากการจัดแบ่งประเภท "กลุ่มความรู้" ของสภาวิจัยแห่งชาติของไทยในสมัยนั้น ซึ่งองค์กรหลังได้จัดประเภทของความรู้ทางด้านการเมืองการปกครองออกเป็น 6 กลุ่มสาขา ได้แก่ (1) ทฤษฎีการเมืองและประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมือง (2) สถาบันทางการเมือง (3) กฎหมายสาธารณะ (4) พรรคการเมือง และกลุ่มผลประโยชน์ (5) รัฐประศาสนศาสตร์ และ (6) ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (ดู เศษชาติ, 2515: 15-16 หนังสือพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2502)

ความแตกต่างที่พอเห็นได้ว่าเป็นความแตกต่างหลักระหว่างทัศนคติและการรับรู้ของ Woodworth G. Thrombley และคณะ กับของเศษชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ ข้างต้น ในทางหนึ่งอธิบายได้ว่า การจัดประเภทอะไรคือความรู้ และอะไรคือสาขาวิชาความรู้ของสิ่งที่เรื่อกว่าการเมืองการปกครองนั้นมีปัญหามาโดยตลอด (ดูเพิ่มเติม ปฐม และคณะ, 2528) หรือการศึกษาวิจัยเรื่องการปกครองภูมิภาคกับท้องถิ่น (subnational government) รวมทั้งหัวข้อการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่ง W.G. Thrombley และคณะเน้นพิเศษ แต่ปรากฏว่าหัวข้อทั้งสองนี้ ทางสภาวิจัยแห่งชาติของไทย ไม่ได้ถือเป็นองค์ความรู้ในทางด้านการเมืองการปกครองของไทย แต่ประการใด หรือในขณะที่ทางสภาวิจัยแห่งชาติ รวมทั้งเศษชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ เห็นว่าการศึกษาทางด้านทฤษฎีและประวัติศาสตร์ความคิดทางการเมืองมีความสำคัญ แต่ในงานการสำรวจของ W.G. Thrombley และคณะกลับไม่แสดงให้เห็นว่ามีการศึกษาวิจัยเรื่องความคิดทางการเมืองของไทย ปรากฏอยู่เลย

ข้อสำคัญในประการต่อมา นอกเหนือจากเรื่องของการจัดประเภท (typology) ของกลุ่มความรู้โดยทั่วไปแล้ว น่าจะได้แก่ ตัวอย่างของงานการศึกษาวิจัยที่มีการค้นคว้าและปฏิบัติจริง ซึ่ง W.G. Thrombley และคณะ ได้กล่าวถึงงานเหล่านี้ มากเป็นพิเศษ

1. การศึกษาเรื่องภาวะผู้นำทางการเมือง และการนำทางการเมืองของรัฐบาล พบว่าในช่วงก่อนปี พ.ศ.2510 งานวิจัยที่สำคัญๆ ได้แก่งานของ Thawatt Mokarapong "The June Revolution of 1932 in Thailand: A Study in Political Behavior" Ph.D. Thesis, Indiana University, 1962 (พ.ศ.2505) งานของ David A. Wilson Politics in Thailand Cornell University Press, 1962 (พ.ศ.2505) และงานของ Fred W. Riggs Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Polity East-West Center Press, 1966. (พ.ศ.2509)

เป็นที่น่าสังเกตว่า งานทั้งสามเรื่องดังกล่าวข้างต้น คือของธวัช มกรพงศ์ งานของเดวิด วิลสัน และงานของเฟรด ริกส์ ซึ่งผลิตขึ้นในระหว่างปี พ.ศ. 2505-2509 ตราบจนถึงปัจจุบันนี้ อาจกล่าวได้ว่า งานทั้งสามยังคงดำรงสถานะความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิด

ของเฟรด ริกส์ที่ว่าด้วย "การเมืองในระบอบอำมาตยาธิปไตย" (Bureaucratic Polity) นั้น กล่าวได้ว่ามีพลังและได้รับการยอมรับเป็นอย่างมากในสมัยนั้น (ในช่วงสมัยนั้น ดูความเห็นของ เกษม, 2508: 59-87) รวมทั้งในสมัยต่อมา トラบจนปัจจุบัน

2. ระบบกฎหมายและความยุติธรรม นับเป็นสาขาวิชาที่มีความสำคัญ ซึ่งหลายฝ่ายเห็นว่าเป็นลักษณะสำคัญของการศึกษาการเมืองการปกครองในแบบจารีตประเพณี และครอบงำการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยมาอย่างช้านาน (ดูอาทิเช่น ความเห็นของ ปรีชา, 2530: 5) อย่างไรก็ดี การประเมินของ Woodworth G. Thrombley กับคณะพบว่าไม่มีงานการศึกษารวบรวมเรื่องระบบกฎหมายของไทยอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าวเลย (Thrombley et.al, 1967: 19-20) ยกเว้นงานของโรแบร์ต แลงการ์ด (Robert Lingat) ซึ่งเป็นงานเก่าๆ ของเขา

ในส่วนของผู้เขียน วายวานนท์ ซึ่งเป็นผู้วิจัยร่วมของ Woodworth G. Thrombley กับคณะ ก็ค้นพบว่าในช่วงสมัยนี้ การศึกษาเรื่องระบบกฎหมายและการยุติธรรมที่เด่นๆ พอมีปรากฏอยู่บ้างในงานเขียนของชานัญ บุบรุณ เรื่อง การรวมอำนาจและการกระจายอำนาจทางปกครองในกฎหมายไทย พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2496 ซึ่งเป็นการศึกษากฎหมายที่สัมพันธ์กับการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน มากกว่าจะเป็นการศึกษาเรื่องกฎหมายในตัวของเขา

ข้อเท็จจริงเรื่องนี้ บ่งบอกสถานะความรู้ของการศึกษาเรื่องกฎหมาย กับกระบวนการยุติธรรม ซึ่งสัมพันธ์กับการเมืองการปกครองของไทยได้เป็นอย่างดีว่า มิได้ดำรงตนอยู่อย่างจริงจังในทางปฏิบัติ หรือหากจะดำรงตนอยู่ ก็ได้คลี่คลายกลายมาเป็นสาขาวิชาที่ไม่มีงานการศึกษาค้นคว้าวิจัยใหม่ๆ รองรับอยู่เลยในช่วงทศวรรษดังกล่าว

3. การปกครองภูมิภาคและท้องถิ่น นับเป็นหัวข้อของการวิจัย และเป็นสาขาวิชา ซึ่งผู้สำรวจองค์ความรู้มาโดย Woodworth G. Thrombley กับคณะ (ในปี พ.ศ.2510) ได้กล่าวถึงมากเป็นพิเศษ ในขณะที่ทางสภาวิจัยแห่งชาติของไทยยังไม่ได้ยอมรับหัวข้อดังกล่าว

ประเด็นสำคัญ ซึ่งควรชี้ในที่นี้คือ สถานะการวิจัยเรื่องการปกครองภูมิภาค และท้องถิ่นของไทยในช่วงเวลาดังกล่าวมีพัฒนาการในระดับที่สูงมาก งานที่สำคัญ อย่างเช่น วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ Frederick James Horrigan "Local Government and Administration: A Study of Institutions and Their Cultural Setting" เสนอต่อมหาวิทยาลัยอินเดียนา ปี พ.ศ.2502 ถัดมาคือวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของซูป กาญจนประกร เรื่อง "Municipal Government in Thailand as an Institution and Process of Local Self-Government" เสนอต่อมหาวิทยาลัยอินเดียนา ประเทศสหรัฐอเมริกา ในปี พ.ศ.2502 รวมทั้งงานวิจัยระดับวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของอาษา เมมสุวรรณ เรื่อง "The Role of Provincial Governor in Thailand" ในปี พ.ศ.2505 เป็นต้น

ข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้น บ่งชี้ให้เห็นว่า ในระหว่างปี พ.ศ.2500-2510 ได้มีกระแสความสนใจที่จะทำการศึกษาและค้นคว้าวิจัยทางด้านรัฐศาสตร์ ในหัวข้อเรื่องการปกครองภูมิภาคและท้องถิ่นของไทยจำนวนหนึ่ง ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในระยะต่อมาเมื่อ กระแสความสนใจ

ของแวดวงวิชาการทางรัฐศาสตร์ของไทยเปลี่ยนแปลงไป โดยให้ความสนใจกับหัวข้อ และประเด็นปัญหาเรื่องการพัฒนาการทางการเมือง (political development) มากกว่าเรื่องอื่นๆ ที่ย่อมมีผลกระทบต่อการศึกษารวบรวมเรื่องการพัฒนาการเมืองและการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่นของไทยโดยตรง

4. กลุ่มผลประโยชน์ และการรวมตัวเป็นสมาคมทางการเมือง เรื่องนี้ ในการประเมินของ Woodworth G. Thrombley กับคณะ พบว่าเป็นหัวข้อที่ยังไม่มีการศึกษารวบรวมมากนัก อันเนื่องมาจากกลุ่มผลประโยชน์ในประเทศไทย ที่เห็นได้ชัด ก็มีแต่เฉพาะการรวมกลุ่มของชาวจีนเท่านั้น ฉะนั้น หากเราจะศึกษาเรื่องนี้ ในสมัยนั้น คงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องอ่านงานวิจัยของ William G. Skinner เรื่อง Chinese Society in Thailand (พ.ศ.2500)

5. คอมมิวนิสต์ในประเทศไทย นับเป็นหัวข้อสำคัญหัวข้อหนึ่งสำหรับนักวิชาการทางรัฐศาสตร์ในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักรัฐศาสตร์อเมริกัน ที่เข้ามาศึกษาเรื่องราวทางการเมือง การปกครองของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในบรรยากาศของสงครามเย็น และแม้ว่าหัวข้อนี้จะยังไม่ถูกจัดเป็นสาขาวิชาทางรัฐศาสตร์โดยสภาวิจัยแห่งชาติของไทยในสมัยนั้นก็ตาม อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ อาจกล่าวได้ว่า ในสมัยนี้ ยังไม่มีงานวิจัยเรื่องคอมมิวนิสต์ไทยปรากฏ ยกเว้นบทความของ David Wilson เรื่อง "Thailand and Marxism" (1959)

6. การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาการเมือง หัวข้อเรื่องนี้ นับเป็นหัวข้อใหม่ของสาขาวิชาทางรัฐศาสตร์ที่นักวิชาการรุ่นหนุ่มในสมัยนั้น อาทิเช่น เกษม สุวรรณกุล อมร รัชกาลีสถิตย์ กระมล ทองธรรมชาติ เกษม ศิริสัมพันธ์ และเดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์ เป็นต้น ให้ความสนใจ (ดู อมร และ ชิตติยา, 2508) โดยที่ ในทางปฏิบัติจริง ปรากฏว่า มีการวิจัยด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical research) น้อยมาก งานเขียนส่วนใหญ่ในสมัยนี้ (อมร และ ชิตติยา, 2508) ล้วนแต่เป็นการ "แนะนำ" ความคิดทฤษฎีของนักรัฐศาสตร์ต่างประเทศทั้งสิ้น

งานวิจัยด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เด่นมาก ในยุคนี้ น่าจะได้แก่ งานวิจัยของ Hans-Dieter Evers เรื่อง "The Formation of a Social Class Structure: Urbanization, Bureaucratization and Social Mobility in Thailand" American Sociological Review (August 1966) ซึ่งทำงานภาคสนามในประเทศไทยในปี พ.ศ.2506 แล้วอธิบายว่ากระบวนการของการขยายตัวของเมืองในประเทศไทย กำลังจะก่อให้เกิดชนชั้นทางสังคมแบบใหม่ (new social class)

7. นโยบายและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย เรื่องนี้นับเป็นสาขาความรู้เก่าแก่ของการศึกษาวิชาการเมืองการปกครอง โดยที่ในช่วงสมัยนี้ ปรากฏมีงานวิจัยที่เด่นๆ ได้แก่ งานการศึกษาของ Frank C. Darling Thailand and the United States (1965) และงานของ Donald E. Nuechterlein Thailand and the Struggle for Southeast Asia (1965) เป็นต้น โดยที่ทั้งสองงานวิจัยล้วนแสดงบรรยากาศทางการเมืองของยุคสมัย ซึ่งปกคลุมด้วยบรรยากาศของสงครามเย็น และฝ่ายไทยเองจำเป็นต้องปรับตัวไปตามแรงกดดันของประเทศมหาอำนาจ

กล่าวโดยรวมแล้ว คงพอเห็นได้ว่าในระหว่างปี พ.ศ.2500-2510 วิชาความรู้และการวิจัยทางด้านรัฐศาสตร์ของไทย กำลังอยู่ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ นับตั้งแต่เริ่มปรากฏมีชื่อและผลงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่มียานวิจัยเชิงประจักษ์อย่างแท้จริงในสังคมการเมืองไทย ตัวอย่างเช่น David Wilson, Fred W.Riggs, William G. Skinner, Frank C.Daring และ Hans-Dieter Evers เป็นต้น ในขณะที่เดียวกัน เราก็ได้แลเห็นกระบวนการ "เปลี่ยนรูป" ของนักวิชาการไทย จากกลุ่มนักวิชาการในแบบเดิม ซึ่งมีฐานะเป็นผู้บรรยายในมหาวิทยาลัย เพราะเป็นข้าราชการ หรือเป็นอดีตข้าราชการ เป็นนักการทูต หรือเป็นนักการเมืองไปสู่คนกลุ่มใหม่ ที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ

กล่าวเฉพาะในส่วนของนักวิชาการ และนักวิจัยชาวไทย เป็นที่น่าสังเกตว่าในสมัยแรกนี้เกือบทั้งหมดได้ทำหน้าที่ "แนะนำ" หรือถ่ายทอดวิชาความรู้จากต่างประเทศเข้ามาในสังคมไทยมากกว่าจะทำการศึกษา และค้นคว้าวิจัยเรื่องการเมืองไทยอย่างลุ่มลึก แน่นนอนว่า กลุ่มปัญญาชนรุ่นนี้ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปกาลเวลา กล่าวคือ ในขณะที่บางคนแปรเปลี่ยนจากนักวิชาการกลายเป็นข้าราชการผู้ชำนาญการ เป็นผู้บริหารชั้นสูง และเป็นที่ปรึกษาของรัฐบาลคณะปฏิวัติในระยะต่อมา แต่บางคนก็ยังรักษาแนวทางของการเป็น "ตัวกลาง" ถ่ายทอดวิทยาการสมัยใหม่จากตะวันตกมาสู่สังคมไทยอย่างต่อเนื่อง และบางคนในระยะต่อมา กลับเปลี่ยนบทบาทของตนไปอีกด้านหนึ่ง โดยลงมือปฏิบัติการวิจัยเชิงประจักษ์ หรือทำการวิจัยสนาม "การเมืองการปกครองไทย" ด้วยตนเอง แต่ที่ ก็เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังปี พ.ศ.2510 ไปแล้ว

ข. ขยายตัวในทศวรรษที่ 2510

วิชารัฐศาสตร์ในประเทศไทยในทศวรรษที่ 2510 มีการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะ ได้มีการขยายพรมแดนจากระดับของการรับแนวความคิด หลักการ กรอบทฤษฎี และวิธีวิทยาตะวันตก โดยก้าวเข้ามาทำการค้นคว้าวิจัยใน "สนาม" ของสังคมการเมืองไทยอย่างเป็นรูปธรรมที่เล็กละน้อย และเพิ่มมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2516 เป็นต้นไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรอบของแนวความคิด หรือกระบวนทัศน์ที่ว่าด้วยการพัฒนาทางการเมือง (political development) นั้น กล่าวได้ว่า มีพลังขับเคลื่อน ที่ก่อให้เกิดการค้นคว้าวิจัยใหม่ๆ มากที่สุด รองถัดไป น่าจะได้แก่ การขยายตัวของวิชาการการเมืองในแนวพฤติกรรมศาสตร์ กับการศึกษาวิจัยเรื่องความคิดทางการเมือง

ในชั้นที่จริงแนวคิด และมโนทัศน์เรื่อง "การพัฒนาทางการเมือง" (political development) ได้เริ่มปรากฏและแพร่กระจายในสังคมการเมืองไทยแล้วตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2507-2508 (อมร และชิตติยา, 2508: บทนำ) แต่นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2510 เป็นต้นไป ความสนใจในเรื่องของการพัฒนาทางการเมือง ได้กลายมาเป็นกรอบของแนวความคิดที่มีพลัง และมีอิทธิพลต่อปัญญาชน รวมทั้งต่อแนวคิดของชนชั้นนำไทย เรื่องนี้ เราสามารถพิจารณาใน